

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM
DALI**

**ALMANYA MERKEZLİ TÜRK GÖÇMEN EDEBİYATINDA TÜRK
GÖÇMEN İŞÇİLERİN ÇALIŞMA YAŞAMINDA KARŞILAŞTIĞI
SORUNLAR**

Alper ŞAHİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Yılmaz ÖZKAN

MAYIS - 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ALMANYA MERKEZLİ TÜRK GÖÇMEN EDEBİYATINDA
TÜRK GÖÇMEN İŞÇİLERİN ÇALIŞMA YAŞAMINDA
KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Alper ŞAHİN

Enstitü Anabilim Dalı : Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Enstitü Bilim Dalı : Çalışma Ekonomisi ve Sosyal Siyaset

“Bu tez 08/06/2022 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Yılmaz ÖZKAN	Başarılı
Prof. Dr. Ekrem ERDOĞAN	Başarılı
Doç. Dr. Ufuk BİNGÖL	Başarılı

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Alper ŞAHİN

08/06/2022

ÖNSÖZ

Sanat, realitenin nesilden nesle aktarımında kullanılan metotlardan biridir. Bu metodun dallarından biri olan edebiyat, hem realiteyi betimlemekte daha özgür olması hem de nispeten tüketildiği kitleye daha anlaşılır ürünler sunması özelliği sayesinde söz konusu amaca ilişkin en çarpıcı eserlerin verildiği alandır. Bu minvalde edebiyat, toplumsal olgu ve yapıları anlamak ve anlamlandırmak için hazırlanacak ampirik araştırmalarda kullanılmak üzere bir veri kaynağı da sağlamaktadır. Bu veri kaynağı ve sunduğu imkânlar uzun yıllar önce keşfedilmiş olmasına karşın, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bilim dalında pek az değerlendirildiği görülmektedir. Nitekim sayısız edebî eserden sağlanacak birçok bağlam ve tematik örgüden de faydalanarak ele alınmış araştırmaların, alakası olduğumuz alanyazındaki nicel görünürlüğü arttırmak, söz konusu tez çalışmasının temel motivasyonlarından en önemlisidir. Bu noktada sürecin her safhasında yetkinliğini eksik etmeyen danışman hocam Prof. Dr. Yılmaz ÖZKAN'a, lisans seviyesinde verdiği "Çalışma İlişkileri ve Sanat" dersiyle araştırmanın teorisinin gelişmesine vesile olan Prof. Dr. Ekrem ERDOĞAN'a ve araştırmanın biçimsel hususlarına katkı sunan Doç. Dr. Ufuk BİNGÖL'e teşekkürlerimi sunarım. Desteklerini esirgemeyerek bu meşakkatli süreçte motivasyonumu diri tutan başta dedem rahmetli Cabir ŞAHİN olmak üzere tüm aileme ve felçli yatağında bana kitap sayfalarına sızmış dünyayı tanıtan merhum Ahmet KALELİ'ye de bir teşekkür borçluyum.

Alper ŞAHİN

08/06/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ	v
ŞEKİL LİSTESİ	vi
GRAFİK LİSTESİ	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: GÖÇ VE GÖÇMENLİK HALLERİNE İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
1.1. Göç ve Göçmen Kategorileri	6
1.1.1. Göç Kategorileri	6
1.1.1.1. İç Göç ve Uluslararası Göç.....	7
1.1.1.2. Gönüllü Göç ve Zorla Göç	7
1.1.1.3. Bireysel Göç ve Kitleysel Göç	8
1.1.1.4. Düzenli Göç ve Düzensiz Göç.....	9
1.1.2. Göçmen Kategorileri	10
1.1.2.1. Göçmen ve Ekonomik Göçmen.....	10
1.1.2.2. Mülteci.....	11
1.1.2.3. Sığınmacı	11
1.1.2.4. Vatansız Kişi	12
1.2. İşgücü Göçü ve Göçmen İşçi.....	12
1.2.1. İşgücü Göçü Nedenlerine İlişkin Teorik Çerçeve	14
1.2.1.1. Neo-Klasik Teori	14
1.2.1.2. İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Teorisi.....	15
1.2.1.3. Dünya Sistemleri Teorisi	15
1.2.1.4. Göç Sistemleri Teorisi	16
1.2.1.5. Yeni Ekonomi Teorisi	16
1.2.2. Göçmen İşçi Kategorileri.....	16

2. BÖLÜM: TÜRKİYE CUMHURİYETİ-FEDERAL ALMANYA CUMHURİYETİ İŞGÜCÜ GÖÇÜ VE ALMANYA MERKEZLİ TÜRK GÖÇMEN EDEBİYATINA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	18
2.1. Almanya Federal Cumhuriyeti'ne İşgücü Göçü.....	18
2.1.1. Türkiye Cumhuriyeti'nden Almanya Federal Cumhuriyeti'ne İşgücü Göçü	20
2.1.2. Türkiye Cumhuriyeti'nden İşgücü Göçünün Neden ve Sonuçları	23
2.1.2.1. Makro Düzeyde Neden ve Sonuçlar.....	23
2.1.2.2. Mikro Düzeyde Neden ve Sonuçlar.....	25
2.1.3. Türkiye Cumhuriyeti-Almanya Federal Cumhuriyeti İşgücü Göçünün Niteliksel Dönüşümü.....	26
2.1.4. Almanya'da Türk Kuşakların Oluşumu	27
2.1.5. Almanya Federal Cumhuriyeti'ndeki Türklerin Sosyal Güvenlik Hakları ...	28
2.2. Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı	29
2.2.1. Birinci Kuşak Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı	30
2.2.2. İkinci Kuşak Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı.....	31
2.2.3. Üçüncü Kuşak Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı.....	31
2.2.4. Göçmen Yazar Tipolojileri	32
3. BÖLÜM: TÜRK GÖÇMEN İŞÇİLERİN ÇALIŞMA YAŞAMINDA KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR VE BİRİNCİ KUŞAK ALMANYA MERKEZLİ TÜRK GÖÇMEN EDEBİYATINA YANSIMALARI..	34
3.1. Federal Almanya'daki 1. Kuşak Türk Göçmen İşçilerinin Çalışma Yaşamında Karşılaştığı Sorunlar.....	35
3.1.1. İş Ortamının Fiziksel Özellikleri ve İşletme Yönetiminin Tutumundan Kaynaklı Sorunlar.....	35
3.1.2. Sendikal Özgürlük Hususundaki Kısıtlar	38
3.1.3. Yabancı Dil Becerilerinin Yetersizliği Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlar.....	39
3.1.4. Barınma Koşullarından Kaynaklı Sorunlar.....	40
3.1.5. Din-Kültür Bağlamındaki Farklılıklar Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlar.....	42

3.1.6. Kayıt Dışı İstihdamdaki Türk Göçmen İşçilerin Çalışma Yaşamında Karşılaştığı Sorunlar.....	43
3.2. Federal Almanya'daki 1. Kuşak Türk Göçmen İşçilerinin Çalışma Yaşamında Karşılaştığı Sorunların Edebi Eserlere Yansımaları.....	44
3.2.1. İş Ortamının Fiziksel Özellikleri ve İşletme Yönetiminin Tutumundan Kaynaklı Sorunların Edebi Eserlerdeki Yansımaları.....	47
3.2.1.1. İş Ortamının Fiziksel Özelliklerinden Kaynaklı Sorunların Eserlerdeki Yansımaları.....	47
3.2.1.2. İşletme Yönetiminin Tutumundan Kaynaklı Sorunların Eserlerdeki Yansımaları.....	50
3.2.2. Sendikal Özgürlük Hususundaki Kısıtların Eserlerdeki Yansımaları	54
3.2.3. Yabancı Dil Becerilerinin Yetersizliği Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunların Eserlerdeki Yansımaları.....	56
3.2.4. Barınma Koşulları Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunların Eserlerdeki Yansımaları.....	59
3.2.5. Din-Kültür Farklılıkları Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunların Eserlerdeki Yansımaları.....	61
3.2.6. Kayıt Dışı İstihdamdaki Türk Göçmen İşçilerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunların Eserlerdeki Yansımaları.....	64
SONUÇ	66
KAYNAKÇA.....	71
EK	79
ÖZGEÇMİŞ	80

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFC	: Almanya Federal Cumhuriyeti
AİB	: Alman İrtibat Bürosu
BM	: Birleşmiş Milletler
UNHCR	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
DGB	: Alman Sendikalar Birliği
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GİB	: Göç İdaresi Başkanlığı
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IOM	: Uluslararası Göç Örgütü
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
DM	: Alman Markı

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Yıllara Göre AFC'deki Yabancı Nüfus ve Göçmen İşçi Sayısındaki Gelişme.....	20
Tablo 2: T.C.'den İşgücü Göçünün Yıllara ve Ülkelere Göre Dağılımı.....	21
Tablo 3: Yıllara Göre AFC'deki Türk Nüfusun Toplam Yabancı Nüfus İçerisindeki Dağılımı.....	22
Tablo 4: Yıllara Göre Göçmen İşçi Havalelerinin T.C. Dış Ticaret Dengesine Oranı.....	25
Tablo 5: Türk Göçmen İşçilerin AFC'ye Gitmeden Önceki ve Sonraki Mesleki Dağılımı, 1963.....	36
Tablo 6: İş Ortamının Fiziksel Özelliklerinden Kaynaklı Sorunlara İlişkin Bulguların Eserlerdeki Dağılımı.....	48
Tablo 7: İşletme Yönetiminin Tutumundan Kaynaklı Sorunlara İlişkin Bulguların Eserlerdeki Dağılımı.....	51
Tablo 8: Sendikal Özgürlük Hususundaki Kısıtlara İlişkin Bulguların Eserlerdeki Dağılımı.....	55
Tablo 9: Yabancı Dil Becerilerinin Yetersizliği Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulguların Eserlerdeki Dağılımı.....	57
Tablo 10: Barınma Koşulları Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulguların Eserlerdeki Dağılımı.....	60
Tablo 11: Din-Kültür Farklılıkları Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulguların Eserlerdeki Dağılımı.....	62
Tablo 12: Kayıt Dışı İstihdamdaki Türk Göçmen İşçilerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulguların Eserlerdeki Dağılımı.....	65

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Araştırmaya Konu Temalar	45
---	----

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: AFC'deki Türk Göçmen İşçilerin Sektör Temelinde Dağılımı, 1972.....	37
Grafik 2: Türk Göçmen İşçilerin Çalışma Yaşamında Karşılaştığı Sorunlara İlişkin Temaların Eserlerdeki Dağılımı.....	46
Grafik 3: İş Ortamının Fiziksel Özelliklerinden Kaynaklı Sorunlara İlişkin Bulgu Edinilen Eser ve Araştırmaya Konu Eser Sayıları.....	48
Grafik 4: İşletme Yönetiminin Tutumundan Kaynaklı Sorunlara İlişkin Bulgu Edinilen Eser ve Araştırmaya Konu Eser Sayıları.....	50
Grafik 5: Sendikal Özgürlük Hususundaki Kısıtlara İlişkin Bulgu Edinilen Eser ve Araştırmaya Konu Eser Sayıları.....	54
Grafik 6: Yabancı Dil Becerilerinin Yetersizliği Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulgu Edinilen Eser ve Araştırmaya Konu Eser Sayıları.....	57
Grafik 7: Barınma Koşulları Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulgu Edinilen Eser ve Araştırmaya Konu Eser Sayıları.....	59
Grafik 8: Din-Kültür Farklılıkları Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulgu Edinilen Eser ve Araştırmaya Konu Eser Sayıları.....	61
Grafik 9: Kayıt Dışı İstihdamdaki Türk Göçmen İşçilerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgu Edinilen Eser ve Araştırmaya Konu Eser Sayıları.....	64

ÖZET

Başlık: Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatında Türk Göçmen İşçilerin Çalışma Yaşamında Karşılaştığı Sorunlar

Yazar: Alper ŞAHİN

Danışman: Prof. Dr. Yılmaz ÖZKAN

Sayfa Sayısı: 1x (ön kısım) + 78 (ana kısım)

Kabul Tarihi: 08/06/2022

+ 1 (ek)

18. yüzyıldan itibaren sanat-gerçeklik bağıntısının hacim kazanması, edebiyatta da toplumsal yaşama ilişkin betimleme ve anlatımların kullanılmasına yol açmıştır. Nitekim toplumsal yaşamın olmazsa olmazı “çalışma yaşamı” olgusu da edebi temalara nüfuz etmiştir. Bu gelişme neticesinde edebi eserler, sosyal bilimler için potansiyel veri kaynağı durumuna gelmiş ve çeşitli bilimsel disiplin tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

Bu araştırmanın amacı; çalışma yaşamı olgusu ile ilişkili edebi temaları görünür kılarak, edebi metinlerin endüstri ilişkileri, emek tarihi vb. sosyal bilim disiplinlerince veri kaynağı olarak kullanılabilmesini ortaya koymaktır. Edebiyatın birçok akım ve geleneğe müttesekkil bir yapı olması, araştırmanın spesifik bir alanla sınırlı tutulması mecburiyetini doğurmuş ve çalışma yaşamına ilişkin temaları sıklıkla kullanan 1. kuşak Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatına dâhil eserler, araştırmanın evreni olarak belirlenmiştir. Söz konusu edebi eserlerin olağan ve daha sık değinilen tematik vurguları dikkate alınarak, Federal Alman işgücü piyasasında istihdam edilen ilk kuşak Türk göçmen işçilerin çalışma yaşamında karşılaştığı sorunlar araştırmanın konusu olarak belirlenmiştir.

11 göçmen yazardan toplam 159 edebi eser, gelişmiş tarama metotlarından tikel tarama yaklaşımı kullanılarak taranmış ve toplam 20 yapıtın araştırma konusuna ilişkin bulgu sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu 20 yapıt örneklem olarak belirlenmiş ve içerisinden araştırma konusu ile ilişkili diyalog, monolog ve betimlemeler ayıklanarak bir veri seti hazırlanmıştır. Bu veri setinin öne çıkan vurguları 6 ana, 2 alt temada kodlanmış ve içerik analizi metodu kullanılarak irdelenmiştir. Literatürdeki nitel ve nicel bulgular ışığında veri seti yorumlandığında gerçeklik ile tutarlı olduğu görülmüş ve edebi metinlerin endüstri ilişkileri, emek tarihi gibi sosyal bilim dallarında veri kaynağı olarak kullanılabilmesi sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bilgisayar destekli nitel veri analizi uygulamalarından “NVivo 11 Pro” programının “tree node” fonksiyonu kullanılarak veri setinin sunduğu nicel görüntüler de tespit edilmiştir. Nitekim “iş ortamının fiziksel özellikleri ve işletme yönetiminin tutumundan kaynaklı sorunlar” ana temasına ilişkin bulguların veri setinde daha çok yer tuttuğu görülmüştür.

Ulusal Tez Merkezi, Google Akademik ve Academia veri tabanlarındaki benzer araştırmalar incelendiğinde, 1. kuşak Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatında göç ile ilintili temaların daha geniş kapsamlı ele alındığı, başta sosyoloji ve edebiyat olmak üzere farklı disiplinlerce irdelendiği göze çarpmıştır. Doğrudan çalışma yaşamına odaklı bir yaklaşımla hazırlanmış bir araştırmanın olmaması, bu tez çalışmasına özgün değer kazandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşgücü Göçü, Göçmen Edebiyatı, Çalışma Yaşamı

ABSTRACT

Title of Thesis: the Problems Encountered by Turkish Migrant Workers in Germany-Centered Turkish Immigrant Literature

Author of Thesis: Alper ŞAHİN

Supervisor: Prof. Dr. Yılmaz ÖZKAN

Accepted Date: 08/06/2022

Number of Pages: ix (pre text) + 78 (main body) + 1 (app)

Since the 18th century, the relationship between art and reality has gained volume and led to the use of descriptions and expressions related to social life in literature. As a matter of fact, the phenomenon of "working life", which is indispensable for social life, has also penetrated literary themes. As a result of this development, literary works have become a potential data source for social sciences and have been used by various scientific disciplines.

The purpose of this research; To make literary themes related to the phenomenon of working life visible and industrial relations, labor history, etc. of literary texts. to reveal that it can be used as a data source by social science disciplines. The fact that literature is a structure composed of many movements and traditions has led to the necessity of limiting the research to a specific field. The works included in the 1st generation Germany-based Turkish immigrant literature, which frequently use the themes of working life, were determined as the universe of the research. The problems encountered by the first generation Turkish migrant workers employed in the Federal German labor market in their working life were determined as the subject of research, taking into account the usual and more frequently expressed thematic emphasis of the literary works in question.

A total of 159 literary works by 11 immigrant authors were scanned using the particular scanning approach, which is one of the advanced scanning methods, and it was concluded that a total of 20 works provided findings related to the research topic. These 20 works were determined as samples and a data set was prepared by extracting the dialogues, monologues and descriptions related to the research topic. The highlights of this data set were coded in 6 main and 2 sub-themes and analyzed using the content analysis method. When the data set was interpreted in the light of qualitative and quantitative findings in the literature, it was found to be consistent with reality and It has been concluded that literary texts can be used as data sources in social sciences such as industrial relations and labor history. In addition, the quantitative images presented by the data set were determined by using the "tree node" function of the "NVivo 11 Pro" program, which is one of the computer aided qualitative data analysis applications. As a matter of fact, it has been seen that the findings related to the main theme of "problems arising from the physical characteristics of the business environment and the attitude of the business management" take up more space in the data set.

When similar studies in the National Thesis Center, Google Scholar and Academia databases are examined, it has been observed that the themes related to migration in the 1st generation Germany-centered Turkish immigrant literature are handled more comprehensively, and are examined by different disciplines, especially sociology and literature. The absence of a research prepared with an approach focused directly on working life has added original value to this thesis.

Keywords: Labor Migration, Immigrant Literature, Working Life

GİRİŞ

18. yy.'ın sonundan itibaren realist geleneğin gelişmesi ve sanatsal yapılara tesir etmesiyle birlikte edebiyat, toplumsal alanı gerçek olgulara mümkün olduğunca sadık kalarak betimlemeye çalışan bir sanat dalı görünümü kazanmıştır. Bu yeni biçimiyle birlikte edebiyat, birey ve toplum gibi somut olgularla daha güçlü bağıntılar kurmuş ve nitekim sosyal alan ile bağlantılı hacmini genişletmeye başlamıştır.

Bugün itibariyle baktığımızda; edebiyat-gerçeklik bağıntısı birçok alan için bilgi stoku sağlamakta ve birçok ampirik çalışma alanına, bilhassa da sosyoloji araştırmalarına nüfuz edebilmektedir. Bu araştırma özelinde değerlendirildiğinde; kimi edebi olguların tematik yapısında yer verdiği işgücü piyasa dinamikleri, çalışma koşulları gibi izlekler üzerinden çalışma yaşamına dair bir veri stoku sağladığı görülmektedir.

Nitekim insanlık tarihi kadar eski “göç” olgusu da edebiyatta sıklıkla işlenmiş bir tematik yapıdır. Bu tematik yapı, yazarın ele alış biçimine göre kimi zaman nedenleri kimi zaman da sonuçları özelinde mevzubahis edilmiş; kimi zaman dışarıdan gözlemlenerek ve kimi zaman da bizzat göç hareketinde bulunmuş kişi tarafından betimlenmiştir. Literatürde göç hareketini bizzat gerçekleştirerek vardığı ülkede bir edebi eser ortaya koyan kişinin “göçmen yazar” biçiminde etiketlendiği, ortaya koyduğu yapıtın ise “göçmen edebiyatı” kapsamında değerlendirildiği yönünde bir uzlaşma söz konusudur.

Bu çalışma özelinde değerlendirildiğinde; 1961’de düzenli göç halini alan Türkiye Cumhuriyeti’nden (T.C.) Almanya Federal Cumhuriyeti’ne (AFC) doğru işgücü göç hareketi, edebi olgulara sıklıkla nüfuz eden bir husustur ve ilgili edebi eserler, endüstri ilişkileri alanında değerlendirilmeyi mümkün kılan bir veri stoku sağlamaktadır. T.C.-AFC işgücü göç hareketinin zaman içerisinde değişen yapısı ve ilk etapta geçicilik esası üzerine kurgulanmasına karşın kalıcı bir görünüm kazanması, Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatının ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.

T.C.’den Fransa, Hollanda, İsviçre gibi başka Batı Avrupa ülkelerine de işgücü göç hareketleri gerçekleşmiş olmasına ve bu ülkelerde de benzer bir edebi alanın oluşmasına karşın, T.C.-AFC işgücü göç hareketinin daha geniş kapsamlı ve daha uzun soluklu olması, Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatının görece belirgin olmasına yol

açmıştır. Öyle ki, bugün itibariyle Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatının, üç kuşaklı bir gelenek halini aldığından söz edebilmekteyiz.

Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatına dair alanyazın tarandığında, 1. kuşak kapsamındaki yapıtlarda, çalışma yaşamına ilişkin izleklerin daha geniş yer tuttuğu görülmüştür. Bu durum 1. kuşak temsilcisi göçmen kalemlerin çoğunluğunun, göç hareketinin ilk etabında, göçmen işçi statüsünde AFC'ye varmış kişiler olmaları, daha çok otobiyografik bir itki neticesinde eserler vermiş olmaları gibi bağıntılarla ilişkilidir. Bu niteliği ile ilgili alan, AFC'deki 1. kuşak vatandaşlarımızın çalışma yaşamına ilişkin bir hafızayı temsil etmektedir ve araştırmanın evrenini oluşturmaktadır.

Araştırmanın ilk kısmında göç ve göçmen terimlerine ilişkin kavramsal boyut çizilmiş; ikinci kısmında T.C.-AFC işgücü göçü ve Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatı genel hatları itibariyle tanımlanmıştır. Son bölümde ise araştırmaya konu analiz ve yorumlamalar sunulmuştur.

Araştırmanın Konusu

T.C.-AFC işgücü göç hareketine katılarak, Federal Alman işgücü piyasasında istihdam edilen Türk kökenli 1. kuşak göçmen işçilerin çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunların, 1. kuşak Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatına dâhil eserlerdeki yansımalarının, hacminin ve gerçeklikle örtüşürlük durumunun tespit edilmesi bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Araştırmanın Önemi

18. yy.'ın sonu itibariyle sanat-gerçeklik, sanat-toplum gibi bağıntıların edebiyatta da etkin unsur hali almasıyla birlikte sosyoloji, tarih gibi ampirik alanlarda, edebi metinlerin referans noktası olarak kabul edildiği bir yaklaşım benimsenmeye başlanmıştır. 19. yy.'da edebiyat-toplum ilişkisine dokunan araştırmacılara rastlanılsa da, bu yaklaşım bilhassa 20. yy.'ın ortalarından itibaren ampirik alanlarda sistematik olarak kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim dünden bugüne toplumsal yapının inşasındaki katkısı su götürmez olan “göç” olgusu, yazınsal yapıtlarda sıkça kullanılan izleklerden biri olmuştur ve tematik yapısında bu konuyu barındıran eserler, edebiyat-toplum bağlamında ilgilisi olduğu ampirik alanlarda referans noktalarından biri olarak kabul edilmiştir. Fakat literatürdeki Türkçe ampirik çalışmalar, T.C.-AFC işgücü göçü

özelinde dikkate alındığında; göç olgusunun daha çok neden-sonuç bağlamındaki edebi yansımalarının irdelendiği, göç ile ilintili sorunlara daha geniş bir mercekten yaklaşıldığı görülmüş; mevzubahis olgunun doğrudan çalışma yaşamındaki tezahürlerine odaklı bakış açısıyla ele alındığı bir araştırmaya rastlanılmamıştır.

Araştırmanın Amacı

Edebiyat, “çalışma yaşamı” olgusuna ilişkin kapsamlı bir veri stokuna sahip olmasına karşın, edebiyat-çalışma yaşamı bağıntısını kullanan ampirik araştırma sayısı oldukça kısıtlıdır. T.C.-AFC işgücü göçü özelinde ilgili husus değerlendirildiğinde ise alanyazındaki yoksunluk bir kez daha göze çarpmaktadır. Bu tez çalışması, edebiyat-çalışma yaşamı bağıntısının endüstri ilişkileri, emek tarihi gibi ampirik alanlarda da veri kaynağı olarak değerlendirilebileceği yönünde literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Birinci kuşak Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatı kapsamında yapıt verdiği kabul edilen göçmen yazarların öykü/hikâye ve roman türündeki eserleri bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Hem içeriğinde hem de algılanmasında öznel yargılara çok fazla yer vermesi nedeniyle şiir türündeki edebi eserler araştırma evrenine dâhil edilmemiştir. Bu minvalde araştırma evrenine dâhil edilmiş kalemler “Göçmen Edebiyatı – Yazarlar Sözlüğü” (Atusay, 2014) adlı çalışma referans alınarak, bu kalemlerin verdiği eserler ise bibliyografyaları incelenerek belirlenmiştir.

Hangi yazar ve eserinin araştırmanın örneklemini temsil edeceği hususunda, Sabri Eyigün’ün (Eyigün, 2014) görüşleri temelinde, “T.C.’de dünyaya gelip yetiştikten sonra temel motivasyonu fark etmeksizin AFC’ye göç etmiş erkek ve kadın göçmen kalem” biçiminde karma bir tipoloji geliştirilmiştir. Bu tipoloji ile uyumlu 11 göçmen yazar olduğu belirlenmiştir. Bu göçmen yazarlar: Aras Ören, Aysel Özakin, Bekir Yıldız, Fakir Baykurt, Fethi Savaşçı, Füzuran Selçuk, Güney Dal, Habib Bektaş, Necati Tosuner, Yücel Feyzioğlu ve Yüksel Pazarkaya’dır.

İlgili grubun 142’si öykü/hikâye, 17’si roman türünde olmak üzere 159 eseri, “gelişmiş tarama” metotlarından “tekil tarama” yaklaşımı kullanılarak taranmıştır. Nitekim genel tarama metodu, araştırma evrenine ilişkin genel bir yargıya varma maksadı ile örneklem

kullanılarak gerçekleştirilen bir tarama modeli iken, tekil tarama, metinsel analizde anlık durum saptamalarında bulunmak için elverişli bir yaklaşımdır (Karasar: 2005). Bu işlemde eserin mekânsal kurgusunda AFC'ye ilişkin coğrafi unsurlara yer vermesi, zamansal kurgusunda T.C.-AFC işgücü göç hareketinin ilk etabına ışık tutması ve tematik yapısında Türk göçmen işçilerin çalışma yaşamında karşılaştığı sorunlara değinmesi göz önünde bulundurulmuştur.

Nitekim 7 göçmen yazardan 7'si öykü/hikâye, 13'ü roman türünde olmak üzere toplam 20 eserin söz konusu koşullara temas ettiği sonucuna ulaşılarak örneklem belirlenmiştir. Bu örneklem içerisinde ilgili diyalog, monolog ve betimlemelerden müteşekkil 52 bulgudan bir veri kümesi oluşturularak 6 ana, 2 alt temada kodlama işlemi yapılmıştır. Bu veri kümesinin nicel görünümünün de ortaya konması maksadıyla bilgisayar destekli nitel veri analizi uygulaması NVivo 11 Pro programının "tree node" fonksiyonundan faydalanılmıştır.

İlgili veri kümesinin analizi ve yorumlanmasında, nitel veri analizi desenlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, ilgili metinlerdeki mesajları anlamsal bakımdan sistematik bir biçimde tasnif etme, nicel yapısını ortaya koyma ve çıkarım yapma imkânı sağlamaktadır (Bingöl, 2017: 6).

Edebiyat, yazara öznellik tanımaktadır ve yapıtlardaki bulgular, gerçeği tam manasıyla yansıtmama ihtimali taşımaktadır. Bu husus unutulmamakla birlikte, araştırmaya konu ana temalar çerçevesinde ilgili literatür taranarak nitel ve nicel veriler derlenmiştir. Böylelikle edebiyat-çalışma yaşamı bağıntısı, edebi ürünler üzerinden çalışma yaşamına dokunan bir irtibat kullanarak anlamlandırılmıştır.

1. BÖLÜM: GÖÇ VE GÖÇMENLİK HALLERİNE İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Göç, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. İnsanoğlu asırlardır ekolojik, ekonomik, politik vb. zorlayıcı unsurlardan ötürü hareket halindedir. Önce konar-göçer yaşam organizasyonunun doğası gereği, daha sonra uygun geçim kaynakları barındıran yeni yerleşim yerleri oluşturma maksadıyla gerçekleştirilen göç hareketleri, yerleşim birimlerinin nicelik ve niteliklerinin değişmesi sonucunda yeni nedensellik ilişkileri üzerine temellendirilmiştir (Akkayan, 2002: 34-35). İnsanoğlu savaş, fetih ve sömürgeleştirme gibi faaliyetler neticesinde yerinden edilmiş ve yeni yerleşim yerlerine hareket etmeye zorlanmıştır. Yine zaman içerisinde açlık, işsizlik, geçim sıkıntısı vb. zorlayıcı unsurlardan sıyrılarak daha konforlu bir yaşam isteği göç hareketini teşvik etmiştir (Toksöz, 2006: 11-14).

Göç, durağan bir tanımla açıklanabilecek bir kavram değil, neden ve sonuç, zaman ve mekân ve içerdiği bu gibi unsurlarla algılanabilecek bir süreçtir. Bu da göç kavramının tanımlanma, çözümlenme, ölçülme, açıklanma ve yorumlanmasını, hem kuramsal hem de görgül anlamda karmaşık duruma getirmektedir. Bu karmaşık durum içerisinde göç kavramı, içerdiği tüm unsurların toplamı olarak ele alınmakta veya belirli tipolojiler içerisinde tanımlanmaya çalışılmakta yahut farklı disiplinler tarafından değişik boyutlarıyla incelenmektedir (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 249).

Farklı bakış açısı ve yaklaşımlara göre tanımlanmaya çalışılan göç kavramı, açıklayanın konuyu ele alış biçimine göre farklı özellikler içerebilmektedir. Samuel ve George (2002: 33) göç kavramını; düzenli veya düzensiz, kalıcı veya yarı kalıcı biçimde bireyin ikamet yerini değiştirmesi olarak tanımlamaktadır. Bu tanım diplomatik, turistik ve bu gibi kısa süreli ziyaretçileri kapsamamaktadır. Lee (1966: 49)'ye göre; kalıcı veya yarı kalıcı olması, gönüllü veya zorla olması, iç göç veya uluslararası göç olması ve bu gibi göç hareketinin niteliğine ilişkin hususlara hiçbir sınırlama getirilemez. Bir apartman içerisinde daire değiştirmek dahi göç olarak kabul edilebilir. Ancak her türlü mekânsal hareket bu tanıma dâhil edilmemekle birlikte ayrım, hareketin neden ve sonuçları hususunda yapılmaktadır. Faist (2003: 41), uzamsal bir hareket olarak nitelediği göçü; mekânlar arası, toplumsal birimler arası ve siyasal birimler arası aktarım olarak tanımlamaktadır. İçduygu ve Ünalın (1998: 38), içerdiği karakteristik özelliklerden

bağımsız bir biçimde göçü, bireylerin belirli bir zaman boyutu içerisinde bir yerleşim alanından diğerine geçmesi olarak tanımlamaktadır.

İçerik bakımından bakış açısı ve yaklaşımlara göre özgül tanımlar taşıyan göç kavramı, ülkeden ülkeye ve hatta aynı ülke sınırları içerisinde dahi farklı biçimlerde algılanabilmektedir. Ancak gün geçtikçe göç, küresel bir yaklaşımla ele alınılması gereken bir mesele haline gelerek herkesin ortak bir biçimde kabul edeceği tanımların geliştirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Birleşmiş Milletler (BM) bağlı kuruluşu Uluslararası Göç Örgütü (IOM), bu ihtiyacı gidermek için Göç Terimleri Sözlüğü'nü derlemiştir (International Organization for Migration, 2013). IOM (2013: 35) göçü; “Bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmesi,” olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre süre, yapı ve neden fark etmeksizin insanların yer değiştirdiği her nüfus hareketi, göç kapsamında değerlendirilmektedir.

Göçmen (Migrant) ifadesi, göç eden bireyi ifade etmekle birlikte genellikle maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek amacıyla ülke içerisinde veya ülkeden ülkeye hareket eden bireyi tanımlamak için kullanılmaktadır. BM, göç hareketinin niteliği, nedeni ve amacı fark etmeksizin yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden her bireyi göçmen olarak kabul etmektedir (IOM, 2013: 37).

1.1. Göç ve Göçmen Kategorileri

Hukuki, siyasi, coğrafi, yöntemsel, zamansal ve bu gibi unsurlar, göç ve göçmen kavramlarıyla ilgili çeşitli teknik tanımları ve kategorileri ortaya çıkarmıştır. Bu kategorize etme işlemi, özellikle göç ve göçmenlerin etkilerinin belirlenip analiz edilmesi gerektiği durumlarda önem kazanmaktadır (IOM, 2020: 5).

1.1.1. Göç Kategorileri

Literatüre bakıldığında göç türlerini kategorize etmek için genellikle zıt tipolojilerin kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada da kategorize etme işlemi iç-uluslararası, gönüllü-zorla, bireysel-kitlesele, düzenli-düzensiz göçler biçiminde yapılacaktır.

1.1.1.1. İç Göç ve Uluslararası Göç

En basit düzeyde iç göç, ülke içerisindeki göç hareketlerini; dış göç, ülkeler arası göç hareketlerini ifade etmektedir (Akan ve Arslan, 2008: 16). IOM (2013: 43) iç göçü; bireyin ikamet ettiği ülke içerisindeki başka bir yerleşim alanına, yeni bir ikametle sonuçlanacak biçimde hareket etmesi olarak tanımlamaktadır. En tipik iç göç örneği, kırdan kente gerçekleştirilen göç hareketleridir. Birçok farklı görüş olmasına karşın, endüstrileşme sürecinin bu tür göç hareketlerinin ana kaynağı olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca kır ile kent arasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik farklar da çekici unsur olarak karışımıza çıkmaktadır (Güreşçi, 2012: 44).

Akan ve Arslan (2008: 22) dış göçü; uzun süre kalmak, çalışmak veya yerleşmek amacıyla, ülke sınırından dışarı doğru gerçekleştirilen nüfus hareketleri olarak tanımlamaktadır. Literatürde dış göç biçiminde adlandırılması daha yaygın olmasına karşın, ülke sınırlarından dışarı doğru gerçekleştirilen göç hareketleri “Uluslararası Göç” biçiminde de adlandırılmaktadır. IOM (2013: 88)’a göre uluslararası göç; bireyin menşe ülkeden, hedef ülkeye yerleşmesi amacıyla gerçekleştirdiği göç hareketidir. Bu göç türü, maddi ve sosyal koşulları iyileştirmek amacıyla gerçekleştirilen nüfus hareketlerini içerdiği gibi, mübadillerin, sığınmacıların ve dış müdahalelerle menşe ülkelerinden ayrılmak zorunda kalmış bireylerin göç hareketlerini de kapsamaktadır (Y. Adıgüzel, 2016: 12; Toksöz, 2006: 109).

Bu kategorize işlemi ile birlikte menşe ülke (country of origin), transit ülke (country of transit) ve hedef ülke (country of destination) kavramları, göç hareketinin coğrafi bakımdan belirleyicisi olan üç unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Göç hareketinin kaynağı durumundaki ülke, menşe ülkeyi (IOM, 2013: 63); göç hareketleri için varılacak konumdaki ülke, hedef ülkeyi (IOM, 2013: 41); göç hareketinin hedef ülkeye gidilerken güzergâh olarak kullandığı ülke, transit ülkeyi ifade etmektedir (IOM, 2013: 85).

1.1.1.2. Gönüllü Göç ve Zorla Göç

Kamusal tartışmalarda göç kavramına ilişkin gönüllü ve zorla nitelendirmeleri kullanılmamasına karşın, ampirik çalışmalarda bu sınıflandırmanın yapıldığı görülmektedir. Bu irade ayırımının yapılması, göçmen bireyin hukuki statüsünün

belirlenmesi ve göç hareketinin çözümlenmesi için gereklidir (Bivand ve Oeppen, 2017: 982).

IOM (2013: 37), göç kavramında gönüllü tipolojisini tanımlamamakla birlikte, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın, bireyin göç kararını kendi iradesiyle alması gerektiği yönünde evrensel düzeyde bir uzlaşımın söz konusu olduğunu belirtmektedir. İçerisinde yaşama ve refaha yönelik zorlayıcı unsurları barındıran göç hareketini ise zorla göç olarak etiketlemektedir (IOM, 2013: 103).

Bir göç hareketinin gönüllü mü yoksa zorla mı olduğu hususunu tanımlamada, gönüllü ve zorla kavramlarının anlamlandırılması gerekmektedir. Olsaretti; alınacak kararda özgürlük ve gönüllülük ayırtısına dikkat çekerek; bireyin alternatif bir tercihinin olmadığı durumda, özgürce bir karar olsa dahi bu kararın, zorla olduğunu ileri sürmektedir. Bivand ve Oeppen (2017: 985), göç hareketinde iradeyi Olsaretti'nin anekdotu üzerine temellendirerek; bireyin yerleşim alanında kaldığı takdirde mevcut alternatiflerinin çeşitliliği ve kalitesi ile göç hareketine ilişkin gönüllü-zorla sınıflandırmasının ilişkili olduğunu söylemektedir. Bu ifadeye göre, bireyin menşee ülkesinde kaldığı takdirde de makul bir yaşam kalitesini sağlayamayacağı durumda gerçekleştireceği göç hareketi, zorla göçtür.

1.1.1.3. Bireysel Göç ve Kitlese Göç

Bireyin kendi başına veya ailesiyle birlikte gerçekleştirdiği göç hareketi, bireysel göç olarak adlandırılmaktadır (IOM, 2013: 14). Genellikle bireysel göç hareketlerinde menşee ülke, işgücü fazlalığı olan ülkelerken; hedef ülke, işgücü açığı olan, kayıt dışı istihdam olanağının yüksek olduğu ülkelerdir (Kuhn, 2005: 4).

Eğer göç hareketi yüksek sayıda insanın katılımıyla gerçekleştiriliyorsa, kitlese göç olarak adlandırılmaktadır (IOM, 2013: 59). Bu göç hareketlerinde çoğu zaman siyaset daha belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle savaş zamanlarında mağduriyet yaşayabilecek kitlelerin, hükümet zoru veya kendi girişimleriyle gerçekleştirdikleri göçler ile nüfus mübadele hareketleri, kitlese göçün en tipik örneklerindedir (Mutluer, 2003: 13).

1.1.1.4. Düzenli Göç ve Düzensiz Göç

Bu iki zıt tipoloji, göç hareketinin yasal kanallardan mı, yasadışı kanallardan mı gerçekleştirildiğini vurgulamak amacıyla ortaya atılmıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere düzenli göç; bireyin ikamet ettiği ülkeden, o ülkenin yasa ve düzenlemelerine uygun bir biçimde çıkıp ikamet edeceği ülkeye yasal kanallar kullanarak giriş yapmasını ifade etmektedir (IOM, 2013: 26). Bu hareket genellikle hükümetler arasında imzalanan ikili anlaşmalar sonucu gündeme gelip kontrollü bir biçimde yürütülmektedir (Y. Adıgüzel, 2016: 123).

IOM (2013: 26) düzensiz göçü, bireyin yasadışı kanallar kullanarak ikamet edeceği ülkeye girişi, biçiminde tanımlamaktadır. Göç İdaresi Başkanlığı (GİB), bireyin bir ülkede yasadışı biçimde kalması veya yasal kanallardan girdiği halde yasal süresi içerisinde çıkmamasını da düzensiz göç olarak değerlendirmektedir.

Bu tip göç hareketi, uluslararası göç hareketi mevzubahis olduğunda karşımıza çıkmakta olup menşe ülke, transit ülke, hedef ülke açısından ele alınmaktadır. Öncelikle menşe ülke açısından, yasal prosedürleri izlemeyerek ülkesinden ayrılan kişilerin; transit ülke açısından, hedef ülkeye ulaşmak için ülke sınırını yasadışı kanallar aracılığıyla geçip bu ülkeyi bir geçiş ülkesi olarak kullandıktan sonra ülkeden ayrılan kişilerin; son olarak hedef ülke açısından, ülkeye yasadışı kanallardan giriş yapan veya yasal kanalları kullanıp yasal çıkış süresini ihlal eden kişilerin hareketlerini içermektedir (<https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-hakkinda> , E.T. 25/12/2020).

Dünyadaki göçmenlerin büyük çoğunluğu, yasal kanallar kullanarak hedef ülkeye giriş yapmalarına rağmen ilerleyen süreçte düzensiz hale gelmektedirler. Bu durum yalnızca birey kaynaklı değil, hükümetlerin göç yönetimi (migration management) hususundaki yetersizliği dolayısıyla da ortaya çıkmaktadır. Özellikle karmaşık bürokratik birimler ve prosedürler, yüksek vize maliyetleri, dil engelleri ve hukuki yardıma erişim eksikliği, bu durumun ortaya çıkma nedenlerindedir.

Pek çok bilim insanı, düzensiz göç hareketlerinin mevcut eğilimini son on yılda hem menşe ülke hem de hedef ülkeyi etkileyen ekonomik dönüşümlerle ilişkilendirmiştir. Bu çerçevede potansiyel göçmen sayısındaki ve işgücü piyasalarının göçmen işçi talebindeki artış, düzensiz göç hareketlerini hızlandırmaktadır. Hükümetlerin bu hareketleri sınırlama girişimleri, yasal olmayan kanalların kullanımını arttırmaktadır

(Echeverría, 2020: 49). Ayrıca hükümetlerin etkili denetim mekanizmaları ve prosedürler geliştirememesi de düzensiz göç akınına hızlandırmaktadır (Broeders, 2009: 38).

1.1.2. Göçmen Kategorileri

Hükümetler göçmenlerin hak ve yükümlülüklerini belirlemek amacıyla çeşitli hukuksal statüler kullanmaktadır. Bu statüler; göçmen, mülteci, sığınmacı ve vatansızlar biçiminde kategorize edilmiştir. Bu kategoriler bazı ayırtılar taşımakla birlikte her biri “yabancı” (foreigner) başlığı altında değerlendirilebilmektedir (Ergül, 2012: 214). IOM (2013: 97) yabancı terimini; ikamet ediyor olduğu devlet haricindeki bir devletin uyruğunu taşıyan birey, olarak tanımlamaktadır.

Abadan-Unat (2002: 303-305)’a göre, göçmen kategorilerinin ortaya çıkış nedenlerinden biri; sınırların iyice esnekleşerek etnokültürel farklıların belirginleşmesini varlık tehdidi sayan hükümetler tarafından alınmış bir önlem olmasıdır. Bu görüşe göre, hükümetler yurttaş-yabancı ayrımını vurgulayarak azınlık kültürlerin yok edilip kültürel türdeşliğin sağlanmasını amaçlamaktadır. Yine bilim insanına göre bir diğer neden; göçmenlerin hak ve mükellefiyetlerini saptayabilecek siyasal ve hukuksal bir çerçeve oluşturularak politika yapıcıların işini kolaylaştırmaktır.

Bu kategorilerin ortaya çıkışı, uyum politikalarının oluşturulması ve yürütülmesi hususunda belirleyici rol oynamaktadır. Bireyin uyum süreci ile göç nedeni arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. İstihdam amacıyla hareket eden göçmen ile can güvenliğini sağlamak için bir ülkeden medet bekleyen sığınmacının uyum süreci aynı araçlarla yönetilememektedir (Canbey, 2018: 2).

1.1.2.1. Göçmen ve Ekonomik Göçmen

Göç hareketini teşvik eden nedenlerin başında, yaygın olarak ekonomik faktörler gelmektedir. Bu nedenden dolayı göçmen terimi, bazı kaynaklarda ekonomik göçmen biçiminde kullanılmaktadır (Ultan, 2017: 1445). IOM (2013: 29), yaşam kalitesinin iyileştirilmesi veya istihdam amacıyla göç hareketi gerçekleştiren bireyleri, ekonomik göçmen olarak tanımlamaktadır.

Kimi yerde mülteci ile göçmen terimlerinin karıştırıldığı görülmektedir. Oysa bu iki terim farklılıklar taşımaktadır ve bu farklılıkların başında, mültecilerin gerçekleştirdiği göç hareketinin, zorla göç niteliği taşıması gelmektedir. Bunun yanında mülteciler vatandaşı oldukları ülkenin korumasından yoksun olmakla birlikte genellikle göç hareketini düzensiz biçimde gerçekleştirmektedir (Ziya, 2012: 232-233). Bu karışıklık dolayısıyla, ekonomik göçmen terimi, göçmen ile mülteci ayrımının yapılabilmesi için geliştirilmiştir (IOM, 2013: 29).

1.1.2.2. Mülteci

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951: md. 1)'de mülteci terimi, ırkı, dini, belli bir toplumsal birime mensubiyeti ve siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunup bu ülkenin korumasından yararlanamayan birey olarak tanımlanmaktadır.

MÖ 2000'lere kadar dayanan mültecilik durumu, sığınma olgusuyla birlikte ortaya çıkmıştır (Odman, 1995: 6). Modern anlamda ilk örneklerini 20. yy.'ın başında cereyan eden Balkan Savaşları nedeniyle vermiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan dönemde özellikle totaliter rejimlerin baskıcı politikaları nedeniyle devam etmiş ve savaş sonrasında doruk noktaya ulaşmıştır. Bu zaman aralığında sadece Avrupa'da 20 milyon insan yer değiştirmeye zorlanmıştır (Peker ve Sancar, 2001: 4-5).

1980'lerin sonlarına doğru Afrika, Asya ve Güney Amerika, mülteci hareketlerinin dünya üzerinde en yoğun yaşandığı bölgeler olarak ön plana çıkmıştır. 20. yy.'ın sonlarına doğru özellikle savaş suçlarındaki artış, küresel mülteci stokunun artmasına neden olmuştur (Ergüven ve Özturanlı, 2013: 1011).

2018 sonu itibariyle küresel çapta 25,9 milyon mülteci olduğu kaydedilmiştir. Bu sayı yıllık büyüme oranı bakımından 2012'den bu yana düşüşe geçse dahi, kaydedilmiş en yüksek mülteci sayısı olmuştur (IOM, 2020: 28).

1.1.2.3. Sığınmacı

Sığınmacı, doğal ve insan kaynaklı felaketler sonucunda vatandaşı olduğu ülkeden ayrılmak zorunda kalıp hiçbir devlet sınırını geçmeksizin hareket eden bireyi ifade etmektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) mülteci ile

mülteci başvurusunun sonuçlanmasını beklemekteki bireylerin karıştırılması olasılığına karşı, sığınmacı statüsünü geliştirmiştir. Hedef ülkede korunma talebi kabul edilen birey mülteci, korunma talebi henüz değerlendirme aşamasındaki birey sığınmacı olarak kategorize edilmektedir (Ergüven ve Özturanlı, 2013: 1029).

2018 sonu itibariyle küresel çapta yaklaşık 3,5 milyon sığınmacı olduğu kaydedilmiştir. İlgili yılda toplam 2,1 milyon koruma başvurusu yapılmıştır ve en çok sığınma talebi Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) yapılmıştır (IOM, 2020: 28).

1.1.2.4. Vatansız Kişi

Vatansız, herhangi bir devlet tarafından vatandaş olarak tanınmamaktaki bireyi ifade etmektedir (Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme, 1954: Md. 1). Bu kategorideki bireyler, her zaman göçmen statüsünde olmamalarına karşın kırılgan durumda olmaları nedeniyle göç etmek zorunda kalabilmektedir. Bunun yanında düzenli göç yollarına erişmekte engellerle karşılaştıkları için düzensiz göç hareketi gerçekleştirilmektedir (IOM, 2020: 37).

2018 sonu itibariye küresel çapta yaklaşık 3,9 milyon vatansız olduğu kaydedilmiştir. IOM'a göre, vatansızların tespiti konuda veri toplamada zorluklarla karşılaşıldığı için bu sayı iyimser bir tahmindir (IOM, 2020: 37).

1.2. İşgücü Göçü ve Göçmen İşçi

Evrensel düzeyde kabul edilmiş bir işgücü göçü tanımı bulunmamaktadır (<https://migrationdataportal.org/themes/labour-migration> , E.T. 30/12/2020). Grawert (2012: 118), işgücü göçünü, bireyin istihdam amacıyla gerçekleştirdiği göç hareketi olarak tanımlamaktadır. Yıldırımoglu (2005)'na göre, bir yerleşim alanındaki işgücünün, ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı ülke içerisinde veya dışarısında yer değiştirme hareketi, işgücü göçü olarak kabul edilmektedir. IOM'un geliştirdiği işgücü göçü tanımı, içeriğinde coğrafi kıstas bulundurması nedeniyle bu iki tanımdan ayrılmaktadır. IOM (2013: 49)'a göre; istihdam amacıyla gerçekleştirilen uluslararası göç hareketi, işgücü göçü olarak adlandırılmaktadır.

Sharp (1991: 2), işgücü göçü kavramını içerdiği zamansal unsurlara göre; mevsimlik, geçici ve kalıcı olmak üzere üç kategoride ele almaktadır. Bu sınıflandırmaya göre

mevsimlik işgücü göçü, niteliği gereği sezonluk olan işi bitirdikten sonra geri dönmek üzere gerçekleştirilen göç hareketi anlamına gelmektedir. Geçici işgücü göçü, vatandaş olunmadığı bir ülkede en az bir yıl süre ücretli faaliyet gösterildikten sonra geri dönmek üzere gerçekleştirilen göç hareketini vurgulamaktadır. Son olarak kalıcı işgücü göçü, hedef ülkeye istihdam amacıyla ve anavatana bir daha dönmek üzere gerçekleştirilen göç hareketini ifade etmektedir (akt. Grawert, 2012: 118).

Bu tür göç hareketleri ulusal işgücü piyasasındaki boşlukları doldurmak amacıyla (European Commission, 2011: 14), 16. yy. itibariyle ortaya çıkmıştır (Gençler, 2018: 30). 19. yy.'a kadar köle ticareti kapsamında ve zorla göç niteliğinde gerçekleşen işgücü göçü hareketleri, Sanayi Devrimi sonrasında gönüllü ama düzensiz bir biçimde endüstrileşmekteki ülkelere doğru yönelmiştir (Toksöz, 2006: 12-14).

20. yy.'dan itibaren işgücü göç hareketleri hükümetler arası ikili işgücü göç anlaşmaları kapsamında düzenli yollardan gerçekleşmiş ve yakın zamanlarda bazı ülkeler, eğitilmiş ve yüksek vasıflı göçmenleri çekme odaklı politikalar geliştirmiştir (EC, 2011: 14). Bununla birlikte işgücü göçü olgusu, mevzubahis yüzyılın ortaları itibariyle kurumsallaşmaya başlamıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), işgücü göçü ve göçmen işçi olgusunun uluslararası standartlarını belirlemek amacıyla 1949'da 97 sayılı, 1975'te 134 sayılı sözleşmeyi kabul etmiştir (Alpar, 2000: 1).

ILO; ikamet ettiği ülkeye giriş nedeni fark etmeksizin, hâlihazırda istihdam edilen veya iş arayan tüm uluslararası göçmenleri “göçmen işçi” olarak kabul etmektedir (ILO, 2015: 28). Literatürde bu statünün “Yabancı İşçi” (Foreign Worker) ve “Misafir İşçi” (Guest Worker) gibi alternatif etiketlerle de anılmasına karşın, ILO ve BM beynelmilel rapor ve sözleşmelerinde, “göçmen işçi” terimini kullanmayı tercih etmektedir. Bunun yanında ILO tarafından geliştirilen sözlükte, yabancı işçi ve misafir işçi terimleri tanımlanmamakla birlikte, bu terimlerin göçmen işçi terimine ilişkin alternatif etiketler olduğu söylenmektedir (<https://metadata.ilo.org/thesaurus.html> , E.T. 30/12/2020).

Hâlihazırda küresel göçmen işçi stokuna ilişkin en güncel tahminler 2017'ye aittir. 2017'de 258 milyonluk uluslararası göçmen stokunun yüzde 64'lük kısmı, göçmen işçilerden oluşmaktadır. Yine çalışma çağındaki uluslararası göçmen stokunun yüzde 70'lik kısmını göçmen işçiler oluşturmaktadır. Bu göçmen işçi stokunun yüzde 68'i

yüksek gelirli ülkelerde, yüzde 29'u orta gelirli ülkelerde ve yüzde 3,4'ü düşük gelirli ülkelerde ikamet etmektedir (IOM, 2020: 21).

1.2.1. İşgücü Göçü Nedenlerine İlişkin Teorik Çerçeve

Göç, insanlık tarihi kadar eski bir olgu olmasına karşın ancak 19. yy.'da bilimsel tartışmalara konu edilebilmiştir. Ernst Georg Ravenstein'in Birleşik Krallık iç göç istatistiklerine dayanarak oluşturduğu "Göç Yasası", göç hareketinin yönüne ve nedenlerine ilişkin ortaya atılmış ilk teoridir. Ravenstein'a göre göç hareketi, ticaret ve sanayinin yoğunlaştığı odaklara doğru, ekonomik beklentilere güdümlü biçimde gerçekleşmektedir. Yine düşünürüne göre, insanoğlunun durumunu maddi açıdan düzeltme isteği, göç hareketinin temel motivasyonudur. Ancak Ravenstein bu teorisini "yasa" biçiminde ileri sürmesine karşın, daha sonra yöneltilen eleştirileri de göz önünde bulundurarak, sosyal bilimlerin fizik yasalarının gibi bir kesinlik taşımadığını söylemiştir (Gençler, 2018: 10-11).

19. yy.'da işgücü göçü hareketleri tek ve kapsamlı bir teoriyle açıklanmaya çalışılırken, 20. yy.'a gelindiğinde birey, hane halkı, ulusal ve uluslararası pazarlar gibi farklı nedensellik temellerine dayanan teoriler üretilmiştir (Abadan-Unat, 2002: 5). Ancak yıllar geçtikçe farklı biçimlerde görülmesi nedeniyle işgücü göçü kavramına ilişkin teorik çerçeve geliştirme çalışmaları tam anlamıyla başarılı olamamıştır (King, 2012: 3).

1.2.1.1. Neo-Klasik Teori

Hicks, Lewis ve Harris ile Todorov'un öncülük ettiği neo-klasik işgücü göçü teorisi, mevzu bahis olguya ilişkin en eski teoridir (Aykaç ve Yertüm: 8). Ravenstein'in göç yasasında ileri sürdüğü itici-çekici faktör bağlamı, neo-klasik işgücü göçü teorisinde, uluslararası göç düzeyinde de ele alınmaktadır (Gençler, 2018: 10).

Bu temel teori, makro ve mikro olmak üzere iki model ile açıklanmıştır. İlk olarak makro modele göre, işgücü arz ve talebi konusunda belirginleşen coğrafi farklılıklar göç hareketinin yönünü belirlemektedir. İşgücü fazlalığı olan ülkelerde ücret düzeyi düşükken, işgücüne kıyasla daha yoğun bir sermayeye sahip ülkelerde ücret düzeyi yüksektir ve göç hareketi, ücret düzeyindeki bu farklılıklar nedeniyle gerçekleşmektedir (Abadan-Unat, 2002: 6).

Sjaastad, Borjas ve Todaro'nun geliştirdiği mikro modele göre, birey maliyet/kr hesabı yapmak suretiyle fayda maksimizasyonu sağlayabileceğini saptadığı durumda gç hareketini gerçekleştirir. Birey gç kararı alma aşamasına, yolculuk masrafı gibi maddi unsurlar ile yeni bir dil öğrenme, adaptasyon gibi manevi unsurları da dâhil etmelidir. Bunun yanında gç hareketi düzensiz bir biçimde gerçekleştirilecekse, sınır dışı edilme ihtimali de hesaba katılmalıdır. Bu kararın ardından göç hareketi, bireyin fedakrlık ve yatırımlarına karşılık en yüksek krı elde edebileceği ülkeye doğru gerçekleşmektedir (Abadan-Unat, 2002: 7).

1.2.1.2. İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Teorisi

1970'lerin sonlarında ortaya çıkan bu teoriye göre gç kararı, birey veya hane halkından çok, modern sanayi toplumlarındaki işsel işgücü ihtiyacına göre şekillenmektedir (Massey vd., 1993: 440). Neo-Klasik okul ve yeni ekonomi teorisi, işgücü göçü hareketini işgücü arzı açısından değerlendirirken; ikiye bölünmüş emek piyasası teorisi, işgücü talebinde bulunan ülkeler üzerinde durarak gç hareketini tanımlamaktadır (Kaczmarczyk, 2013, akt. Aykaç ve Yertüm: 9).

Bu teorinin geliştiricisi Piore'ye göre; işgücü göçü, gelişmiş ülke ekonomilerinin yapısal unsuru niteliğindeki sürekli işgücü talebi neticesinde gerçekleşmektedir. Bu noktada menşe ülkedeki işsizlik, düşük ücret gibi itici faktörler değil, hedef ülkedeki düşük ücretli işgücü gereksinimi, göç hareketinin gerçekleşmesinde ön plana çıkmaktadır (Abadan-Unat: 2002: 11).

1.2.1.3. Dünya Sistemleri Teorisi

Immanuel Wallerstein'in geliştirdiği kavramlara dayanan dünya sistemleri teorisine göre; dünya ekonomik temelde birbirine bağlı olacak biçimde, merkez ve evre ülkeleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde merkez ülkeler, ekonomik ve sosyal olarak gelişmiş ve kapitalist değerleri benimsemiş ülkeleri; evre ülkeler de merkez ülkelere bağımlı ülkeleri ifade etmektedir (ağlayan, 2006: 78-79).

Bu teoriye göre işgücü göçü, kapitalist birikim sürecinin yayılmacı tavrı nedeniyle, ucuz işgücünün sermaye için harekete geçirilmesi sonucunda gerçekleşmektedir. Özellikle evre ülkelerdeki toprak, hammadde ve işgücünün merkez ülke piyasalarının denetimi altına girmesi, geniş kitleleri mlkszleştirerek ge zorlamıştır. Böylece merkez

ülkeler, rekabet kabiliyetini korumak için duyduğu ucuz işgücü ihtiyacını çevre ülkelerden sağlamıştır (Toksöz, 2006: 19).

1.2.1.4. Göç Sistemleri Teorisi

Neo-klasik teori, göç hareketinin nedenlerine ilişkin çerçevede yalnızca bireyi esas alıp devletin rolünü göz ardı ettiği için, dünya sistemleri teorisi ise bireysel motivasyonlara önem vermeyip sermayenin belirleyici rolüne odaklandığı için eleştirilmiştir (Toksöz, 2006: 20). Bu eleştirilerin sonucunda geliştirilen göç sistemleri teorisine göre; işgücü göçü, iki veya daha fazla ülke arasında yürütülen kurumsallaşmış ilişkiler kapsamında gerçekleşmektedir (Çağlayan, 2006: 82).

1.2.1.5. Yeni Ekonomi Teorisi

Oded Stark'ın 1990'larda geliştirdiği yeni ekonomi teorisi, temelde neo-klasik göç teorisine dayanmakla birlikte (Toksöz, 2006: 20), bu teoriden iki hususta farklılaşmaktadır. Farklılaştığı ilk husus; göç kararını birey tek başına değil, hane halkındaki diğer bireylerle ortak bir şekilde almaktadır. Farklılaştığı diğer husus; karar alma süreci sadece ücret ve gelir bağlamında değil, aynı zamanda gelir kaynaklarını çeşitlendirmek ve gelire ilişkin risklerden kaçınma unsurlarını da içermektedir (King, 2012: 22).

Stark'ın geliştirdiği bu işgücü göçü teorisine göre; gelire ilişkin risklerin azaltılması hususunda etkin politikalar geliştiren ülkeler hedef olarak seçilmektedir. Mesela; birçok gelişmiş ülkede hane gelirine ilişkin riskler işsizlik sigortası, mahsul sigorta programları gibi kurumsallaşmış mekanizmalarla önlenmektedir. Bunun yanında hedef ülke, hane halkının yeni gelir kaynakları oluşturabileceği bir piyasaya yapısına sahip olmalıdır (Abadan-Unat, 2002: 8-9).

1.2.2. Göçmen İşçi Kategorileri

Başta hedef ülkede yapılacak işin niteliği ve süresi olmak üzere farklı bağlamlar için geliştirilmiş göçmen işçi kategorileri bulunmaktadır. BM gezgin işçileri, proje bazlı işçileri, mevsimsel göçmen işçileri ve sınır işçilerini göçmen işçi olarak değerlendirmektedir (Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, 1991: Md. 2).

Gezgin İşçi (Itinerant Worker): Belirli bir ülkede ikamet eden ancak iş icabı süreli olarak başka bir ülkeye seyahat eden göçmen işçi (IOM, 2013: 34).

Proje Bazlı İşçi (Project-Tied Worker): Bağlı olduğu işvereni tarafından hedef ülkede yürütülmekte olan bir projede, belirli bir süreyle çalışmak üzere kabul edilen göçmen işçi (IOM, 2013: 70).

Mevsimsel Göçmen İşçi (Seasonal Migrant Worker): Yapılacak işin niteliği gereği mevsim koşullarına bağımlı olup yılın sadece bir kısmında yapılabilen işi gerçekleştiren göçmen işçi (IOM, 2013: 64).

Sınır İşçisi (Frontier Worker): Komşu bir ülkede ücretli faaliyet gösterip en azından haftanın bir günü ikamet ettiği ülkeye dönen göçmen işçi (IOM, 2013: 74).

2. BÖLÜM: TÜRKİYE CUMHURİYETİ-FEDERAL ALMANYA CUMHURİYETİ İŞGÜCÜ GÖÇÜ VE ALMANYA MERKEZLİ TÜRK GÖÇMEN EDEBİYATINA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Her endüstrileşmiş ülkenin müşterek özelliği, işgücü göç hareketlerinde hedef ülke durumunda olmasıdır (Massey vd., 1993: 431). 20. yy.'ın başlarında ABD ve Kanada'ya, ortalarında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üyesi ülkelere ve petrol üretici ülkelere doğru işgücü göç akını hız kazanmıştır (Abadan-Unat, 2002: 36; Akan ve Arslan, 2008: 8). Bilhassa Avrupa'nın demografik dağılımında bu göç hareketleri önemli bir rol oynamıştır (Zlotnik, 2001: 227).

II. Dünya Savaşı'nda çalışma çağındaki nüfusunun 7,8 milyonunu yitiren AET ülkeleri, ekonomik bakımdan toparlanma sürecine girdiklerinde, üretim artışı-işgücü açığı bağlamında ortaya çıkan ihtiyacı gidermek üzere göçmen işçi ithal etme programları geliştirmiştir (Stalker, 1994: 16; Gençler, 2018: 38). Birleşik Krallık'ın Hindistan'dan, Fransa'nın Cezayir'den kabul ettiği göçmen işçi akınında görüldüğü gibi kimi zaman kolonyel bağlar dikkate alınmış, kimi zaman da T.C.-AFC örneğindeki gibi dilsel ve tarihsel birlikteliğin olmadığı iki ülke arasında işgücü göç sözleşmesi söz konusu olmuştur.

Bu programlar kapsamında göçmen işçi ithal etme hareketi kalıcı, yarı kalıcı veya geçici bir önlem olarak ele alınmış bakımından ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. AFC örneğinde olduğu gibi, geçici olarak planlanan programların daha sonra kalıcı hale geldiği de görülmüştür (EC, 2011: 14).

AET'ye işçi ihraç eden ülkeler bu sayede işsizlik oranını düşürmeyi, yüksek doğum oranını dengelemeyi ve içeriye girecek dövizle ödemeler dengesindeki açığı kapatmayı; işçi ithal eden ülkeler ise işgücü piyasasındaki boşluğu gidermeyi planlamıştır (Abadan-Unat, 2002: 36).

2.1. Almanya Federal Cumhuriyeti'ne İşgücü Göçü

II. Dünya Savaşı'nın ardından ciddi işgücü açığına karşın teknoloji yoğun üretim modeli ve işgücüne katılımda kadın nüfusun yoğunlaşması sayesinde, 1952-1968

arasında Batı Avrupa’da imalat iki katına çıkmıştır (Castles, 1984: 25). AFC’deki benzer gelişmeler de, “ekonomik mucize” biçiminde kavramlaştırılan yeniden gelişme ve kalkınma sürecini başlatmıştır. Demokratik Almanya’dan 10 milyonu aşkın kalifiye insanın gelmesi, Marshall Planı kapsamındaki aynı yardımlar ve finansman destekleri ile 1948 para kuru reformu, AFC ekonomik kalkınmasını hızlandırmıştır. Bu hızlı ekonomik kalkınmaya karşın nüfusun yaşlanması, ordunun yeniden kurulması, okul sürelerinin uzatılması, nüfus akışının yavaşlamasından ötürü işgücü açığı ortaya çıkmıştır (Karahasan, 1998: 538). 1950’li yılların başında ülkede 4 milyonu aşkın açık işyeri vardı (Çelik, 2012: 149).

AFC, işgücü arzındaki açığı gidermek için kıta ülkelerinden ve daha sonra Kuzey Afrika’nın az gelişmiş ülkelerinden işçi ithal etmiştir (Gitmez, 2019: 6). Başta 1955’te İtalya ve sonrasında İspanya, Yunanistan, Fas, Portekiz, Tunus ve Yugoslavya ile ikili işgücü göç anlaşması imzalamıştır. T.C.-AFC işgücü göç anlaşması da aynı minvalde 1961’de bağtlanmıştır (Kaya ve Kentel, 2005: 16).

AFC’nin en çok üyeli işçi sendikası Alman Sendikalar Birliği (DGB), göçmen işçi ithalinden ötürü işçi sendikalarının hak ve ücret pazarlığı kabiliyetinin zayıflayacağını düşünmüştür. DGB, göçmen işçi grubunun ücret düzeyini düşürücü, grev kırıcı gibi olası etkisini önlemek için, her göçmen işçiye tanınacak sendikal ve sosyal hakların yerli işçilerle eşit olması koşulunu sunduktan sonra işçi ithaline olumlu yanıt vermiştir (Karahasan, 1996: 538).

AFC’nin uyguladığı göçmen işçi programı, dönüşüm (rotation) esasına dayanmakta idi. Bu kapsamda geçici oturma ve çalışma izni verilerek işgücü açığı giderilmiş, ekonomik konjoktüre bağlı olarak işçi ithali hızlandırılmış veya mevcutlar geri gönderilmiştir. Böylece sosyalizasyon süreci için ayrıca doğacak masraflardan kaçınılmıştır. AFC’deki göçmen işçi stokunu tanımlamak için kullanılan “misafir işçi” (gasterbaiter) etiketi, bu grubun geçici bir süre için ülkede bulunduğunu vurgulamak için geliştirilmiştir (Toksöz, 2006: 28; Ünver, 2003: 189).

1959’da AFC’de 25 bin İtalyan işçi vardı ve bu rakam, ülkedeki yabancı stokunun yüzde 31’ini teşkil etmekte idi. 1960’ta İspanyol ve Yunan işçilerin de AFC’ye gelmesi sonucunda, yabancı nüfus içerisindeki göçmen işçi oranı yüzde 47ye yükselmiştir (Erker, 1967: 88). 1961’e değin göçmen işçi akışında önemli bir sıçrama yaşanmamış,

fakat mevzubahis yılda göçmen işçi sayısı 550 bini bulmuştur. 1974'e kadar işçi akışı artarak yükselmeyi sürdürmüştür (Tablo 1).

Tablo 1: AFC'de Yabancı Nüfus ve Göçmen İşçi Sayısındaki Gelişme

Yıl	Toplam Nüfusa Oranı (%)	Toplam İşçiye Oranı (%)
1961	1,2	2,5
1967	2,8	4,7
1970	4,9	9,0
1974	6,7	10,9
1977	6,4	9,3

Kaynak: Karahasan,1996: 539

1973'te petrol krizinin patlak vermesinden ötürü, hızlı ekonomik büyüme duraksamış ve işçi ithalini durdurmaya, mevcutları geri göndermeye yönelik politikalar AFC gündemine taşınmıştır. Yine otomasyon teknolojisi kullanmak, emek yoğun üretim birimlerini ülke dışındaki işgücü fazlasına sahip bölgelere taşımak gibi imalatta insan girdisine bağımlılığı düşürecek metotlar geliştirilmiştir (Toksöz, 2006: 27). DGB, göçmen işgücünün işçi sendikaları üzerindeki olumsuz etkisini tam olarak ortadan kaldırmak için bu politikaları desteklemiştir (Karahasan, 1996: 539).

28 Kasım 1983'te "Geri Dönüşü Teşvik Yasası" yürürlüğe konmuş; bu çerçevede tersine göç hareketi gerçekleştirecekler 10,500 DM, ayrıca reşit olmamış her çocuk başına 1,500 DM ödenmiştir (Erkayhan, 2011: 52). Fakat bu uygulamalara karşın mevcut göçmen işçi stokunda tersine göç hareketleri oldukça kısıtlı kalmakla birlikte, aile birleşimi, sığınma talebi gibi metotlarla göç hareketi devam etmiştir (Y. Adıgüzel, 2016: 67; Kaya, 2000: 35).

2.1.1. Türkiye Cumhuriyeti'nden Almanya Federal Cumhuriyeti'ne İşgücü Göçü

T.C. 1961'de AFC, 1964'te Avusturya, Hollanda ve Belçika, 1965'te Fransa, 1967'de İsveç'le işgücü göç anlaşması imzalamıştır (Karahasan, 1996: 533). Batı Avrupa'da işçi ithalinin durdurulmasından sonra Avustralya'ya ve Orta Doğu ile Kuzey Afrika ülkelerine doğru ülkemizden işgücü akışı gerçekleşmiştir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine, müteahhitlerimizin üstlendikleri inşaat işlerinde çalışmak üzere geçici süre için hareket edilir iken, Avustralya'ya daha çok kalıcı göç hareketleri gerçekleştirilmiştir (İçduygu vd., 2014: 57).

T.C.'den birçok ülkeye işgücü göç hareketi gerçekleşmesine karşın hiçbiri T.C.-AFC örneğindeki kadar yüksek katılımlı ve uzun soluklu olmamıştır. Tablo 2’de T.C. menşeli işgücü göç hareketlerinin başlangıç tarihinden 1979’a uzanan süreçte, AFC’ye hareket eden vatandaşlarımızın tüm hedef ülkeler içerisindeki payının yüzde 73 olduğu görülmektedir.

Tablo 2: T.C.’den İşgücü Göçünün Yıllara ve Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	1961-73	1974	1975	1976	1977	1978	1979
AFC	648.029	1.228	640	2.101	2.413	1.333	999
Hollanda	23.359	1.503	32	98	83	48	42
Fransa	45.366	10.577	25	6	15	13	11
Avusturya	34.461	2.501	226	672	583	54	25
Belçika	15.309	555	59	72	45	41	30
İsviçre	6.360	770	229	281	246	326	498
Libya	664	1.015	2.121	4.098	8.583	7.726	10.945
S.Arabistan	4	-	251	1.832	4.722	4.769	9.825
Avustralya	4.668	1.138	401	339	542	549	437
Diğerleri	12.069	924	435	1.059	1.853	2.993	2.876
Toplam	790.289	20.211	4.419	10.558	19.084	18.852	25.688

Kaynak: Karahasan, 1996: 537

1959’da Kiel Üniversitesi, T.C.’deki Federal Alman yatırımları için kalifiye personel yetiştirmek üzere ülkemizden 12 stajyer davet etmiş ve 1957’de ilk kez iki hükümet arasında bir işgücü göç sözleşmesi imzalanmıştır. Bu metinden bağımsız olarak, devamındaki süreçte AFC’ye ülkemiz menşeli düzensiz göç hareketleri gerçekleşmiştir. 1960’ta yasadışı kanalları kullanarak AFC’ye girdikten sonra kayıt dışı istihdamda bulunan vatandaşlarımızın sayısı 2700’e ulaşmıştır (Kılıçaslan, 2006: 46).

1960’ta iki hükümet daha kapsamlı bir işgücü akışı için görüşmelere başlamış ama 27 Mayıs Darbesi sonucunda görüşmeler bir süre askıda kalmıştır. 1961’de “yurtdışına seyahat etmek” anayasal bir hak olarak tanınmasının akabinde birçok firma, “Tercüme ve İş Bulma” adı altında vatandaşlarımızı yurtdışına işçi olarak göndermeye başlamıştır. Ayrıca “isme çıkarılmış çağrı” kapsamında da birçok vatandaşımız, işletmelerce istihdam garantisi verilerek ve yol masrafı karşılanarak AFC’ye çağırılmıştır. T.C.’deki yüksek işsizlik oranı, düşük ücret seviyesi gibi itici faktörler bu göç hareketlerini hızlandırmıştır.

1961’de AFC’deki toplam T.C. vatandaşı sayısında, bir önceki yıla kıyasla yüzde 300 artış yaşanmıştır. DGB, bu artışı bir tehdit unsuru olarak görmüş ve sürecin tek elden yönetilmesi maksadıyla ilgili kurumlara uyarıda bulunarak resmi görüşmelerin bir kez daha başlamasına önayak olmuştur. Nitekim 30 Ekim 1961’de “Türkiye-Almanya İşgücü Anlaşması” imzalanmıştır (Abadan-Unat, 2002: 42-43).

Tablo 3’de T.C-AFC işgücü göç hareketi resmi bir görüntü kazandıktan sonra, AFC’deki yabancı sayısında ve bu sayı içerisindeki vatandaşlarımızın oranında sıçramalar yaşandığı görülmektedir.

Tablo 3: Yıllara Göre AFC’deki Türk Nüfusun Toplam Yabancı Nüfus İçerisindeki Dağılımı

Yıllar	Yabancı Nüfus	Genel Nüfusa Oranı (%)	Türk Nüfus	Yabancı Nüfusa Oranı (%)
1961	686,200	1,2	6,700	1,0
1970	2.600,600	4,3	249,400	16,5
1973	3.966,200	6,4	605,000	15,2
1977	3.948,300	6,4	508,000	12,9

Kaynak: Kaya, 2000: 35

Türkiye-Almanya İşgücü Anlaşması’na göre AFC hükümeti, vatandaşlarımıza azami 3 yıl uzatabilecekleri bir pasaport hakkı, 2 yıl süreli çalışma ve oturma izni vermiş; ayrıca kıtadaş olduğu ülkelerle imzaladığı anlaşmalardan farklı biçimde, vatandaşlarımıza “aile birleşimi hakkı” tanımamış ve sıkı sağlık kontrollerinden geçirilmesinden sonra ülkeye kabul edilmelerini öngörmüştür. Bu durum Alman ve Türk toplumu arasındaki kültürel farklılığın hedef ülke kamuoyu ve kurumlarında mahal verdiği endişenin, söz konusu hususta karar mekanizmaları için baskı unsuruna dönüşmesi ile ilişkili olarak ortaya çıkmıştır (Başkurt, 2009: 82). Böylece sosyalizasyon süreci için ayrıca doğacak masrafların yanı sıra “göçmen ülkesi” olarak anılmaktan da kaçınılmıştır (Ünver, 2003: 189).

Bu hareketliliği koordine etmesi maksadıyla İstanbul’da Alman İrtibat Bürosu (AİB) kurulmuş ve prosedür aşağıdaki gibi işlemiştir:

- T.C.’den işçi ithal etmeye karar veren firma AİB’ye talepte bulunur,

- Türk sağlık hizmeti sunucularında Alman hekimleri tarafından gerçekleştirilen muayeneden ancak “tam sağlam” raporu alabilen kişiler kontenjana dâhil edilir,
- Bu kişiler yol masrafları işveren tarafından karşılanacak biçimde AFC’ye çağırılır,
- AFC’de göçmen işçi statüsü kazandıktan sonra kişinin çalışma yaşamında veya sosyal yaşamında karşılaşacağı herhangi bir problemde ne T.C. ne de AFC hükümeti görev ya da yetki sahibidir (Gitmez, 2019: 13).

12 Aralık 1962’de Alman İşverenler Birliği, dönüşüm esasından kaynaklı yinelenen mali külfeti sonlandırmak için çalışma ve diğer sosyal koşullara adapte olmuş vatandaşlarımızın daha uzun süre ülkede kalmaları yönünde Federal alışma Bakanlığı’ndan bir talepte bulunmuştur. Federal İçişleri Bakanlığı’nın güvenlik endişesinden kaynaklı itirazına rağmen, Federal Dışişleri Bakanlığı, T.C.’nin de NATO yesi olması ve coğrafi bakımdan Batı Bloku’nun en stratejik noktasında konuşlanmış olmasından dolayı tam tersi bir iradeyi ortaya koymuştur. Nitekim 30 Eylül 1964’te söz konusu ikili sözleşme revize edilerek aile birleşimi ve oturma iznine ilişkin sınırlılıklar metinden kaldırılmıştır (nver, 2003: 192-193; Erkayhan, 2001: 51).

2.1.2. Türkiye Cumhuriyeti’nden İşgücü Gücünün Nedenleri

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan ilk 5 Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) kapsamında geliştirilen eylemler ve öngörülen sonuçlar, T.C. menşeli işgücü göç hareketinin makro çerçevesini çizmekte iken, karar alma sürecindeki bireysel motivasyonlar mikro çerçeveyi belirlemektedir.

2.1.2.1. Makro Düzeyde Nedenler

DPT’nin kuruluşu ile T.C.’nin daha kapsamlı işçi ihraç etmeye yönelik bir politika izlemesi ilişkili hususlardır (Kılıçaslan, 2006: 30). T.C.’nin planlı kalkınma döneminin ilk etabındaki yapısal işsizlik problemi, Batı Avrupa’ya dönük işgücü ihracının ana nedenlerinden biri olmuştur. T.C.’de işsizlik probleminin ortaya çıkması, hızlı nüfus artışı ve aile bütçesindeki ekonomik girdiyi çeşitlendirme isteğinden ötürü inşaat, imalat gibi tarım dışı sektöre işgücü akışı ile ilişkilidir. 1962-78 arasında 655 bin kişi tarım sektöründen ayrılmış, tarım dışı sektrdeki fazlalıkta ise yüzde 198’lik bir artış yaşanmıştır (şahin, 2008: 67).

DPT'nin hazırladığı ilk 5 Yıllık Kalkınma Planı'nda da işsizlik oranının düşürülmesi ve nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanması hedeflenmiş hususlar içerisinde yer almıştır. Bu doğrultuda Batı Avrupa'ya, kurumsal ilişkiler çerçevesinde işgücü ihraç etmeye yönelik bir eylem planı tasarlanmıştır; böylece hem ülkedeki işsizlik oranının düşürülmesi hem de kalifiye olarak geri dönecekler sayesinde nitelikli işgücü ihtiyacının giderilmesi amaçlanmıştır (DPT, 1963: 456). Fakat zaman içerisinde DPT'nin bu öngörüsünün pratikte karşılık bulamadığı görülmüştür.

T.C. menşeli işgücü akışının ivmeli bir trend yakaladığı 1961 ile 1970'lerin başları arasında dâhi işsizlik oranında bir düşüş yaşanmamış; aksine işsizlik oranı 1960'da yüzde 3,1 iken, 1970'de yüzde 5,8'e yükselmiştir (Yıldırımoglu, 2005). Yine beklentinin aksine Batı Avrupa'ya, bilhassa da AFC'ye dönük işgücü göç hareketi "kalıcı" bir görüntü kazanmış ve nitekim nitelikli işçi ihtiyacı devam etmiştir. Batı Avrupa'ya göç etmiş nüfusumuzun büyük bir kısmının, ülkemizin endüstri bakımından gelişmiş bölgelerinden hareket etmiş nitelikli işgücü olduğu da göz önünde bulundurulduğunda, bu nüfusun yaratıcı emeğinden ve bu nüfusa için beşeri yatırımın geleceğe dönük meyvesinden yoksun kalınmıştır (Şahin, 2008: 48; Alçin-Şahintürk ve Akyol-Bulut, 2017: 398-399).

Abadan-Unat (2002: 96), ekonomiye döviz girdisi sağlanmasının da DPT'nin söz konusu strateji planında gözetildiğini belirtmektedir. Nitekim Batı Avrupa'daki vatandaşlarımızın anavatana gönderdiği döviz havaleleri, ülke ekonomisi için önemli bir finansal girdi oluşturmuştur.

Tablo 4: Yıllara Göre Göçmen İşçi Havalelerinin T.C. Dış Ticaret Dengesine Oranı

Yıllar	Göçmen İşçi Havalelerinin Dış Ticaret Dengesine Oranı (%)	Yıllar	Göçmen İşçi Havalelerinin Dış Ticaret Dengesine Oranı (%)
1965	65	1980	41
1966	50	1981	58
1967	58	1982	69
1968	40	1983	43
1969	53	1984	49
1970	76	1985	50
1971	95	1986	44
1972	96	1987	25
1973	171	1988	66
1974	63	1989	72
1975	39	1990	34
1976	31	1991	37
1977	23	1992	36
1978	43	1993	20
1979	60	1994	50

Kaynak: Alçın-Şahintürk ve Akyol-Bulut, 2017: 398

Tablo 4’te de görüldüğü üzere, 1973’te dış ticaret açığının üzerinde döviz havalesi gerçekleşmiştir. 1973’ten sonra bu göstergedeki oransal gerilemeler, T.C. ekonomisinin hacimsel büyümesi ile ilişkilidir (Gençler, 2018: 189).

2.1.2.2. Mikro Düzeyde Nedenler

T.C. menşeli işgücü göç hareketlerinin nedensel düzleminde mikro çerçevenin ekonomik ve kültürel olmak üzere iki ayrı hususta belirlendiği ve bireysel karar alma sürecinde etkin olduğu görülmüştür. T.C.’de kişi başına düşen GSMH’nin Batı

Avrupa'ya göre düşük olması, söz konusu ülkeler arasında ücret düzeyi farkının yüksek olmasına neden olmuş ve vatandaşlarımızın göç kararı almalarını ekonomik bakımdan gerekçelendirmiştir (Şahin, 2008: 67; Canatan, 1990: 14).

Erker (1967: 90)'e göre, vatandaşlarımızın göç kararı alma sürecindeki belirleyici unsurlardan biri de, dâhil oldukları işgücü piyasası içerisinde sınıf değiştirme eğiliminde olmalarıdır. Bu maksatla varılacak hedef ülke işgücü piyasasında sağlanacak tasarrufun, anavatana dönüşte sermaye olarak kullanılmasına niyet edilmiştir. Nitekim 1991 itibarı ile anavatana getirilen göçmen işçi tasarrufunun yüzde 27,7'si bir işletme açmak, yüzde 24,5'i toprak satın almak için kullanılmıştır (Göksu, 2000: 67). Yine Erker (1967: 91)'e göre, batılılaşma eğilimindeki ülkemizin en ufak yerleşim birimindeki insanları dahi bilgi ve görgü düzeyini arttırmak maksadıyla Batı Avrupa ülkelerinde bulunmayı hedeflemiş ve bu hedef, göç kararı alma sürecine kültürel düzlemde etki etmiştir.

2.1.3. Türkiye Cumhuriyeti-Almanya Federal Cumhuriyeti İşgücü Göçünün Niteliksel Dönüşümü

AFC hükümeti toplam nüfus içerisindeki yabancı oranını azaltmak maksatlı bir eylem planı çerçevesinde, 1973'te işçi ithalini durdurmuştur. 1975'te sadece 640 göçmen işçi sınırlardan kabul edilmiş; bu sayıda 1973'e nazaran yüzde 99'luk bir düşüş yaşandığı görülmüştür (Abadan-Unat, 2007: 7).

AFC'nin düzenli kanalları kapatması, ülkeye doğru işgücü göç hareketlerini sınırlandırabilse de durduramamış, göç akını düzensiz yollardan devam etmiştir. Bu konuda çeşitli metotlar geliştirilmiş olmasına karşın, turist vizesi aracılığıyla ülkeye giriş yaptıktan sonra yasal süre tamamlandığı halde ülkeyi terk etmeyerek kayıt dışı istihdamda faaliyet göstermek en yaygın yöntem olmuş (Yıldırımoglu, 2005) ve hatta bu durum "Turist İşçi" etiketini gündeme getirmiştir (Gökmen, 1972: 202).

AFC'nin 1964'te tanıdığı aile birleşimi hakkı, söz konusu göç hareketini nitelik bakımından değişime uğratmıştır. Bu hak neticesinde göçmen işçilerde daha uzun süre AFC'de kalarak tasarrufları arttırma eğilimi baş göstermiştir (Just ve Groth, 1985: 39, akt. Toksöz, 2006: 31). Genellikle her aileden bir üyenin AFC'de bulunması aile ekonomisine tikel bir girdi sağlarken, daha çok aile üyesinin AFC'de bulunmasının bu

ekonomik girdiyi çeşitlendireceği düşüncesi de aile birleşimi hakkından faydalanma eğilimini arttırmıştır (Karahasan, 1996: 539).

1973-1981 arasında AFC'deki Yunan sayısında 103.500, İspanyol sayısında 77.800 kişilik düşüş gözlemlenmişken, Türk nüfusta 436.500 kişilik artış yaşanmıştır. Nitekim vatandaşlarımızın düzensiz yolları kullanarak ve aile birleşimi hakkından faydalanarak devam ettirdiği göç hareketi, artık “misafir” değil “kalıcı” oldukları yönünde bir kanaate ve neticesinde iş güvencesi, sosyal güvenlik gibi hususlarda hükümetler arası bazı adımlar atılmasına yol açmıştır (Y. Adıgüzel, 2016: 70).

2.1.4. Almanya’da Türk Kuşakların Oluşumu

AFC'nin işçi ithalini durdurmasına karşın T.C. menşeli göç akınının devam etmesi ve hâlihazırda AFC'deki vatandaşlarımızın iş sözleşme sürelerinin uzatılması, yerleşik düzene geçme sürecini başlatmış (Haksever, 2014: 76); anavatandaki siyasal istikrarsızlık, yüksek işsizlik gibi nedenlerden dolayı bu süreç ivme kazanmıştır (Perşembe, 2005: 68). Bu gelişme neticesinde, vatandaşlarımızın hem hükümet hem de halk düzeyindeki algılanış biçimlerinde birtakım değişiklikler yaşanmış, nitekim ilk etapta “gastarbeiter” (konuk işçi) biçiminde etiketlenen vatandaşlarımız zamanla “mitarbeiter” (çalışma/iş arkadaşı), yerleşik düzene geçtiklerinde ise “migranten” (göçmen) olarak adlandırılmıştır (Başkurt, 2009: 84). Ancak AFC'deki toprak değil, kan esasına dayalı vatandaşlık sisteminden ötürü 1990'a değin bu gruba vatandaşlık verilmemiş, sonrasında ise belli koşullarda bu fırsat tanınmıştır (Stowasser, 2002: 53, akt. Demirağ ve Kakışım, 2018: 139).

1961'de düzenli ve kitlesel olarak başlayan T.C.-AFC göç hareketi, yarım asrı aşkın bir zamanı geçmişte bırakmış ve nitekim bugün, üç kuşak vatandaşımız AFC'de yaşamaktadır. 1960'larda göçmen işçi statüsünde AFC'ye hareket etmiş vatandaşlarımız ilk kuşağı oluşturmakta iken, bu kuşağın genellikle 1970'lerden 1980'lerin başlarına değin aile birleşimi imkânından faydalanarak AFC'ye yerleşmiş çocukları 2. kuşağı oluşturmaktadır. 3. kuşak ise ilk jenerasyonun torunudur ve AFC doğumlu, çifte vatandaşlı kişilerdir (Başkurt, 2009: 85).

2.1.5. Almanya Federal Cumhuriyeti'ndeki Türklerin Sosyal Güvenlik Hakları

Federal Almanya'nın ilk şansölyesi Otto von Bismarck'ın 1880'lerde tasarladığı sosyal güvenlik uygulamaları, hem dünyada hem de kendi ülkesinde modern sosyal güvenlik alanının referans noktası olmuştur (Işık, 2014: 10). 1883'te hastalık sigortası, 1884'te iş kazası sigortası, 1889'da malullük ve yaşlılık sigortası geliştirilmiştir. Bu mekanizmalar prim esasına ve birey odağına dayanmakta olup sigortalının ailesine hak ve yükümlülük doğurmamakla birlikte, temelinde sanayi işçilerinin örgütlü muhalefetini kırma motivasyonu bulundurması nedeniyle diğer sosyal sınıfları kapsam dışında bırakmıştır. Fakat 20. yy. itibariyle sanayileşme sürecinin ivme kazanması, ücretlerin iyileştirilmesi ve primlerden sağlanan gelirlerinin artmasından dolayı sosyal güvenlik alanının kapsamı genişletilmiştir (Özmert-Koçer, 2014: 9-10).

Modern Alman sosyal güvenlik sistemi 5 temel kurumdan oluşmaktadır. Yasal Emeklilik Sigortası, Yasal Hastalık Sigortası, Yasal Kaza Sigortası, İşsizlik Sigortası ve Bakım Sigortası sosyal güvenlik alanını iyileştirici kurumlardır (Zengin, 2019: 1235). AFC, ülkedeki yabancıların bu kurumlardan faydalanmalarını iç hukuk ve uluslararası hukuk düzenlemeleriyle güvence altına almıştır ve dolayısıyla vatandaşlarımız da aynı sosyal güvenlik haklarına sahip olabilmektedir (Demirkaya, 2020: 131, Hekimler, 2015: 70).

T.C. de öte yandan yurtdışındaki vatandaşlarımızın birtakım sosyal güvenlik kurumlarından faydalanmaları ve bu kazanımlardan anavatana döndüklerinde de istifade etmeye devam etmeleri için işçi ihraç ettiği ülkelerle ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri imzalamıştır. AFC ile T.C. arasında 1964'te İkili Sosyal Güvenlik Sözleşmesi imzalanmış ve bu sözleşme 1965'te yürürlüğe girerek vatandaşlarımız,

- Federal Alman vatandaşlarıyla eşit işlem göreceklere,
- Her iki ülkedeki sigortalılık sürelerinin birleştirileceği,
- Bu haklardan anavatana döndükleri durumda da istifade edebileceği bir sosyal güvenlik ağına tâbi olmuştur (Ekmen, 1996: 156).

Böylece vatandaşlarımız ve aile üyelerinin; hastalık, analık, iş kazası ve meslek hastalıkları sigortalarından, malullük, yaşlılık ve ölüm aylıklarından, işsizlik sigortası yardımlarından ve çocuk zammı uygulamalarından faydalanma hakkı güvence altına

alınmıştır. Fakat bu hakların ihlali durumunda hangi mekanizmalara başvuracakları hususunda bilgilendirilmemişlerdir. (Abadan-Unat, 2002: 46-47).

2.2. Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı

Kuzey Afrika'dan ve Avrupa'nın diğer ülkelerinden AFC'ye artarak devam eden işgücü göç hareketi neticesinde yeni bir edebi oluşumun ortaya çıktığı yadsınamaz bir olgudur (Saka, 2018: 1875). Bu olgunun kavramsallaştırılması, tarihsel gelişim sürecinin anlamlandırılması için büyük önem taşımaya karşın, bu yeni oluşumu karşılayacak genelgeçer bir kavram üzerinde bir uzlaşma hâlâ söz konusu değildir.

E. Zengin (2010: 332-333)'e göre bu durum, süreç içerisinde göçmen kalemlerce kullanılan biçime ve temaya ilişkin niteliklerin değişiklik göstermesi ve AFC'de göçmen algısının birçok kez kırılmaya maruz kalmasıyla ilişkilidir. Bu minvalde ilgili yapıtları karşılamak için üretilen etiketler, göçmen algısındaki sosyo-politik ve sosyokültürel faktörlere güdülmüştür. Bu etiketler aşağıdaki gibidir:

- Konuk İşçi Edebiyatı (Gastarbeiterliteratur)
- Azınlık Edebiyatı (Minderheitsliteratur)
- Gurbetçi Edebiyatı (Ausländer Literatur)
- Yabancı Edebiyatı (Literatur der Fremde)
- Göçmen Edebiyatı (Migrantenliteratur)
- Kültürlerarası Edebiyatı (Interkulturelle Literatur)
- Kültür-Aşırı Edebiyat (Transkulturelle Literatur)

E. Zengin'in tespit ettiği bu etiketler dışında, alanyazında birçok kez atıfta bulunulan "Acı Çekenlerin Edebiyatı" (Literatur der Betroffenheit) terimine de dikkati çekmek gerekir. AFC'deki iki göçmen yazar İtalyan Franco Biondi ile Suriyeli Rafik Schami'nin 1981'de ortaya attığı bu etiket içerisinde bir ironi bulundurmaktadır. 1970'ler ve 1980'lerin başında "betroffenheit" tabiri kadın, mahkûm, eşcinsel ve bu gibi toplumsal yapı içerisindeki dezavantajlı kişilerin otobiyografik bir itki sonucunda verdiği edebi metinleri kategorize etmek için kullanılmıştır. Biondi ile Schami'nin bu önerisi de göçmen statüsünün sosyal yapı içerisindeki dezavantajlı konumuna vurgu yapmaktadır (Sarı, 2013: 8).

AFC'deki ilk göçmen kalemlerce üretilen yapıtlar ile sosyokültürel gelişimini AFC'de tamamlamış yazarların yapıtları karşılaştırıldığında hem içerik hem de biçim bakımından bariz farklılıklar söz konusudur (Asutay, 2014: 14) ve nitekim ilgili yapıtların tarihsel düzlem esas alınarak değerlendirilmesi gereği doğmuştur (E. Zengin, 2010: 334).

2.2.1. Birinci Kuşak Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı

T.C.-AFC işgücü göç hareketinin başladığı 1961'den 1980'lere kadarki süreçte hedef ülkeye varmış göçmen yazarların verdiği yapıtlar, birinci kuşak kapsamında değerlendirilmektedir (Asutay, 2014: 25). Bu kronolojik düzlemde de anlaşılacağı üzere, çoğunluğu ekonomik göçmenlerin kaleminden müteşekkil ilk kuşak yapıtlarda; vatan özlemi, farklı bir kültür dünyasına adapte olma zorluğu, dışlanmışlık ve çalışma yaşamı ile ilintili problemler tema olarak ele alınmıştır (Ceylan, 2019: 27).

Bu kuşak kapsamındaki edebi metinlerde genellikle eleştirel ve hicivli bir üslup benimsenmiştir. Temel motivasyon gurbette maruz kalınan olumsuzlukları yansıtmak ve hem yerli halk hem de diğer göçmen gruplarla etkileşim sağlamak olduğundan dolayı estetik kaygı ikinci plana atılmıştır (E. Zengin, 2010: 334-335). Yine yapıtların salt çoğunluğunun Türkçe verilmesi, bu kuşağa özgü ayırıcı unsurlardan biridir. (Göbenli, 2000, akt. A. Adıgüzel, 2008: 15).

Literatürde ilk kuşağı ifade etmek için “konuk işçi edebiyatı” etiketinin de kullanıldığı görülmektedir. Yano (2007)'ya göre, yerli halkın göçmen algısı ile bu etiketin ortaya çıkışı ilişkili hususlardır. AFC'de mevzubahis süreçte göçmen işçiler, “konuk işçi” biçiminde etiketlenmiş ve bu minvalde çoğunluğu işçi olan bu göçmen yazar grubunun yapıtları da aynı biçimde anılmıştır (akt. Kalkan: 191). Fakat bu etiket, hem edebiyat eleştirmenleri hem yazarlar tarafından birtakım itirazlara yol açmıştır.

Lutz Tantov (1984), eser sahiplerinin artık işçi değil, yazar olarak kabul edilmesi gerektiğini savunarak bu adlandırmaya karşı çıkmıştır (akt. Kalkan, :192). Yüksel Pazarkaya'ya göre bu etiket, yerli-yabancı ayrımını kasıtlı ve kesin bir biçimde vurgulamakta ve arka planında “ikinci sınıf insan” güdülemesi barındırmaktadır. Pazarkaya ayrıca, ilk kuşak temsilcisi her yazarın işçi olmadığını, yapıtlarında çalışma

yaşamı ve ilintili problemlere değinmediğini belirterek, “konuk işçi edebiyatı” etiketinin doğru bir kullanım olmadığını öne sürmüştür (Kuruyazıcı ve Karakuş, 2001: 95-112).

2.2.2. İkinci Kuşak Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı

1980’lerden 1990’ların ortasına kadar verilmiş edebi metinleri kapsayan ikinci kuşak, içerik bakımından ilk kuşak yapıtlarla birtakım benzerlikler taşımakta olmasına karşın, yoğun bir biçimde işlediği “kimlik çatışması” temasından dolayı tematik karakteristik değerini kazanmıştır (Asutay, 2014: 25). Bu kuşak temsilcisi her bir kalem, erken yaştan itibaren AFC’de yetişmeye başlamış ve dolayısıyla dil problemini çözebilmiş, ilk jenerasyona kıyasla kendini ifade etme kabiliyeti daha yüksek kişilerdir (Göbenli, 2000, akt. A. Adıgüzel, 2008: 15; E. Zengin, 2010: 34).

Yine ikinci kuşak, ilk jenerasyondan farklı olarak, yalnızca ekonomik motivasyonlar temelinde AFC’ye hareket etmemiştir. İçlerinde AFC’de yükseköğrenim görmek, anavatandaki politik istikrarsızlıktan uzaklaşmak gibi farklı motivasyonlardan yola çıkarak göç hareketi gerçekleştirmiş yazarlar da vardır. Bu nedenden ötürü “konuk işçi edebiyatı” etiketinin de artık bu yazını karşılamakta yetersiz kaldığı ve “göçmen edebiyatı” etiketinin daha yaygın bir kullanım alanı kazandığı görülmüştür (E.Zengin, 2010: 338; Saka, 2018: 1880).

2.2.3. Üçüncü Kuşak Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı

1990’lardan itibaren kaleme alınmış edebi metinleri kapsayan bu kuşakta, memleket hasreti, kültür çatışması, arada kalmışlık, aidiyet problemi gibi temalar artık kullanılmamaya başlanmıştır (Asutay, 2014: 20). Bu kuşak temsilcileri iki dilli ve iki kültürlü yetişmiş olmanın kendilerine kazanımlar sağladığına inanmakta (Saka: 2018: 1880), AFC’ye tam olarak adapte olmalarından dolayı, göç ve göçmenlik olgusunun normalleştirildiği yapıtlar kaleme almaktadır (Yücedağ, 2019: 48).

Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatı, üçüncü kuşağın etkin hale gelmesi sonucunda oldukça farklı bir görünüm kazanmıştır. Bu yeni görünümde kültürel kesişim ve ayrışmaların, sosyo-politik problemlerin hem Türk hem Alman kahramanlar kullanılarak ele alındığı yapıtlar verilmiş ve böylelikle “kültürlerarası edebiyat”, “kültür-aşırı edebiyat” gibi etiketlemelere anılır olmuştur (D. Zengin, 2011: 594).

2.2.4. Göçmen Yazar Tipolojileri

Eyigün (2004: 1)'e göre, her göç hareketinin sonucunda öz kimlik ve öz kültürden uzak kalma durumu ile ilintili birtakım problemler yaşanır ve bu durum göçmende öz kültürüne veya içinde bulunduğu kültür dünyasına karşı eleştirel ve sorgulayıcı bir tavra mahal verir. Bu tavır, göç ile ilintili problemlerin duyumsanma boyutuna göre daha katı veya daha esnek olabilir. Nasıl ki her göçmen aynı boyutta ve yoğunlukta bu problemleri duyumsayamıyorsa, her göçmen yazar da mevzubahis problemleri kalemine aynı hissiyatla yansıtamaz ve dolayısıyla müşterek konular, her göçmen yazar tarafından aynı biçimde ele alınamaz. Bu noktada göçmen yazar tipolojisinin bilinmesi hususu önem kazanır.

Eyigün (2004: 1-2), göçmen yazar tipolojisini 4 ana kategoride değerlendirmektedir. Bu 4 ana kategori, belli başlı tipik nitelikler içeren alt dallara ayrılmaktadır ve göçmen yazar, ait olduğu kategori ve alt dala göre birtakım biçimsel ve tematik farklılıklar taşımaktadır.

1. Göç Etme Nedenine Göre Göçmen Yazarlar: Bu ana kategoride göçmen yazar, gerçekleştirdiği göç hareketinin türü esas alınarak değerlendirilmekte ve 3 dala ayrılmaktadır. Bu 3 dal, gönüllü göç hareketi gerçekleştiren, politik nedenlerden ötürü zorla göç hareketi gerçekleştiren ve vatansız statüsündeki Yahudi asıllı göçmen yazarlar olarak tasnif edilmektedir (Eyigün, 2004: 1).
2. Hedef Ülkeye Göre Göçmen Yazarlar: Bu ana kategoride göçmen yazar, menşee ülke-hedef ülke bağlamındaki kültürel benzerlikler ve koloniyel bağlar esas alınarak değerlendirilmekte ve 3 dala ayrılmaktadır. Bu 3 dal, aynı kültür dünyasına göç hareketi gerçekleştiren, farklı kültür dünyasına göç hareketi gerçekleştiren ve son olarak da sömürge ülkesinden sömürgeci ülkeye göç hareketi gerçekleştiren göçmen olarak tasnif edilmektedir (Eyigün, 2004: 2).
3. Kadın Göçmen Yazarlar: Bu ana kategori, göç ile ilintili sorunların duyumsanması noktasında kadınların dezavantajlı durumuna vurgu yapmaktadır. Bu ana kategorinin geliştirilme maksadı, öz kültürel kodları ile hedef ülkede içinde bulunulan kültür dünyası arasındaki derin farklılıklardan kaynaklı kimlik çatışmasının dışında, kadın göçmenin “çağdaş kadın” kimliğini aramakla ilişkili

problemler de yaşadığını ve dolayısıyla erkek göçmene kıyasla göç ile ilgili sorunları daha yoğun olarak duyumsadığını ifade etmektedir (Eyigün, 2004: 2).

4. Doğum Yeri ve Yaş Göre Göçmen Yazarlar: Bu ana kategoride göçmen yazar, demografik özellikleri ve kişilik gelişimi esas alınarak değerlendirilmekte ve 2 alt dala ayrılmaktadır. Bu 2 alt daldan ilkinde göçmen yazar, anavatanında doğup büyüdüktan sonra göç hareketi gerçekleştirmesine göre ele alınmaktadır. Bu durumdaki göçmen yazar, kişilik gelişimi bakımından belirli bir olgunluk seviyesine ulaşmıştır. 2. alt daldaki göçmen yazar ise hâlihazırda göçmen statüsünde bulunduğu ülkede doğup büyümüş olmasından dolayı çok kültürüdür ve dolayısıyla ciddi kimlik karmaşası yaşamaktadır (Eyigün, 2004: 2).

3. BÖLÜM: TÜRK GÖÇMEN İŞÇİLERİN ÇALIŞMA YAŞAMINDA KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR VE BİRİNCİ KUŞAK ALMANYA MERKEZLİ TÜRK GÖÇMEN EDEBİYATINA YANSIMALARI

18. yy.'ın sonundan itibaren sanatta realist geleneğin gelişmeye başlaması neticesinde, çeşitli kurum ve toplumsal olgu edebiyatta da realiteye mümkün merteye sadık kalınarak betimlenmeye başlamıştır. Bu durum, edebi yapının icra edicinin salt estetik kaygısı ve öznel yaklaşımından müteşekkil bir olgu olma özelliğini kırarak, içine doğduğu toplumsal grubun dünya görüşü, değerleri ve kurumları ile yazarın müşterek bir çabası neticesinde biçim kazanmasına yol açmıştır (Sapiro, 2019: 19-33). Edebiyat, tematik yapıları temelinde değerlendirildiğinde, toplumsal yaşamla ilintili birçok örgüyü daha hacimli bir biçimde ele alır olmuştur. Nitekim toplumsal yaşamın olmazsa olmazı “çalışma” olgusu da edebiyatın tematik yapılarına nüfuz etmiş, böylelikle edebiyat, farklı dönem ve coğrafyalardaki çalışma süreçlerinin nesilden nesle aktarılmasında yardımcı bir rol üstlenmiştir (Makal, 2018: 16-17).

Yaşamın içinde mevcudiyet bularak var ola gelen edebiyat, muhtelif toplumsal davranış ve olayları yansıtma özelliğinden dolayı ilgili ampirik araştırmalar için veri stoklarından biri olarak kabul edilebilmektedir. Bu araştırma özelinde değerlendirildiğinde; edebiyat-çalışma örgüsü, AFC'deki birinci kuşak Türk göçmen işçilerin Federal Alman işgücü piyasasındaki durumlarına, çalışma koşullarına, çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunlara dair ipuçları sağlamaktadır. Bu bağıntı söz konusu geleneğin ilk kuşağında daha yaygın olarak kullanılmıştır.

1960'lardan başlayarak 1980'li yıllara değin varlığını koruyan 1. kuşak Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatı, tematik yapısında T.C.-AFC işgücü göç hareketinin ilk etabına dâhil olan göçmen işçilerin göç motivasyonları, yerli halk tarafından algılanış biçimleri, sosyal problemleri gibi örgülere de yer vermesine karşın, karakteristik özelliğini vatandaşlarımızın hedef ülkedeki çalışma yaşamına ilişkin izlek alanları oluşturmasından sağlamıştır. Bu durum çoğunluk göçmen kalemin AFC'de göçmen işçi statüsünde bulunarak yapıtlarını bir otobiyografik itki neticesinde vermiş olmasıyla alakalıdır. AFC'deki vatandaşlarımızın çalışma yaşamı, bu alanda karşılaştıkları sorunlar ön plana çıkarılarak yapıtlarda betimlenmiş ve bu durum ilk kuşak Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatının temel vurgusunu biçimlendirmiştir.

Bu farkındalık, yapısında birçok bileşeni barındıran çalışma yaşamı olgusunun, AFC'deki birinci kuşak vatandaşlarımızın maruz kaldığı sorunlara indirgenerek araştırma kapsamında ele alınmasına neden olmuştur.

Bu minvalde yapıtlardaki vurgular göz önünde bulundurularak 6 ana, 2 alt tema oluşturulmuştur. Bu sorunlar vatandaşlarımızın çalışma ortamları, iş yapış biçimleri, örgütlenme eğilimleri, yabancı dil becerileri, barınma koşulları ve din-kültür alışkanlıkları özelinde kümelenerek ortaya çıkmıştır. Fakat vatandaşlarımızın çalışma yaşamında karşılaştığı sorunların ilgili yapıtlardaki yansımalarının araştırmada kullanılan temalarla sınırlı olmadığı belirtilmelidir. Örneğin; iş kazası, yetersiz ara dinlenme süreleri, düşük ücret seviyesi gibi ilintili sorunlar da yapıtlarda vurgulanmasına karşın araştırmaya konu temalara dâhil edilmemiştir. Bu durum bahsedilen sorunların, çalışma yaşamının biçimsel yapısında zaten var olması ve yerli işçilerin de aynı problemlere maruz kalmasıyla alakalıdır.

3.1. Federal Almanya'daki 1. Kuşak Türk Göçmen İşçilerinin Çalışma Yaşamında Karşılaştığı Sorunlar

Bu kısma ilişkin alt başlıklar, araştırmaya konu edebi yapıtlar referans alınarak oluşturulan 6 ana temada sınırlandırılmıştır. Bu minvalde ilgili bilimsel literatürdeki nitel ve nicel veriler derlenerek araştırma kapsamında sağlanan veri seti ile realite bağlantısının yorumlanması imkânı sağlanmıştır.

3.1.1. İş Ortamının Fiziksel Özellikleri ve İşletme Yönetiminin Tutumundan Kaynaklı Sorunlar

T.C.-AFC işgücü göç hareketi sürecinin ilk etabında, öncelikli olarak nitelikli işgücü ithal edilmiştir (Karahasan, 1996: 539). İstanbul ve Ankara başta olmak üzere, ülkenin endüstriyel bakımdan gelişmiş şehirlerindeki işçiler AFC'ye hareket etmiştir (Bundesanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung, 1963: 20). Bu nitelikli işgücü, beklentinin aksine hedef ülkede “vasıfsız veya yarı vasıflı işçi” olarak istihdam edilmiştir (Bundesagentur für Arbeit Führungsakademie, 2017: 14).

Abadan-Unat'ın 1963 tarihli alan araştırması, menşe ülkedeki son ücretli iş-hedef ülkedeki ilk ücretli iş bağlamındaki mesleki kalifikasyona ilişkin bu nitelik uyumsuzluğunu ortaya koymaktadır. Tablo 5'e bakıldığında, özellikle sevk ve idare,

satış ve tarımla ilgili işler gibi sorumluluk ve bir başkası üzerinde otorite içeren işlerin ortadan kalktığı, imalat ve maden sektörüne doğru bir akış gerçekleştiği görülmektedir.

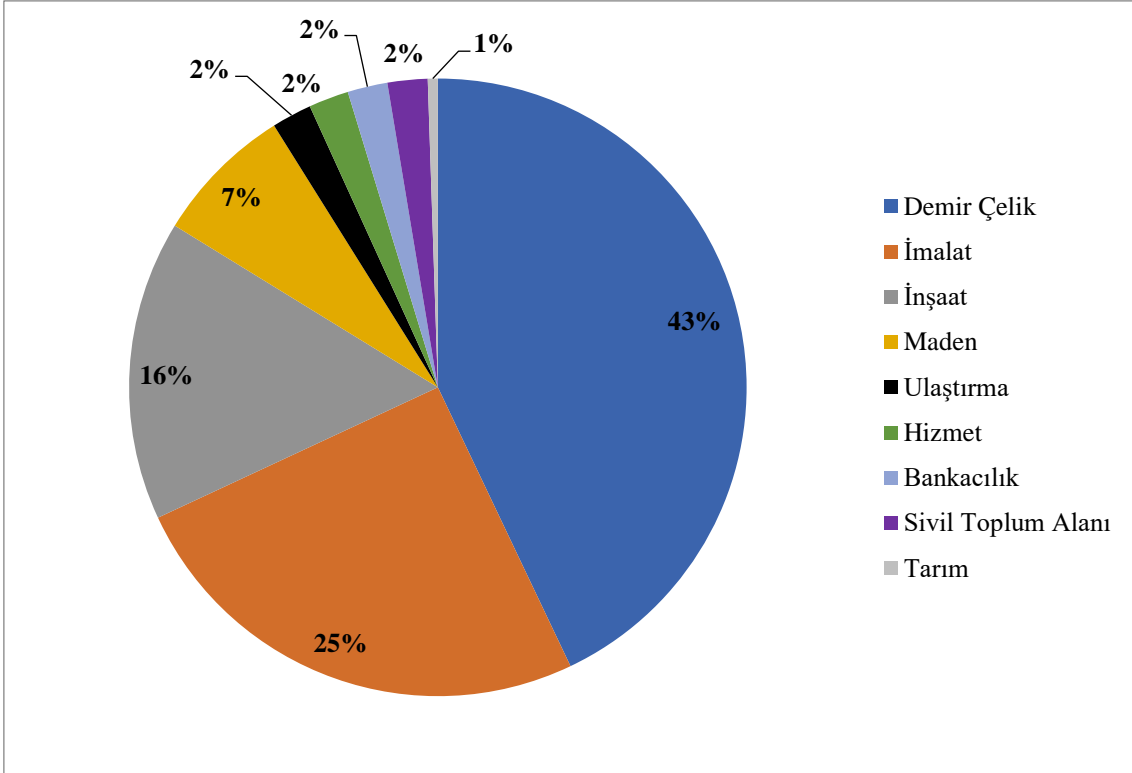
Tablo 5: Türk Göçmen İşçilerin AFC'ye Gitmeden Önceki ve Sonraki Mesleki Dağılımı, 1963

T.C.'deki Son Meslek	%	AFC'deki Meslek	%
Serbest Meslekler	5	Serbest Meslekler	3
Sevk ve İdare Personeli	7	Sevk ve İdare Personeli	-
Satış Personeli	5	Satış Personeli	-
Tarımla İlgili Meslekler	9	Tarımla İlgili Meslekler	-
Maden	3	Maden	8
Ulaştırma ve Haberleşme	9	Ulaştırma ve Haberleşme	2
Küçük Sanat Erbabı	21	Küçük Sanat Erbabı	19
İmalat Süreci İşçiliği	25	İmalat Süreci İşçiliği	56
Hizmetler	4	Hizmetler	2
Tasnif Edilemeyen	11	Tasnif Edilemeyen	9

Kaynak: Abadan-Unat, 1964: 42

Yine bu alan araştırmasında, AFC'deki vatandaşlarımızın yüzde 41'inin tek bir iş aletini, yüzde 45'inin tek bir makineyi kullanamadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, vatandaşlarımızın istihdamında mesleki kalifikasyon yerine fiziki güç, direnç ve refleks niteliklerin dikkate alınmış olduğu biçiminde yorumlanmıştır (Abadan-Unat, 1972: 30).

AFC'deki erkek vatandaşlarımız daha çok otomotiv, maden ve inşaat gibi iş yapış biçimleri fiziksel efora dayalı endüstrilerde, kadın vatandaşlarımızısa ağırlıklı olarak tekstil endüstrisi ve gıda endüstrisinde istihdam edilmiştir (Castles ve Miller, 2003: 206). Grafik 1'de vatandaşlarımızın Federal Alman işgücü piyasasındaki sektör odaklı dağılımının, düzenli işgücü göç hareketinin durdurulacağı 1973 tarihinden önceki son görüntüsü verilmektedir.

Grafik 1: AFC'deki Türk Göçmen İşçilerin Sektör Temelinde Dağılımı, 1972

Kaynak: Gökmen, 1972: 187

Bu biçimde bir istihdam haritasının ortaya çıkmış olması, ulusal öncelik (İnländerprimat) politikası ile ilişkilidir ve mevzubahis politika olası bir göçmen işçi-yerli işçi rekabetini engellemek için sendikalarca da desteklenmiştir (Erdem, 2008: 5). Bu durum yerli işçilerin üretim organizasyonunda üst basamakları, göçmen işçilerin ise en alt basamağı doldurmasına yol açmıştır (Kuhn, 1978). 1976'da örneğin; Federal Alman işgücü piyasasındaki göçmenlerin yüzde 70'inden fazlası, yerlilerin ise yüzde 40'ından azı ücretli işçi statüsündeydi. Yine yabancıların 4'te 1'inden biraz fazlası, yerlilerin ise yüzde 50'sinden fazlası memur statüsündeydi (Şen, Goldberg ve Öz, 1996: 21). Martin (1991: 88)'e göre, vatandaşlarımız çalışma koşullarına gayet hızlı adapte olmalarına karşın, işletme organizasyonunda yukarıya doğru bir hareketlilik yaşayamıyordu. Bu anekdot ve mukayeseli istatistiklerden de anlaşılacağı üzere, ülkede işgücü piyasası homojen bir yapıdaydı.

Türk göçmen işçiler sadece yerli işçilerin değil, diğer milletlerden göçmen işçilerin de istemediği türden (Herbert, 2001: 237) gürültülü, aşırı sıcak ve pis kokulu iş ortamlarında istihdam edilmiştir. Bu yıpratıcı iş ortamları birtakım ruhsal/fiziksel

hastalıklara ve iş kazalarına mahal vermiştir (Başkurt, 2009: 83). Abadan-Unat (2002: 105)'a göre, mesleki kalifikasyon-istihdam bağlamındaki farklılık derinleştikçe iş kazası riski artmaktadır ve anavatanda iken endüstri tecrübesi edinmemiş vatandaşlarımızda, iş kazası daha yüksek oranlarda görülmüştür.

3.1.2. Sendikal Özgürlük Hususundaki Kısıtlar

Federal Alman İş Hukukunda, yerli-göçmen işçi bağlamında hiçbir ayırım mevcut değildi ve dolayısıyla göçmen işçilerin sendikal hakları hukuki düzlemde korunmaktaydı. Fakat bu yapılardan faydalanma noktasında, temelde bireysel motivasyonlardan ve işgücü piyasası dinamiklerinden kaynaklanan birtakım kısıtlar bulunmaktaydı.

Batı Avrupa'ya işçi ihraç etmiş bazı ülkelerde, hem hükümet hem de vatandaş düzeyinde, sendikaların zararlı yapılar olduğu yönündeki bir algının belirgin olması bu kısıtlardan birincisidir. Bu durum söz konusu uluslardan göçmen işçilerin, sendikal faaliyetlere karşı çekimser bir tutum sergilemesine neden olmuştur (Gökmen, 1972: 96). Yine anavatanda sendikal geleneğe sahip olmamaları, göçmen işçilerin bu yapılardan faydalanma eğilimini düşürücü etkenlerden biridir (Martin, 1991: 89).

Olası bir ekonomik daralma durumunda, hem niteliksiz işgücü olmaları hem de yerli işçilere göre daha kolay kapı dışarı edilebileceği algısı, göçmen işçileri her zaman baskı altında tutmuştur (Tekin, 2008: 9). AFC'de oturma izni ile çalışma izninin birbirine bağlı unsurlar olması, göçmen işçiler için olası bir iş sözleşmesi fesih durumunu oldukça yıkıcı hale getirmiştir. Bir toplu iş uyuşmazlığı durumunda, olası bir kolektif iş mücadelesinin fesih ile neticelenebileceği ve örgütlü işgücünün işletme yönetimince gözden çıkarılacak ilk grup olabileceği gibi zanlar, vatandaşlarımızın sendikalaşma hususuna çekimser yaklaşmasına yol açmıştır. Tüm bu etkenlerin yanında, vatandaşlarımızın gelir kaynaklarını iyileştirme ve tasarruf yapma gibi göç etme motivasyonları da sendikalaşma hususunda bir kısıt oluşturmuştur. Nitekim Federal Alman sendikalarının çalışma yaşamını iyileştirmeye yönelik kapsamlı bir politika izlemesi, vatandaşlarımızın bireysel-pragmatist motivasyonlarıyla uyuşmamıştır (Korkmaz, 2016: 35-38).

1963 tarihli alan araştırmasına göre, AFC'deki vatandaşlarımızın sadece yüzde 14'ü bir sendikaya üye idi. Abadan Unat (2002: 106), bu ilgisizliği sendika hakkında yeterli donanımdan yoksun olunması, dil bilinmemesi ve aidat ödemek istenmemesinin bir sonucu olarak yorumlamıştır. Nitekim 1970'lerden itibaren vatandaşlarımızın sendikalaşma oranında sürekli bir artışın söz konusu olması, bu yaklaşımı doğrular bir anekdottur. 1976'da Federal Alman sendikalarında örgütlü vatandaşlarımız yüzde 48-50 civarında idi (Martin, 1991: 89).

Ekmen (1996: 78)'e göre, endüstri deneyiminin artması ve sendikacılık geleneğine aşina olunması örgütlenme oranının artmasındaki iki ana faktördür. 1970'li yıllarda AFC'deki grev furyası da bu oranın iyileşmesine etki etmiştir. Petrol Krizi neticesinde başta otomotiv endüstrisi olmak üzere, demir ve metal sanayiini tesir altına alan grevlerde, göçmen işçiler büyük rol oynamıştır. Bilhassa Köln'deki Ford grevinin, katılımcılarının salt çoğunluğunu vatandaşlarımızın oluşturması neticesinde "Türk Grevi" olarak da adlandırılması bizim açıımızdan önemlidir (Gez, 2014: 42).

3.1.3. Yabancı Dil Becerilerinin Yetersizliği Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlar

AFC'deki ilk kuşak vatandaşlarımızın buldukları toplumun dilini öğrenememeleri veya bilinçli olarak öğrenmeyi tercih etmemeleri birden çok gerekçeye dayanmaktaydı. AFC'de belirli bir süre için bulduklarını varsaymaları ve hemşerilerin kolektif barınaklarda, iş ortamlarında, sosyal yaşantının diğer alanlarında bir arada bulunmaları, en temel gerekçeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Sakın, 2018: 8; Abadan-Unat, 1972: 37). Gitmez (2019: 147)'e göre, bu ulusun dilini öğrenmemek, yerli halkı aşağılayıcı tutumuna karşı savunma içgüdüleriyle geliştirilen bilinçli bir eylemdi. Kırmızı (2016: 148) bu durumu, Almanca ile Türkçe arasındaki yapısal ve konuşulduğu coğrafyalar bakımından derin farklılıklarla ilişkilendirmiştir.

Ekmen (1996: 46), Almanya Köln'de gerçekleştirilmiş bir araştırmada, vatandaşlarımızın tüm göçmen işçiler arasında Almanca becerisi bakımından en zayıf grup olduğu sonucuna ulaşıldığını aktarmaktadır. Türk İktisatçılar Birliği'nin (TİB), araştırmasında da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bu araştırmaya göre, Türk ve Portekiz uyruklu göçmen işçiler, söz konusu parametrede en kötü durumda iken, Yugoslavlar en iyi durumda idi ve daha iyi koşullarda istihdam edilmekteydi.

Vatandaşlarımızın Almanca becerisinin yetersiz olmasından dolayı çalışma yaşamında maruz kaldığı ilk sorun, TİB (1975: 54)'in araştırmasından yola çıkarak, daha kötü koşullarda istihdam edilmeleridir. Bunun yanında herhangi bir uyuşmazlığında çözüm mekanizmalarına başvuramamak ve sendikal faaliyetlerde rol alamamak da bağlantılı sorunlardır (Abadan-Unat, 2002: 106). Yine Almanca bilmemek, ikinci bir iş sözleşmesi bağtlama gerekliliği doğduğunda, bu iş sözleşmesinin içeriğini kapsamlı bir şekilde kontrol etme kabiliyetinin kısıtlanmasına yol açmıştır (Dertli, 2018: 176). Perşembe (2005: 66)'nin belirttiği, işletme tercümanlarına gitgide daha bağımlı hale gelmeleri hususu da çalışma yaşamına dolaylı olarak ve olumsuz yönde etki etmiştir.

Bu ve ilintili sorunların giderilmesinde makro düzeyde neredeyse hiçbir önlem alınmamış; bu alandaki inisiyatifler bazı büyük işletmeler ile sosyal yardım kuruluşlarının önyak olduğu dil kurslarıyla sınırlı kalmıştır. Fakat bu yapılar da vatandaşlarımızın yabancı dil öğrenme eğilimlerini pozitif yönde bir etki edememiştir (Başkurt, 2009: 83). Teber (1980: 113)'e göre, göçmen işçilerin genellikle mesai sonrasında yorgun olmaları ve ayrıca bu dili öğrenseler dahi konuşabilecekleri bir sosyal ortamdan yoksun olmaları, mevzubahis kurslara devamlı katılım sağlamalarını engellemiştir.

3.1.4. Barınma Koşullarından Kaynaklı Sorunlar

AFC'nin işgücü ithalat politikasının geçicilik ve rotasyon esasına dayanması, göçmen işçilerin barınma ihtiyacının giderilmesi hususunda kalıcı çözümler üretilmemesine yol açmıştır (Korkmaz, 2016: 45). Bu ihtiyacın giderilmesi, bizzat işçinin sorumluluğuna bırakılmakla birlikte, işçi yurtları başta olmak üzere ucuz kiralı daire/evler ve otel/pansiyonlar kullanılmıştır (Abadan-Unat, 1964: 102).

Bursa, Afyon, Kırşehir lokasyonunda AFC'den tersine göç hareketi gerçekleştirmiş kişilerin oluşturduğu örneklem kullanarak hazırlanan alan araştırmasına göre, vatandaşlarımızın büyük bir kısmı, hedef ülkede geçirdikleri süre boyunca işçi yurtlarında barınmıştır (Gitmez, 2019: 111). Genellikle baraka, depo, çatı ve bodrum katlarının yeniden düzenlenmesiyle hazırlanan işçi yurtları, mevzuata göre birtakım standartları karşılamak mecburiyetinde olmasına karşın, bu beklenti pratikte karşılıksız kalmıştır. 1971'de Kuzey Ren Vestfalya'daki işçi yurtlarının yüzde 10'u oturulmaz durumda iken, yüzde 46'sı kişi başına gerekli alanı karşılayamıyordu. Yine

Hamburg'daki işçi yurtlarının yüzde 40'ı standartlar uyarınca tasarlanmamıştı ve 20 kişiye bir duş, 10 kişiye bir tuvalet düşmekte idi (Perşembe, 2005: 66).

Gökmen (1972: 192) bölgedeki mülakatlarında, işçi yurtlarında barınmanın getirdiği maddi külfetin, vatandaşlarımızı konfor ve hijyen sorunundan daha çok kaygılandığına sonucuna ulaşmıştır. Bu durumu ilgili makamlara duyurduğunda, vatandaşlarımızın işveren tarafından aldatıldığı gün yüzüne çıkmış ve gerekli tedbirlerin alınacağı taahhüt edilmiştir.

1973'ten itibaren T.C.-AFC işgücü göç hareketinin niteliksel dönüşümü, vatandaşlarımıza anavatanda bırakmak durumunda kaldıkları ailelerini yanlarına alma imkânı tanımıştır. Böylece işçi yurdu gibi kolektif yapılarda barınma imkânı kalmamış, daire/ev seçeneğine yönelim artmıştır (Yılmaz, 2002: 8). Bu ortamların hazırlanmasında da tasarruf ve geçicilik motivasyonları belirleyici olmuş, genellikle eski ama ucuz kirali yapılar tercih edilmiş, sokaklardan atıl durumdaki mobilyalar toplanarak daire/evler düzülmüştür (Başkurt, 2009: 84).

1990'lara gelindiğinde, sınırlı da olsa tersine göç hareketleri gerçekleşmiş, hâlihazırda hedef ülkedeki vatandaşlarımızda ise geçicilik motivasyonu kırılmıştır. Peyderpey 2. kuşağın da işgücü piyasasına eklenmesi neticesinde, konut satın alma eğilimi ivme kazanmıştır (Yılmaz, 2002: 8). Böylece vatandaşlarımızın konut satın aldığı muhitlerde -çevreye duyulan endişeden de dolayı- "gettolaşma" başlamış ve bu eğilim bir arada bulunmaları göçmenleri daha kolay kontrol edilir kılacağı düşüncesinden yola çıkarak kent idarecileri tarafından da desteklenmiştir (Hasançebi ve Özkara, 1990: 67, akt. Doğan, 1994: 5).

AFC'ye uyum sorunu zamanla önem kazandıkça, birtakım makro tedbirlerin alınması gerekliliği doğmuştur. Bu noktada göçmen nüfusun belli muhitlerde yoğunlaşmasına mani olmak, gettolarda devlet hizmetlerini arttırmak ve yerli nüfusun yoğun olduğu bölgelerde sosyal evler inşa etmek gibi tedbirler alınmıştır (Gez, 2014: 37).

Bu başlık altındaki sorunlar, alanyazında konfor, hijyen, dışlanma ve maddi külfet gibi parametrelerle ele alınmış, bu sorunun çalışma yaşamına etkisine ilişkin ne nitel ne de nicel bir veriye ulaşılmıştır. Yine de araştırmaya dâhil edilmesi, edebi yapıtlardan yola çıkarak oluşturulan araştırmaya konu temalardan birini teşkil ediyor olmasından dolayıdır.

3.1.5. Din-Kültür Bağlamındaki Farklılıklar Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlar

AFC, işgücü ithal etme sürecinin başında İtalya, İspanya, Yunanistan gibi derin kültürel farklılıklarının olmadığı, dolayısıyla uyum sürecinin kolaylıkla atlatılacağı ülkelerden işçi çağırmıştır. T.C. bakımından aynı durum değerlendirildiğinde, başta dini vecibeler olmak üzere derin kültürel farklılıklar nedeniyle Türklerin Almanlara, Almanların Türklere uyum sürecinde bazı problemler yaşanmıştır (Kırmızı, 2016: 150).

Alman ve Türk toplumlarının birbirlerini ilk defa bu ölçüde tanıyor olmasının yanında, bu alandaki farklılıklardan kaynaklı problemleri mümkün mertebe minimize edecek bir mevzuatın olmaması, ilgili bağlamdaki sorunların temel müsebbibi olarak öne çıkmıştır. Göç sürecini koordine etmek amacıyla 1965'te yürürlüğe konulan Yabancılar Yasası, göçmen kitlenin sosyal, dinsel vb. ihtiyaçlarını dikkate almamıştır. Bunun yanında yerli halk da, İslam dininin Müslümanları yükümlü tuttuğu bayram vecibeleri, yeme-içme tutumları ve bu gibi gerekliliklerden bihaberdi (Korkmaz, 2016: 55) ve dolayısıyla vatandaşlarımızın dini ödevlerini yerine getirebilmeleri için elverişli mekânsal ve zamansal koşullar tasarlanamamıştır (Başkurt: 2009: 83). Fakat oldukça sınırlı olmakla birlikte bazı işletmeler, vatandaşlarımızın yıllık izinlerini tercih ettikleri takdirde Ramazan'da kullanabilmelerine müsaade etmiş, bazı işletmeler vatandaşlarımızın oruç tutabilmeleri için olanaklı vardiya düzeni tasarlamıştır (Abadan-Unat, 2002: 115).

Keza helal-haram gıda ayrımı ve damak tadı farklılıkları da bu bağlamdaki sorunlardan biridir. 1966'ya değin vatandaşlarımız anavatandan kargo yöntemiyle temin ettikleri besin maddeleri sayesinde bu problemlerden sıyrılabildikleri, birtakım gıdanın AFC'ye sokulmasının yasaklanması bu imkânı sektöre uğratmıştır (Gözaydın, 1982: 177). Fakat bu ihtiyacın yeni bir ticaret alanı doğurduğu fark edilerek imalat veya ithalat yoluyla mutfak kültürümüzle örtüşür daha fazla besin maddesi AFC'de temin edilebilir hale getirilmiştir (Ekmen, 1996: 82).

Abadan-Unat (1964: 207-209; 2002: 116)'a göre, uyum sürecindeki kimi vatandaşlarımızın beslenme ve hatta dini vecibeleri yerine getirme alışkanlıklarında bazı değişimler yaşanmasına karşın, domuz eti tüketmek hususu en katı direnç gösterilen nokta olmuştur. Hatta işyeri yemekhane/kantinlerinde ücretsiz veya cüzi fiyatlarda

sunulan yemek imkânından, dinsel güdüler neticesinde faydalanmayan vatandaşlarımızın sayısı hiç de azımsanamayacak düzeyde idi. Yine İslami usuller uyarınca kesim yapılmadığından dolayı etsiz beslenme alışkanlığının benimsenmesi de önemli bir husustu. Bu gibi dini ve kültürel motivasyonların vatandaşlarımızca gözetilmesi, yeterli beslenememekten kaynaklı birtakım sağlık problemlerine yol açmıştır (Ekmen, 1996: 83).

3.1.6. Kayıt Dışı İstihdamdaki Türk Göçmen İşçilerin Çalışma Yaşamında Karşılaştığı Sorunlar

AFC'ye düzenli yollarla girerek işgücü piyasasına dâhil olanlar gibi, işgücü piyasasında kayıt dışı istihdamda bulunan vatandaşlarımız da olmuştur. Bu gruptaki vatandaşlarımız, turist vizesi temin ederek veya düzensiz yolları kullanarak ülkeye giriş yaptıktan sonra çalışma izni olmaksızın ücretli bir işte faaliyet göstermişlerdir. Federal Hükümet bu hareketliliği ilk etapta önemsememiş, Federal Alman işverenleri ise memnuniyetle karşılamıştır (Doğan, 1994: 7). Nitekim bu grubun düşük ücretle ve sosyal güvenceden yoksun biçimde çalışmaya razı olmaları işverenler tarafından cazip bulunmuştur.

Yabancılar Kanunu'na dayanarak, turist vizesi ile giriş yaptıktan sonra kayıt dışı durumda çalışan işçilerimize “duldung” diye tabir ettikleri bir tür müsamaha belgesi verilmiş; böylelikle belirli bir süre daha işgücü piyasasında bulunmalarına göz yumulmuştur. Bu belgeye sahip vatandaşlarımıza mevcut durumlarını legalleştirme imkânı tanınmıştır (Gökmen, 1972: 203; Ansay, 1974: 149). Bu uygulama kayıt dışı çalışmayı önleme ve bu durumdaki kişilerin çalışma koşullarını iyileştirme gibi motivasyonlara güdülenmiş olmasınakarşın pratikte etkili olamamış, kötü çalışma koşulları devam etmiştir (Wallraff, 1986: 187).

Bu gruptaki vatandaşlarımızın sayısına yahut demografik göstergelerine ilişkin, herhangi bir resmi mekanizmaya tabii olmadıklardan dolayı bir tespit yapılabilmesi olanaksızdı. Fakat çoğunluğu AFC'de olmak üzere, Batı Avrupa işgücü piyasasında çok ciddi sayıda vatandaşımızın kayıt dışı istihdamda olduğuna ilişkin birtakım tahminler yapılmıştır. Örneğin; 1973 itibariyle bu sayının 50 bini AFC'de olmak üzere 70 bini aşkın olduğu tahmin edilmiştir (Ekmen, 1996: 143).

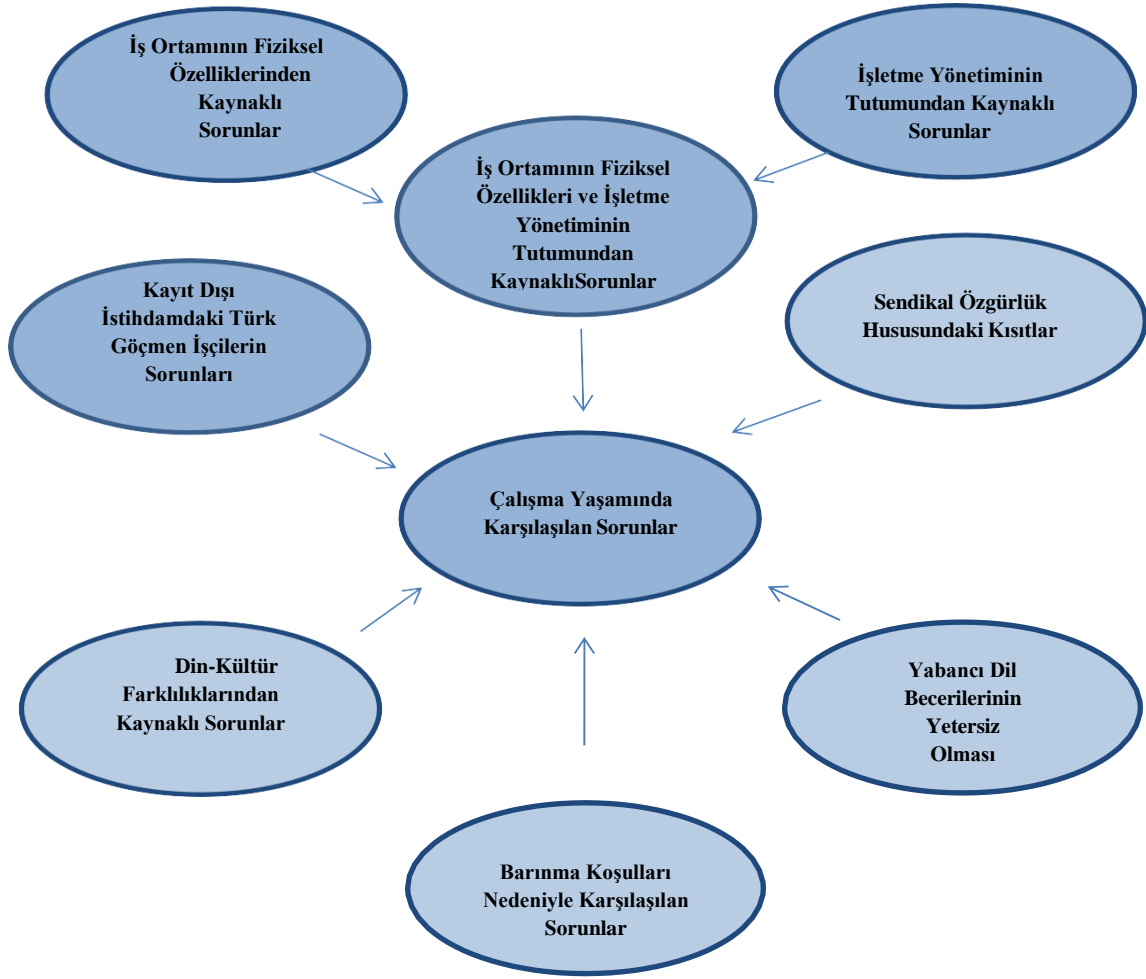
AFC’de kayıt dışı istihdamdaki vatandaşlarımızın her türlü sosyal güvenceden, sendikal haklardan yoksun biçimde ve düşük ücret karşılığında çalışmaya razı gelmeleri, çoğu kez işverenler tarafından suiistimal edilmiştir (Yıldırımöğlu, 2005). Genellikle en ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmalarına karşın kimi zaman ücretlerini alamamışlar ve herhangi bir yasal güvenceden yoksun olmaları dolayısıyla hak talebinde bulunamamışlardır (Ekmen, 1996: 145). Bu gibi sorunların yanında çoğu zaman, kazançlarının bir kısmını simsarlara ipotek etmek durumunda kalmışlardır (Gökmen, 1972: 203).

Gazeteci Günter Wallraff (1986)’ın kayıt dışı istihdamdaki vatandaşlarımızın arasında gerçekleştirdiği emik araştırma, bu başlığa ilişkin sorunları apaçık bir şekilde betimlemektedir. Wallraff bu araştırmasında, çalışma izni ve oturma izninden yoksun bir vatandaşımız kılığında, birbirinden farklı sektörlerdeki işletmelerde kayıt dışı çalışmıştır. Bu tecrübelerinden yola çıkarak hazırladığı “En Alttakiler” isimli eseri incelendiğinde, kayıt dışı istihdamdaki vatandaşlarımızın karşılaştığı sorunların şu hususlarda öne çıktığı görölmektedir:

- Çoğu zaman işyerini ya da işletme yönetiminin sağladığı barakaları terk etmelerine izin verilmemiş, izole durumda yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır,
- Yerli işçilerin çalışmaya razı gelmediğı türden tehlikeli ve pis ortamlarda çalışmışlardır,
- İş güvenliğine ilişkin önlemlerden mahrum tutulmuşlardır,
- Günlük 20 saati bulan çalışma sürelerine bağımlı kılınmışlar, fazla çalışma ücreti almadan faaliyet göstermişlerdir,
- Hafta tatili, ara dinlenme gibi haklardan yoksun bırakılmışlardır.

3.2. Federal Almanya’daki 1. Kuşak Türk Göçmen İşçilerinin Çalışma Yaşamında Karşılaştığı Sorunların Edebi Eserlere Yansımaları

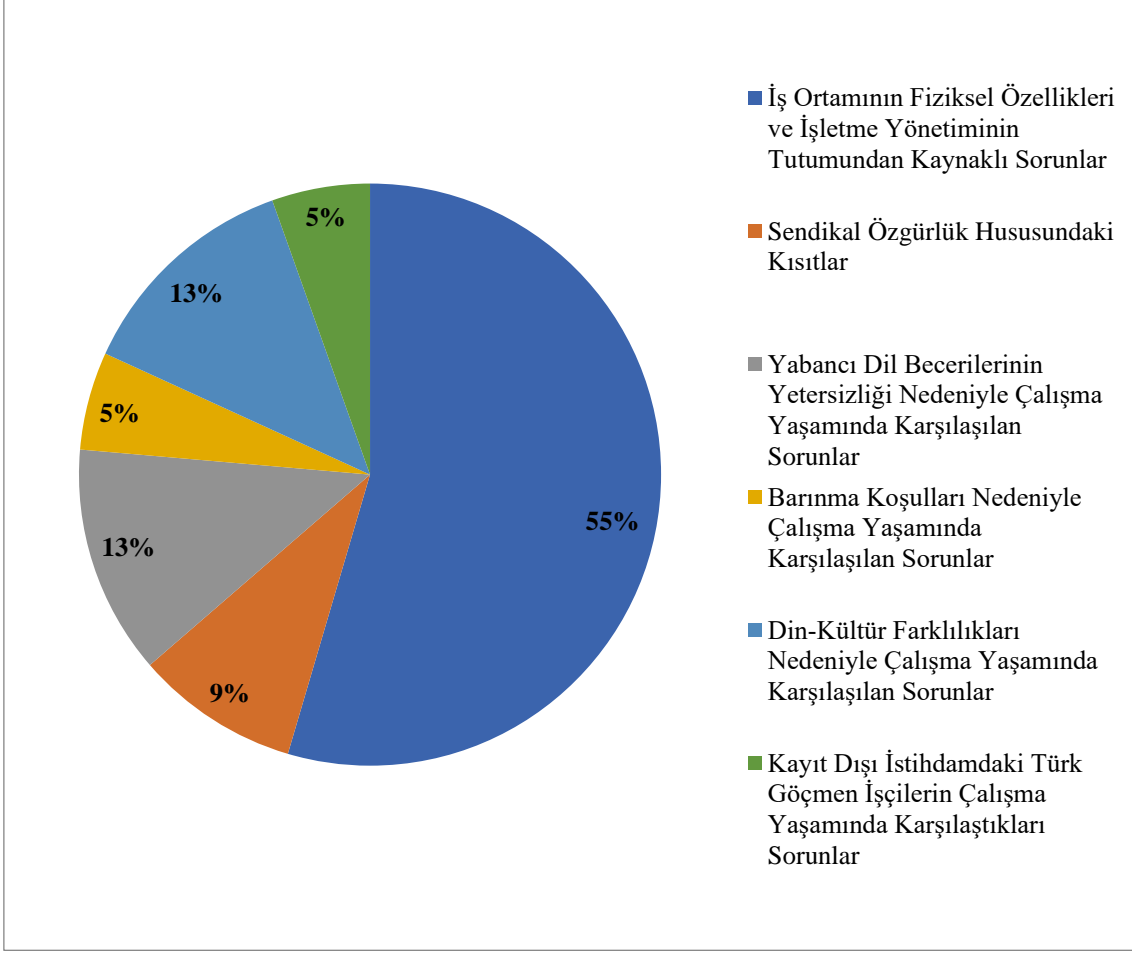
Bu kısımda, araştırmaya konu eserlerden elde edilmiş veri seti analiz edilecek, yorumlanacak ve nicel görüntüleri tespit edilecektir. 13’ü öykü/hikâye, 7’si roman türünde olmak üzere 20 eserden, araştırma konusuna ilişkin monolog, diyalog ve betimlemelerin ayıklanmasıyla elde edilmiş 52 bulgudan bir veri seti sağlanmıştı. Bu veri seti 6 ana, 2 alt temada kodlanmıştır. Şekil 1’de bu temalar gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırmaya Konu Temalar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2’de veri setinin araştırmaya konu 6 ana tema özelindeki yüzdesel dağılımı gösterilmektedir. Grafik 2’deki görüntü, söz konusu kodlama işlemi neticesinde, her bir ana temaya ilişkin bulgu sayısının, toplam bulgu sayısı içerisindeki yüzdesel dağılımının tespitiyle elde edilmiştir. Bu dağılıma göre, iş ortamının fiziksel özellikleri ve işletme yönetiminin tutumundan kaynaklı sorunlar, tüm temalar içerisinde salt ağırlığa sahipken; barınma koşulları nedeniyle çalışma yaşamında karşılaşılan sorunlara ve kayıt dışı istihdamdaki Türk göçmen işçilerin sorunlarına ilişkin bulguların eserlerde daha az yer tuttuğu görülmüştür.

Grafik 2: Türk Göçmen İşçilerin Çalışma Yaşamında Karşılaştığı Sorunlara İlişkin Temaların Eserlerdeki Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

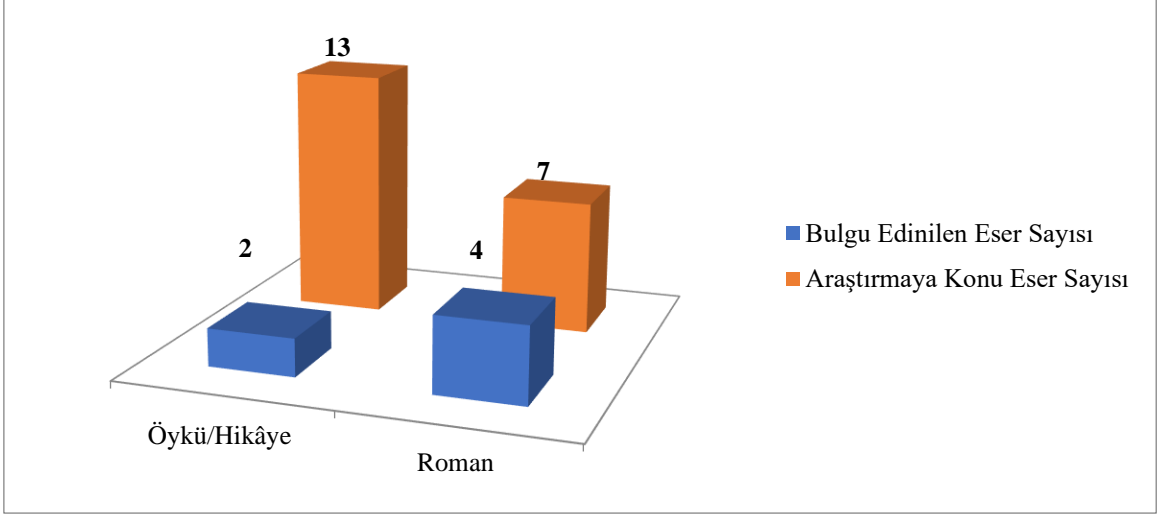
Yine bu kısımda ve bağıntılı alt başlıklarda, araştırmaya konu eser sayılarının, araştırma kapsamında incelenmiş toplam eser sayısı içerisindeki nicel dağılımına ilişkin grafiklere ve her bir bulgunun, ayıklandığı eserdeki toplam bulgu içerisindeki yüzdelik hacmine ilişkin tablolara yer verilmiştir. Her bir alt başlık altındaki örnek pasajlar, orijinal kaynaklara bağlı kalınarak doğrudan atıf biçiminde ele alınmış olup döneme ilişkin bir panorama sunması ve temaların yorumlanmasına yardımcı olması amacıyla araştırmaya ilâştirilmiştir. Bu pasajların araştırma için birer numune niteliği taşıdığı ama eserlerdeki konuya ilişkin yegâne bulgular olmadığı belirtilmelidir.

3.2.1. İş Ortamının Fiziksel Özellikleri ve İşletme Yönetiminin Tutumundan Kaynaklı Sorunların Edebi Eserlerdeki Yansımaları

Bu ana temanın iki alt temada ele alınması, iş ortamının fiziksel özellikleri ile işletme yönetiminin göçmen işçilere karşı benimsediği tutumun bazı noktalarda birbirine temas ediyor olmasından ötürüdür. Örneğin; üretimdeki akarbant gibi teknolojik girdiler ve hareket, zaman etüdü gibi iş analizleri vatandaşlarımıza anavatandakinden farklı iş yapış biçimleri dayatmış ve dolayısıyla bir adaptasyon problemine mahal vermiştir. Bu problem, çalışma izni sürecinde birtakım sertifikasyon prosedürünün uygulanmasına karşın mesleki kalifikasyon ile örtüşür iş olanağının sağlanmamasından, işverenin yalnızca işçinin fizyolojik özelliklerini referans aldığı bir istihdam politikası izlemesinden kaynaklanmıştır. Nitekim iş ortamının fiziksel özelliklerinden kaynaklı sorunlar ile işletme yönetiminin vatandaşlarımıza karşı tutumuyla ilintili sorunlar arasındaki dirsek teması, bu iki temanın aynı düzlemde ele alınmasını gerekçelendirmiştir.

3.2.1.1. İş Ortamının Fiziksel Özelliklerinden Kaynaklı Sorunların Eserlerdeki Yansımaları

Birinci kuşak Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatı kapsamında incelenmiş yekûn içerisinde, AFC'deki Türk göçmen işçilerin, iş ortamının fiziksel özellikleri nedeniyle yaşadığı sorunlara ilişkin bulgu sağlayan öykü/hikâye türünde 2 ve roman türünde 4 eser bulunmaktadır. Grafik 3'te ilgili sorunlara ilişkin bulgu edinilen eser sayısı ile araştırmaya konu eser sayısı gösterilmektedir.

Grafik 3: İş Ortamının Fiziksel Özelliklerinden Kaynaklı Sorunlara İlişkin Bulgu Edinilen Eser ve Araştırmaya Konu Eser Sayıları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6’da bu eserlere ilişkin künyesel bilgilerle birlikte, ilgili temayla ilişkili her bir eserdeki bulgu sayısı ve bulgunun, ayıklandığı eserdeki toplam bulgu içerisindeki yüzdelik payı gösterilmektedir. İş Sürgünleri romanında toplam 3 bulgu elde edilmiş ve diğer eserlerle mukayese edildiğinde tematik yapılanmasında bu alt temaya ilişkin sorunlara en çok yer veren eser olduğu görülmüştür.

Tablo 6: İş Ortamının Fiziksel Özelliklerinden Kaynaklı Sorunlara İlişkin Bulguların Eserlerdeki Dağılımı

Eserin Adı	Eserin Türü	Bulgu Sayısı	Bulguların Dağılımı (%)
Alman Ekmeği	Öykü/Hikâye	1	99,55
Ardımızda Meşeler Yeşersin	Öykü/Hikâye	1	100
Gündoğduların Yükselişi	Roman	1	98,70
İş Sürgünleri	Roman	1	9,8
Türkler Almanya’da	Roman	3	29,62
Yüksek Fırınlr	Roman	1	23,05

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu alt temada değerlendirilen eserlerde, iş ortamının fiziksel özelliklerinden kaynaklı olarak vatandaşlarımızın maruz kaldığı sorunların iki temel izlek üzerinden yansıtıldığı görülmüştür:

- Menşe ülkedeki son iş-hedef ülkedeki ilk iş bağlamında nitelik uyumsuzluğu,
- Üretim modeli ve araçlarına adapte olma güçlükleri.

Türkler Almanya’da adlı romanda, göçmen işçi olarak çalışma izni alabilme sürecinde, müracaatçılardan mesleki sertifikasyon beyanı istendiği, ancak çalışma izni alanların beklentinin tam aksine mesleki kalifikasyonunun gerektirdiğinden daha niteliksiz işlerde istihdam edildiği belirtilmektedir (Yıldız, 1966: 134). Bu durum, nitelikli-niteliksiz iş bağlamında ele alındığında, işçi tarafında tatminsizlik hissi uyanmasına ve iş yapma kabiliyetinde yetersizliğe yol açtığı eserlerde görülmektedir.

Ardımızda Meşeler Yeşersin’de bu sorun, “Habil” isimli karakter betimlenirken, “eski çoban, yeni çelik işçisi” ifadesi kullanılarak vuku bulmaktadır (Baykurt, 2019: 163). Yüksek Fırınlar’da, anavatandaki mesleği marangozluk olmasına karşın AFC’de metal endüstrisinde işçi olarak istihdam edilen bir karakter özelinde aktarılırken (Baykurt, 2018a: 26); Gündoğduların Yükselişi’nde ise anavatandaki son mesleği seracılık olmasına karşın, hedef ülkede madenci olarak istihdam edilen bir işçi özelinde aktarılmaktadır (Ören, 1985: 51).

Alman Ekmeği, mekânsal kurgusunda fordist ilkelere dayalı üretim modeline sahip bir fabrikayı da barındıran öykü/hikâyedir. Bekir Yıldız’ın bu eserindeki fordist üretim modeline ilişkin tasvirlerden yola çıkarak, her bir iş yapma ögesinin ifası için, bilimsel ilkeler çerçevesinde bir süre tayin edildiği ancak bu sürenin pratikte karşılık bulmadığı anlaşılmaktadır:

“Feyzullah az ötede duruyor işte. (...) İki parçayı birbirine kamlı birleştirecek. Birleştirdiği parçayı da piston koluna takacak.

— Yeni iş dağılımında yanlışlık var.

— Olamaz Feyzullah.

— Ustam, iki dakika, altı saniyede yapamıyorum.

— Hesabımızda yanlışlık olmaz Feyzullah. Yapacaksın.

— Gökten inen ayet değil ya bu?

— Ayetlerden hesaplıdır Feyzullah. Mühendislerimizin çoğu doktoralıdır (Yıldız, 1981: 67).”

İş Sürgünleri, mekânsal kurgusunu Köln'deki Ford otomobil fabrikası üzerine oluşturmuş bir romandır. Bu romanda, akarbant sisteminin hızlı devridaiminin işçiler için ne kadar yorucu olduğu tasvir edilmektedir (Dal, 1976: 74). Türkler Almanya'da romanına, bu durumun bazı hastalıklara yol açtığından bahsedilmektedir:

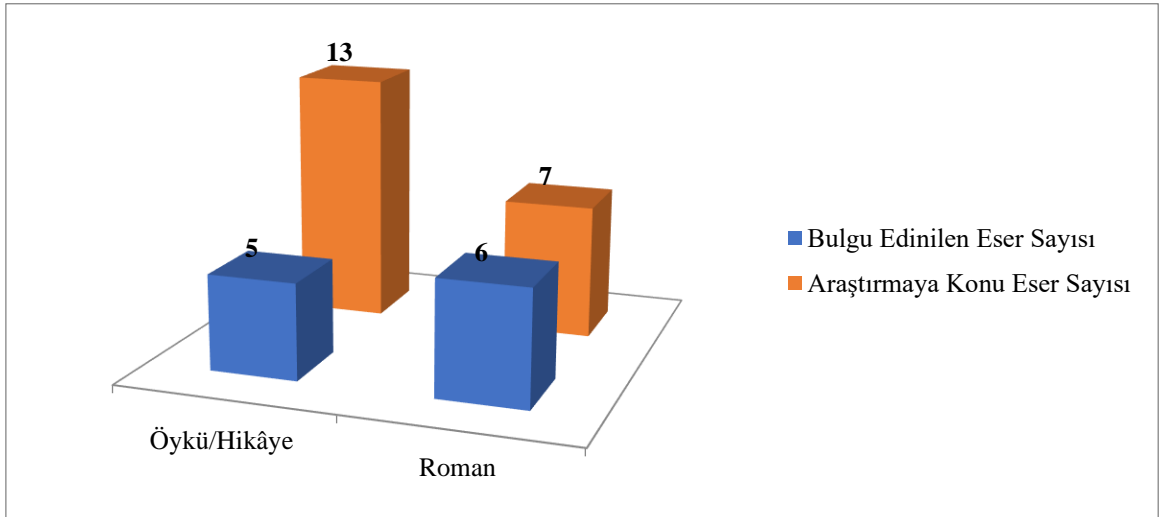
“— (...) devamlı olarak tekrar edilen tek tempolu hareketler, birtakım tikler yaratıyor, fonksiyonel bazı güçlükler meydana getiriyor.

— Ne gibi?

— Bakın anlatayım: İşe başladıktan iki ay sonra, sağ elimde başlayan tik sebebiyle, doğru dürüst işeyemez oldum (Yıldız, 1966: 41).”

3.2.1.2. İşletme Yönetiminin Tutumundan Kaynaklı Sorunların Eserlerdeki Yansımaları

Birinci kuşak Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatı kapsamında incelenmiş yekûn içerisinde, AFC'deki Türk göçmen işçilerin, işletme yönetiminin tutumundan kaynaklı sorunlara ilişkin bulgu sağlayan öykü/hikâye türünde 5 ve roman türünde 6 eser bulunmaktadır. Grafik 4'te ilgili sorunlara ilişkin bulgu edinilen eser sayısı ile araştırmaya konu eser sayısı gösterilmektedir.

Grafik 4: İşletme Yönetiminin Tutumundan Kaynaklı Sorunlara İlişkin Bulgu Edinilen Eser ve Araştırmaya Konu Eser Sayıları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7’de bu eserlere ilişkin künyesel bilgiler ile birlikte, bu eserlere ilişkin künyesel bilgilerle birlikte, ilgili temayla ilişkili her bir eserdeki bulgu sayısı ve bulgunun, ayıklandığı eserdeki toplam bulgu içerisindeki yüzdelik payı gösterilmektedir. Almanlar Bizi Sevmedi ve İş Sürgünleri romanlarından toplam 4’er bulgu elde edilmiş ve diğer eserlerle mukayese edildiğinde tematik yapılanmasında bu temaya ilişkin sorunlara en çok yer veren eserlerin yine söz konusu eserler olduğu görülmüştür.

Tablo 7: İşletme Yönetiminin Tutumundan Kaynaklı Sorunlara İlişkin Bulguların Eserlerdeki Dağılımı

Eserin Adı	Eserin Türü	Bulgu Sayısı	Bulguların Dağılımı (%)
Bedel	Öykü/Hikâye	2	99,74
Milli Maç	Öykü/Hikâye	1	100
Almanya Dönüşü	Öykü/Hikâye	1	98,40
Gece Vardiyası	Öykü/Hikâye	1	100
Yolda	Öykü/Hikâye	1	100
E-5	Roman	1	52,56
İş Sürgünleri	Roman	4	35,73
Türkler Almanya’da	Roman	2	17,21
Almanlar Bizi Sevmedi	Roman	4	32,2
Yüksek Fırınlar	Roman	1	37,38
Koca Ren	Roman	3	73,57

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu alt tema altında değerlendirilen eserlerde, vatandaşlarımızın işletme yönetiminin tutumu nedeniyle yaşadığı sorunların üç temel izlek üzerinden yansıtıldığı görülmüştür:

- İş bölümünde yerli işçilerin tercihlerinin öncelenmesi,
- İşletme verimliliğinin öncelikli hedef olması,
- Üretim organizasyonunun homojen yapıda olması.

Habib Bektaş’ın Bedel adlı öykü/hikâyesinde, metal boyama işi yapılan bir işyerinde, ifa etme koşullarının tehlikeli olduğu bir işin, işyerindeki tek göçmen işçi olan bir Türk’e gördürüldüğünden bahsedilmektedir:

“Geçen yıl bir gün işe gitmemiş. İkinci gün gittiğinde bir bakmış ki, gitmediği gün yıkanması gereken bütün metal parçalarını yığılmış, kendisini bekler bulmuş. (...)

Çalışmadığı gün işyerinde kavga çıkmış; yirmi bir Almandan hiçbiri asitli odada çalışmak istememiş (Bektaş, 1983: 95).”

Yukarıdaki alıntının da örneklediği üzere, “İnländerprimat” politikası uyarınca iş organizasyonunda yerli işçilerin tercihlerini önceleyen bir yapı oluşturulmuştur. E-5’te, Türk kökenli bir göçmen işçinin iş yükünün, aynı departmandaki yerli işçilere kıyasla daha fazla olduğu yazmaktadır (Dal, 1979: 8). İş Sürgünleri romanında da benzer bir durumdan, “Bu boya hatalarını düzeltenler filan hep Alman. Oldukça kolay olduğu için bu işlere Almanları vermekteler.” ifadeleriyle bahsedilmektedir (Dal, 1976: 77).

Milli Maç’ta vardiya dağılımı yapılırken de yerli işçi tercihlerinin önceliklendirildiğinden bahsedilmektedir (Bektaş, 1983: 68). Almanya Dönüşü’nde, vatandaşlarımızın gece vardiyasında çalıştırıldığından, “Fabrikamız üç vardiya çalışır. Biz çalışanlar sabah, öğle ve gece postası deriz. Sabah ve öğle postasında Almanlar çalışır. Gece postasında da biz Türkler. Gece postasında çalışmak ilk başladığında güç gelir insana. Ama sonra alışılır.” ifadesiyle vurgulanmaktadır (Bektaş, 1983: 68).

Gece Vardiyası’nda, iş kazası olaylarının en çok gece vardiyalarında meydana geldiğinden ve bu vardiyalarda bilhassa vatandaşlarımız olmak üzere çoğunlukla göçmen işçilerin çalıştırıldığından söz edilmektedir: “Altı saniyede bir iş kazası oluyor Federal Almanya’da. Bunun %69’u gece vardiyalarında! Çoğunluğu da yabancı işçiler arasında! Onlar arasında da en çok Türklerde! Bunun anlamı üstünde durun! (Baykurt, 2020: 16).”

Eserlerde, yerli işçilerin tercihlerinin önceliklendirilmesinin yanında işletme verimliliğinin de öncelikli hedef olması işletmenin tutumundan kaynaklı sorunlara neden olan bir diğer unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Türkler Almanya’da (Yıldız, 1966: 133-134) ve Almanlar Bizi Sevmedi romanlarında, göçmen işçilerin fizyolojik özelliklerinden faydalanarak işletme verimliliğinin artırılmak istenmesi söz konusudur. Yine bu durum, iş organizasyonundaki göçmen işçilere daha zor işlerin gördürülmesine yol açmaktadır: “Fırın çevresi yaz kış kırk-elli derece sıcaklıktaydı. Almanlar bu sıcakta çalışamıyorlardı. (...) Bu yüzden fabrika yönetimi sıcağa dayanıklı Türk, Yunan, İtalyan işçilerini çalıştırmakta fayda buluyordu (Savaşçı, 1986: 41).”

Eserlerde, işbölümünü fizyolojik nitelikler temelinde parçalayarak işletme verimliliğini artırmanın dışında, aynı işi daha az işçi çalıştırarak tamamlamak da bu husustaki bir

diğer metot olarak aktarılmaktadır. Yüksek Fırınlar (Baykurt, 2018a: 284), Almanlar Bizi Sevmedi (Savaşçı, 1986: 13-81), İş Sürgünleri (Dal, 1976: 77-110) romanları ile Milli Maç (Bektaş, 1983: 69) ve Yolda öykü/hikâyeleri bu hususu izlek olarak işlemiştir: “Bizim bölümde on iki kişiydik. Bir buçuk yıl içinde dört kişi ayrıldı. Kaldık sekiz kişi. On iki kişiyle ne iş çıkarırsak, sekiz kişiyle de aynı işi çıkarıyoruz. İstersen çıkarma. Korku bacayı sarmış bir yol. Ya atarlarsa işten korkusu... Ama biz yabancılarda hep bu korku (Pazarkaya, 1977: 81).”

Koca Ren’de üretim organizasyonun görelî üst basamaklarının homojen yapıda olduğu ve vatandaşlarımızın, kıdemine karşın terfi alamadığı yazmaktadır: “(...) demir eritmeci olarak bu firmaya geçti. Ustabaşı olamadı. Ustabaşılar Almanlardan... (Baykurt: 2018b: 33).”

T.C. ve ortak pazar vatandaşları başta olmak üzere birçok ülkeden AFC’ye işgücü akışı, işletmelerin işgücü organizasyonlarının kozmopolit bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. Bu kozmopolit yapı işletme yönetimi tarafından otorite pekiştirici bir unsur olarak kullanılmış ve eşitlik ilkesinin kimi durumlarda ihlal edilmesine elverişli bir iş organizasyonuna yol açmıştır.

Almanlar Bizi Sevmedi’de böyle bir yapıdaki işgücü organizasyonunun, işletme verimliliğini ve işletme yönetiminin otoritesini arttırmaya elverişli nitelikte olduğu görülmektedir. Eserde işletme yönetimi, hem üretimi arttırmayı (Savaşçı, 1986: 80-81) hem de örgütlenme eğilimini düşük seviyede tutmayı amaçlayarak kozmopolit yapıdaki işgücü organizasyonunda kimlik farklılıklarını gündemde tutmaktadır: “Fabrika yöneticileri işçiler arasındaki milliyet, ırk, din, sınıf ayrımına çok dikkat ediyorlardı. Özellikle milliyet, din ayrımını körükleyip (...) fabrika içinde işçi dayanışmasını kontrol altında tutuyorlar ama sendikal eylemlerin hızlanmasını durduramıyorlardı (Savaşçı, 1986: 62).”

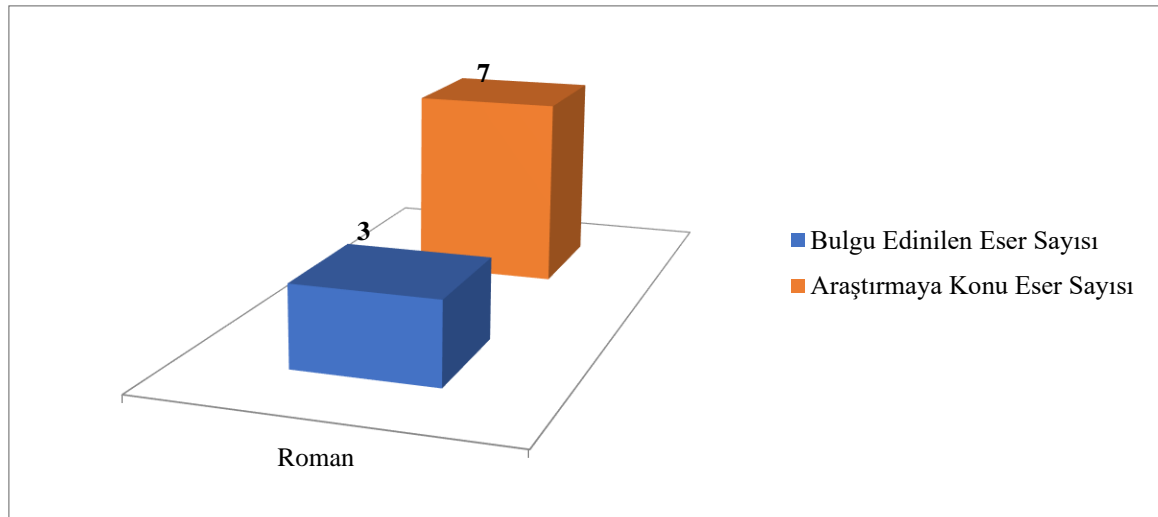
Federal Alman işverenlerinin, göçmen işçilere karşı bu genel tutumunun yanında, doğrudan vatandaşlarımızı hedef alan ayrımcı yaklaşımının da eserlerde izlek olarak işlendiği görülmüştür. Koca Ren’de, işyerine getirilen koruyucu donanımlar dağıtılırken diğer milletlerden işçilerin kayırıldığı yazmaktadır: “Beş çift çizme gelse, dördü Almanlara, biri Yugoslavlara! Hepimiz suda çalışıyoruz. On çift eldiven gelse, altısı

Almanlara, üçü Yugoslavlara, biri en yağcı Türk, Manavgatlı Munire’ye! Hepimiz buz gibi suda çalışıyoruz (Baykurt, 2018b: 140).”

Almanlar Bizi Sevmedi (Savaşçı, 1986: 71) ve İş Sürgünleri romanlarında, kimi zaman bu ayrımcı tutumun göçmen işçilere güven duyulmadığını gösteren davranışlara da yol açtığı anlaşılmaktadır: “Açtık elimizdeki çantayı, kapıcı herifler baksınlar (...) Ulan, biz hırsızlık yapacak millet miyiz be (Dal, 1976: 70)?”

3.2.2. Sendikal Özgürlük Hususundaki Kısıtların Eserlerdeki Yansımaları

Birinci kuşak Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatı kapsamında incelenmiş yekûn içerisinde, AFC’deki Türk göçmen işçilerin sendikal özgürlük hususundaki kısıtlar nedeniyle yaşadığı sorunlara ilişkin bulgu sağlayan roman türünde 3 eser bulunmaktadır. Grafik 5’te ilgili temaya ilişkin bulgu edinilen eser sayısı ile araştırmaya konu eser sayısı

Grafik 5: Sendikal Özgürlük Hususundaki Kısıtlara İlişkin Bulgu Edinilen Eser ve Araştırmaya Konu Eser Sayıları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 8’de bu eserlere ilişkin künyesel bilgilerle birlikte, ilgili temayla ilişkili her bir eserdeki bulgu sayısı ve bulgunun, ayıklandığı eserdeki toplam bulgu içerisindeki yüzdeleri gösterilmektedir. Almanlar Bizi Sevmedi ve İş Sürgünleri romanlarından toplam 2’şer bulgu elde edilmiş ve diğer eserlerle mukayese edildiğinde tematik

yapılanmasında bu temaya ilişkin sorunlara en çok yer veren eserlerin yine söz konusu eserler olduğu görülmüştür.

Tablo 8: Sendikal Özgürlük Hususundaki Kısıtlara İlişkin Bulguların Eserlerdeki Dağılımı

Eserin Adı	Eserin Türü	Bulgu Sayısı	Bulguların Dağılımı (%)
Almanlar Bizi Sevmedi	Roman	2	23,76
Türkler Almanya'da	Roman	1	15,39
İş Sürgünleri	Roman	2	14,67

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu başlık altında değerlendirilen eserlerde, vatandaşlarımızın sendikal özgürlük hususundaki kısıtlar nedeniyle yaşadığı sorunların üç temel izlek üzerinden yansıtıldığı görülmüştür:

- Anavatanda sendikal geleneğe sahip olmamak,
- Temel göç etme motivasyonları ile Federal Alman sendikaları arasındaki amaç uyumsuzluğu,
- İşletme yönetiminin sendikalaşmayı önleyici politikalar izlemesi.

T.C.-AFC işgücü göç hareketinin başlangıç tarihi göz önünde bulundurulduğunda, vatandaşlarımızın anavatanda oldukça kısa bir sendikacılık deneyiminin olduğu bir gerçektir. Bu durum eserlerde, vatandaşlarımızın sendikalara kalıp yargılarla yaklaştığı ve sendikal faaliyetler hakkında yeterli donanımda olmadığı şeklinde yansıtılmaktadır.

Almanlar Bizi Sevmedi (Savaşçı, 1986: 61), İş Sürgünleri (Dal, 1976: 79) ve Türkler Almanya'da romanlarında, vatandaşlarımızın örgütlü olmanın getirileri hakkında bilgi sahibi olmadıkları, göç etme motivasyonlarında ekonomik unsurlar baskın olduğu için üyelik aidatını masraf saydıkları açıkça görülmektedir: “Bir Alman iki Türk işçisini sendikaya kaydetmiş. Bu iki Türk'ten sendika için aidat almak istenince kıyamet kopmuş. Bana geldiler: Bu Alman bizden para dolandırmak istiyor, dediler (Yıldız, 1966: 143-144).”

Yukarıdaki gibi sendikalaşma hususuna karşı öznel yaklaşımların yanında, Almanlar Bizi Sevmedi'de, işletme yönetiminin çalışanları arasına muhbirlere yerleştirerek bazen

dolaylı olarak (Savaşçı, 1986: 103) ve bazen de doğrudan sendikal hakların kullanılmaması için göçmen işçilere baskı yaptığından bahsedilmektedir:

“— Ne kadar süredir bizim fabrikada çalışıyorsunuz?

— Beş-altı ay kadar oldu, dedi biri.

— Sendikalı mısınız?

— Hayır, diye yanıtladı öteki.

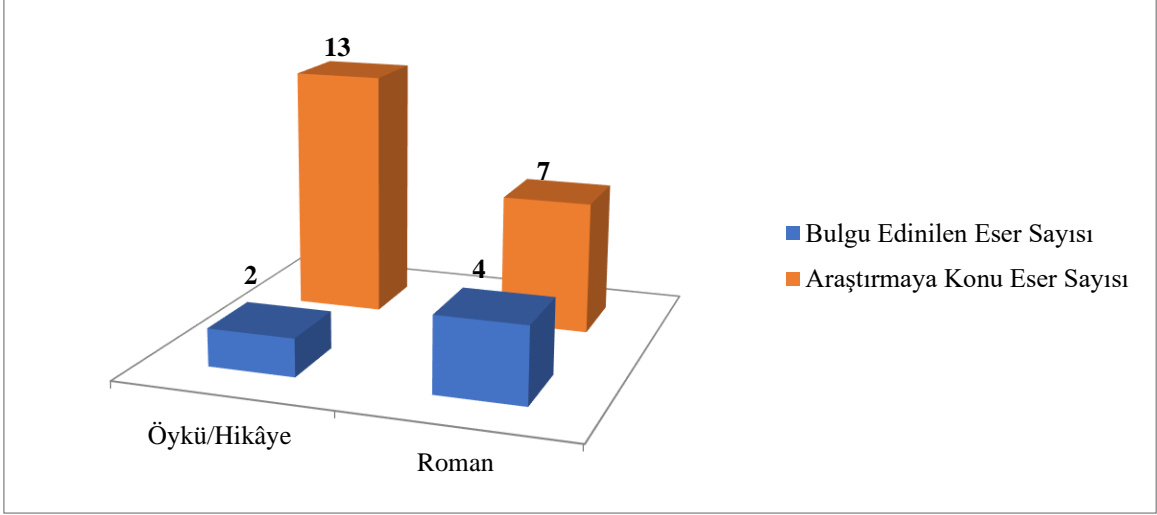
— Neden?

— Alman şefinden korktuk (Savaşçı, 1986: 102)!”

Tüm bu alıntılardan yola çıkarak, pasajlarda aktarılanların göçmen işçilerin genel sendika algısını yansıttığı yönünde bir yaklaşım yanıltıcı olur. Çünkü İş Sürgünleri (Dal, 1976: 120), Almanlar Bizi Sevmedi (Savaşçı, 1986: 102) ve Anarbay (Feyzioğlu, 2000: 92) romanlarında, sendika üyesi ve hatta sendika işyeri temsilci vatandaşlarımızın da olduğu görülmektedir.

3.2.3. Yabancı Dil Becerilerinin Yetersizliği Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunların Eserlerdeki Yansımaları

Birinci kuşak Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatı kapsamında incelenmiş yekûn içerisinde, AFC'deki Türk göçmen işçilerin yabancı dil becerilerinin yetersiz olması nedeniyle çalışma yaşamında karşılaştığı sorunlara ilişkin bulgu sağlayan öykü/hikâye türünde 2 ve roman türünde 3 eser bulunmaktadır. Grafik 6'da ilgili temaya ilişkin bulgu edinilen eser sayısı ile araştırmaya konu eser sayısı gösterilmektedir.

Grafik 6: Yabancı Dil Becerilerinin Yetersizliği Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulgu Edinilen Eser ve Araştırmaya Konu Eser Sayıları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9’da bu eserlere ilişkin künyesel bilgilerle birlikte, ilgili temayla ilişkili her bir eserdeki bulgu sayısı ve bulgunun, ayıklandığı eserdeki toplam bulgu içerisindeki yüzdelik payı gösterilmektedir.

Tablo 9: Yabancı Dil Becerilerinin Yetersizliği Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulguların Eserlerdeki Dağılımı

Eserin Adı	Eserin Türü	Bulgu Sayısı	Bulguların Dağılımı (%)
Bayram İzni	Öykü/Hikâye	1	21,67
Birinci Kata İnemem	Öykü/Hikâye	1	99,71
Almanlar Bizi Sevmedi	Roman	1	6,34
E-5	Roman	1	47,44
İş Sürgünleri	Roman	1	16,24
Yüksek Fırınlr	Roman	1	36,14

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu başlık altında değerlendirilen eserlerde, vatandaşlarımızın yabancı dil becerilerinin yetersiz olması nedeniyle çalışma yaşamında karşılaştığı sorunların iki temel izlek üzerinden yansıtıldığı görülmüştür:

- İş uyuşmazlığı durumunda işletme yönetiminden veya diğer çözüm mekanizmalarından faydalanamamak,
- Bu yetersizliğin işletme yönetimi tarafından otorite pekiştirici bir araç olarak kullanılması.

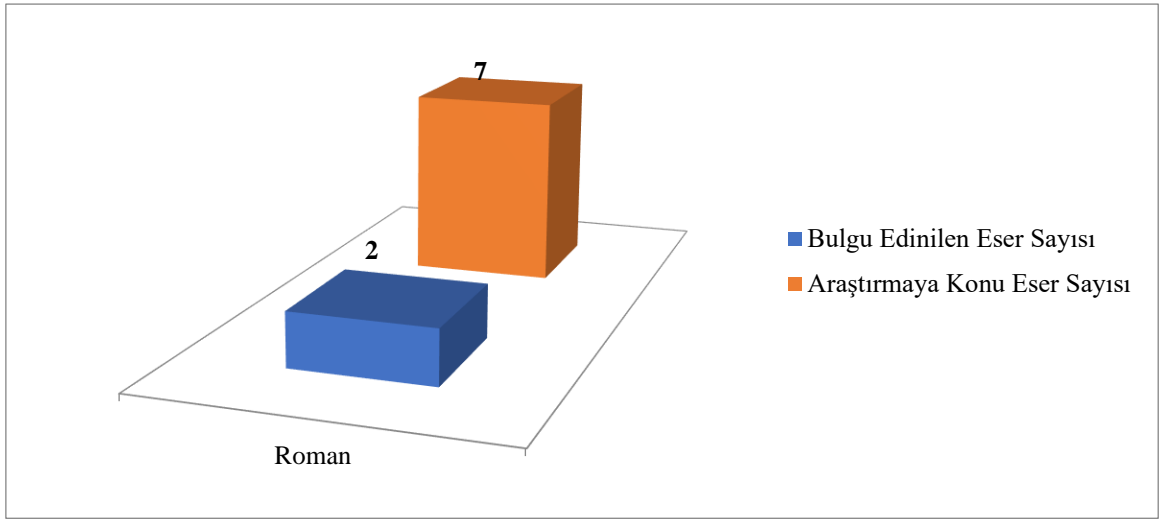
Savaşçı, Birinci Kata İnemem’de, yerli işçiler gibi göçmen işçilerin de iş güvencesi ve birtakım sosyal güvencelerinin olmasına karşın, yabancı dil becerilerinin düşük olmasından dolayı bu mekanizmalardan faydalanma eğiliminin düşük olduğunu yazmaktadır (Savaşçı, 1972: 94). Almanlar Bizi Sevmedi’de ise yazar, işletme yönetiminin olumsuz tutumuna karşı, aynı nedenden ötürü göçmen işçilerin direnç göstermediğinden bahsetmektedir: “Fabrikada çalışanların çoğunluğu yabancı işçiydi. Hem de ucuz sözleşmeli olarak gelmişlerdi. Almanca bilmediklerinden haklarını arayamıyorlardı (Savaşçı, 1986: 81).”

E-5’te de yukarıdaki alıntıya benzer bir durum bulunmaktadır. Romanda “Salim” adlı bir göçmen işçinin, Almanca becerisinin yetersizliğinden çekindiği için, işyerinde eşit davranma ilkesinin ihlal edilmesinden şikâyetçi olamadığından bahsedilmektedir: “Alman şefe de yalvar yakar olmam, aman beni bir parça kolay işlere sür diye. O da benimle (...) bildiğim iki üç Almanca sözcükle derdimi anlatmaya kalktığım için alay etmez (Dal, 1979: 9).”

Eserlerde bu gibi durumlar vuku bulduğunda, Almanca bilgisi yetersiz vatandaşlarımızın genellikle sessiz kaldıkları, hak aramayı tercih edenlerininse tercüman aracılığıyla ilgili mekanizmaya başvurduğu ve böylelikle göçmen işçi için tercümana bağımlılık ve teslimiyet hâlinin söz konusu olduğu görülmüştür. Bu noktada işletme yönetimi, göçmen işçiler üzerindeki otoritesini artırmak için tercümanları kullanmıştır. Bayram İzni öykü/hikâyesinde bu durumun, göçmen işçilerin, tercümanları itimatsız kişiler olarak etiketlemesine yol açtığı (Baykurt, 2019: 83); Yüksek Fırınlar’da ise göçmen işçilerin tercümanlara kalıp yargılarla yaklaştığı yazmaktadır: “Boş vakitlerinde kursa gitti, Almanca öğrendi. Ama çoğunluğun çevirmenlere duyduğu tiksinti yüzünden, çevirmen olmadı. Yabancı işçiler arasında, hem patronların tazısı, hem de çok dalavereci insanlar olarak ün salmıştı çevirmenler (Baykurt, 2018a: 40).”

3.2.4. Barınma Koşulları Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunların Eserlerdeki Yansımaları

Birinci kuşak Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatı kapsamında incelenmiş yekûn içerisinde, AFC'deki Türk göçmen işçilerin barınma koşulları nedeniyle çalışma yaşamında karşılaştığı sorunlara ilişkin bulgu sağlayan roman türünde 2 eser bulunmaktadır. Grafik 7'de ilgili temaya ilişkin bulgu edinilen eser sayısı ile araştırmaya konu eser sayısı gösterilmektedir.

Grafik 7: Barınma Koşulları Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulgu Edinilen Eser ve Araştırmaya Konu Eser Sayıları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 10'da bu eserlere ilişkin künyesel bilgilerle birlikte, ilgili temayla ilişkili her bir eserdeki bulgu sayısı ve bulgunun, ayıklandığı eserdeki toplam bulgu içerisindeki yüzdelik payı gösterilmektedir. Almanlar Bizi Sevmeyi romanından toplam 2 bulgu elde edilmiş ve diğer eserle mukayese edildiğinde tematik yapılanmasında bu temaya ilişkin sorunlara en çok yer veren eser olduğu görülmüştür.

Tablo 10: Barınma Koşulları Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulguların Eserlerdeki Dağılımı

Eserin Adı	Eserin Türü	Bulgu Sayısı	Bulguların Dağılımı (%)
Almanlar Bizi Sevmedi	Roman	2	29,95
İş Sürgünleri	Roman	1	23,23

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

AFC'deki Türk göçmen işçilerin apartman dairesi, pansiyon ve işçi yurtlarında konaklama olanaklarının olduğu eserlerde görülmüştür. Fakat İkinci Dünya Savaşı ertesinde ülkede konut sıkıntısının patlak vermesi ve yerli halkın elindeki konutu göçmen işçilere kiralamaktan çekinmesi, apartman ve pansiyon gibi barınakların oldukça pahalalanmasına sebebiyet vermiş; böylelikle işçi yurtları, barınma ihtiyacını karşılamak için göçmen işçilerin öncelikli tercihi haline gelmiştir. Literatür taraması neticesinde, vatandaşlarımızın barınma koşulları nedeniyle yaşadığı sorunların düşük konfor, yüksek kira bedeli gibi çalışma yaşamına doğrudan etkisi bulunmayan maddi parametrelerle sınırlı tutulduğu görülmüştür. Eserlerde de aynı sorunlara değinilmekle birlikte, barınma koşulları nedeniyle çalışma yaşamında karşılaşılan sorunlar tek temel izlek üzerinden yansıtılmıştır:

- Çeşitli sebepler nedeniyle işçi yurtlarında barınma zorunluluğunun işletme yönetimince fark edilerek işyerinde baskı unsuru olarak kullanılması.

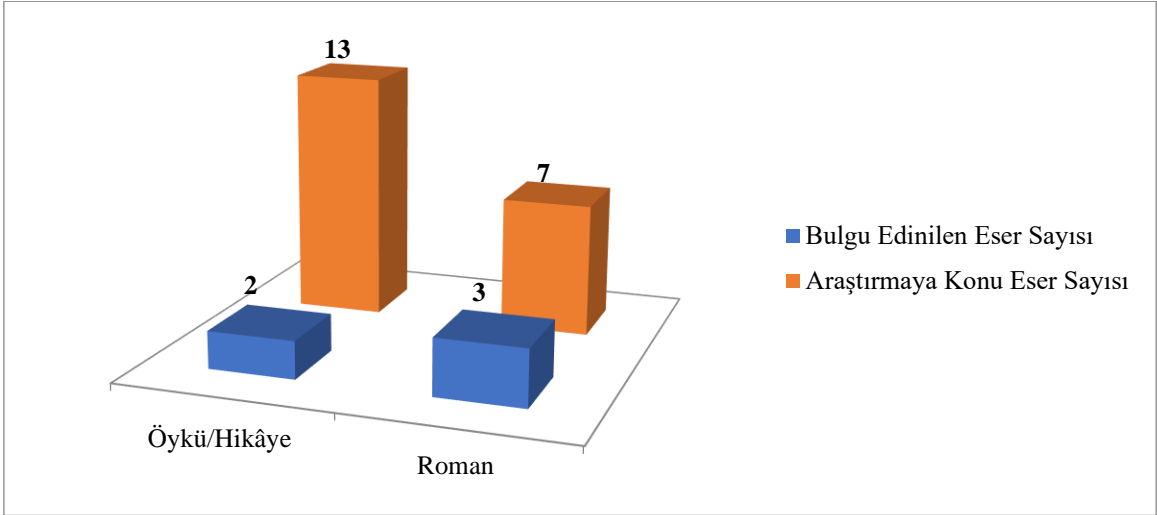
İş Sürgünleri (Dal, 1976: 152) ve Almanlar Bizi Sevmedi romanlarında, tasarımından disiplinine kadar işçi yurtlarının işletme yönetimi tarafından organize edildiği, göçmen işçilerin ancak iş sözleşmesi devam ettiği müddetçe bu yapılarda konaklayabildiği yazmaktadır. Eserlerde bu tip barınaklara ilişkin betimlemeler yapılmakla birlikte, işletme idaresi tarafından bu durumun işyeri sınırları içerisinde işverene sadakat hususunda baskı aracı olarak kullanıldığından bahsedilmektedir:

“Yurt yönetmeliklerine göre buraya kadınlar giremezlerdi. Kadınlar yurduna da erkekler giremezdi. (...) Yurdun katı kuralları vardı: Masalara çizgi çizmek, resim yapmak, yazı yazmak yasaktı. Duvarlara ıslak elle dokunmak, kapı ve pencereleri hızla kapamak, yerlere sigara izmariti, çöp atmak yasaktı. (...) Yatak çarşafını, yorgan ve yastık kılıfını her hafta değiştirmeyenlerin; yataklarını yorganlarını toparlamadan işe gidenlerin her ay ücretlerinden yirmişer mark kesiliyordu.

Odadaki masa ve sandalyelerin bir yeri çizilse, vidası düşse değerinin otuz, kırk katı para kesiliyordu. İtiraz eden olursa ya yurt odasından atılıyor ya da şiddetli bir azar işitiyordu. İşyerinde de yakınan işçiye karşı durum sertleşiyor, adamcağız iyi işten alınıp kötü işe yerleştiriliyordu (Savaşçı, 1986: 16).”

3.2.5. Din-Kültür Farklılıkları Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunların Eserlerdeki Yansımaları

Birinci kuşak Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatı kapsamında incelenmiş yekûn içerisinde, AFC’deki Türk göçmen işçilerin din-kültür bağlamındaki farklılıklar nedeniyle çalışma yaşamında karşılaştığı sorunlara ilişkin bulgu sağlayan öykü/hikâye türünde 2, roman türünde 3 eser bulunmaktadır. Grafik 8’de ilgili temaya ilişkin bulgu edinilen eser sayısı ile araştırmaya konu eser sayısı gösterilmektedir.

Grafik 8: Din-Kültür Farklılıkları Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulgu Edinilen Eser ve Araştırmaya Konu Eser Sayıları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 11’de bu eserlere ilişkin künyesel bilgilerle birlikte, ilgili temayla ilişkili her bir eserdeki bulgu sayısı ve bulgunun, ayıklandığı eserdeki toplam bulgu içerisindeki yüzdelik payı gösterilmektedir. Türkler Almanya’da romanından toplam 2 bulgu elde edilmiş ve diğer eserlerle mukayese edildiğinde tematik yapılanmasında bu temaya ilişkin sorunlara en çok yer veren eser olduğu görülmüştür.

Tablo 11: Din-Kültür Farklılıkları Nedeniyle Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulguların Eserlerdeki Dağılımı

Eserin Adı	Eserin Türü	Bulgu Sayısı	Bulguların Dağılımı (%)
Bayram İzni	Öykü/Hikâye	1	78,05
Motorize Köleler	Öykü/Hikâye	1	99,37
Türkler Almanya’da	Roman	2	37,24
Almanlar Bizi Sevmedi	Roman	1	6,95
Koca Ren	Roman	1	24,71

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu başlık altında değerlendirilen eserlerde, vatandaşlarımızın din-kültür bağlamındaki farklılıklar nedeniyle çalışma yaşamında karşılaştığı sorunların iki temel izlek üzerinden yansıtıldığı görülmüştür:

- İşyeri yemekhane/kantinlerinde helal-haram gıda ayrımı ve damak tadı farklılıklarının göz ardı edilmesi,
- Çalışma süresinde dini gerekliliklerin yerine getirilebilmesi için düzenleyici bir mekanizmanın bulunmaması.

Türkler Almanya’da romanında, su tüketme ihtiyacının giderilmesi için işyerinde içmece su bulunmadığı, Hristiyan işçiler için bu ihtiyacın alkollü içkilerle giderilmesi mümkünken, Müslüman göçmen işçiler için aynı imkânın söz konusu olmadığını yazmaktadır:

— Neden içmiyorlar?

İçkinin günah olduğunu ve bazılarının su istediklerini söyledim.

— Fakat bira içki mi? Burada içilecek su yoktur. (...)

Ben Almanın bu sözünü arkadaşlara tercüme ettiğim zaman, bazıları küfretti, bazıları da: “Demek su olmadığı doğruymuş buralarda... Susuz yerde nasıl bereket olacak” diye homurdandılar (Yıldız, 1966: 25).

Yine Türkler Almanya’da romanında, işyeri yemekhane/kantininde servis edilen domuz etini, bazı vatandaşlarımızın istem dışı tükettiğinden bahsedilmektedir (Yıldız, 1966: 34). Koca Ren’de de aynı durumdan bahsedilmekte ve neticede bir vatandaşımızın rahatsızlandığı yazmaktadır: “Almanya’da çalışmak, ah yalnızca çalışmak olsa! Domuz

eti bile yedim bir gün. Keyfimden değil; yemek zorunda kaldım. Geldim eve, yattım yatağa; midem kaynar Allah, kaynar! (Baykurt, 2018b: 169).”

Motorize Köleler’de (Yıldız, 1972: 95) ve Almanlar Bizi Sevmeyi’de, işyeri yemekhane/kantininde servis edilen ürünleri, bazı vatandaşlarımızın damak tadı farklılığından dolayı tercih etmediğine değinilmektedir: “Yumurta, patates kaynatıp işyerine getirmekten bıkip usanmıştı. Bir türlü de alışmamıştı sabahları satılan Alman yiyeceklerine. Peynir, salam, ekme dilimi, bira, coca-cola, süttten başka bir şey de satılmıyordu el arabalarında (Savaşçı, 1986, s. 39).”

Eserlerde, çalışma süresi içerisinde vatandaşlarımızın dini gerekliliklerini yerine getirebilmesi için düzenleyici bir mekanizmanın bulunmadığı açıkça görülmektedir. Bayram İzni (Baykurt, 2019: 84) öykü/hikâyesinde ve Türkler Almanya’da romanında, Müslümanlara dini bayram günlerinde ücretli izin verilmediği yazmaktadır:

“Birkaç gün sonra kurban bayramı idi. Dini yasalarımıza göre bu bayram günlerinde çalışmamamız gerekiyordu. Bu hususu aramızdan birkaç arkadaşla fabrika direktörünü açtık.

(...)

Direktör biraz düşündükten sonra:

— Siz bir Müslüman olarak, bizim dini bayramlarımızdan istifade ediyorsunuz (...) bu bakımdan dini bayramınızda çalışmanız gerek...

İçimizden biri:

— Her şeye rağmen, hiç olmazsa, bayramın ilk gününde çalışmamamıza müsaade ederseniz, hepimiz çok sevineceğiz, dedi.

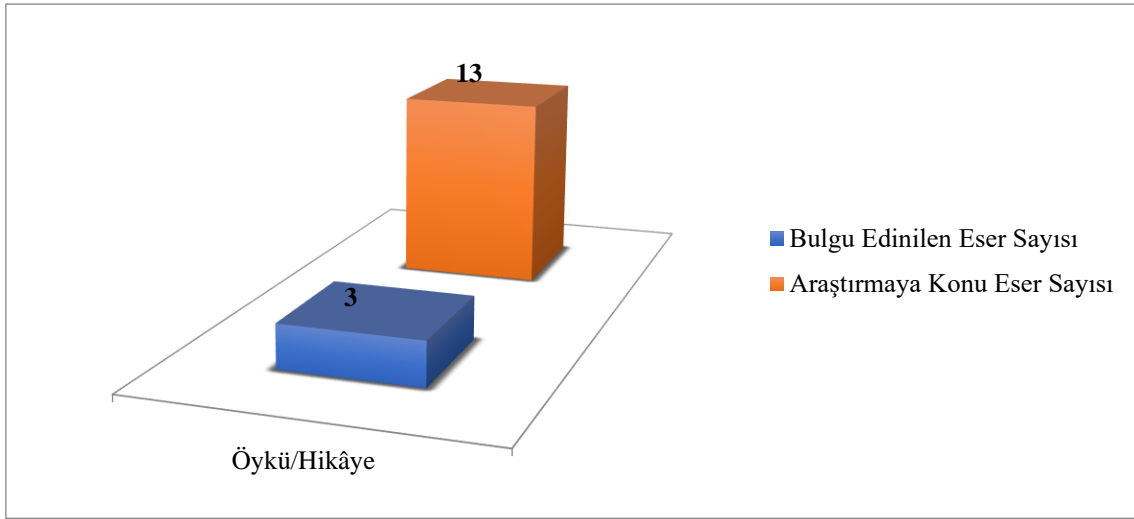
(...)

Neticede direktör şu kararı verdi:

— Ücreti ödenmemek şartıyla hepiniz bayramın ilk günü izinlisiniz (Yıldız, 1966: 82-83).”

3.2.6. Kayıt Dışı İstihdamdaki Türk Göçmen İşçilerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunların Eserlerdeki Yansımaları

Birinci kuşak Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatı kapsamında incelenmiş yekûn içerisinde, AFC işgücü piyasasındaki kayıt dışı Türk göçmen işçilerin çalışma yaşamında karşılaştığı sorunlara ilişkin bulgu sağlayan öykü/hikâye türünde 3 eser bulunmaktadır. Grafik 9’da ilgili temaya ilişkin bulgu edinilen eser sayısı ile araştırmaya konu eser sayısı gösterilmektedir.

Grafik 9: Kayıt Dışı İstihdamdaki Türk Göçmen İşçilerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgu Edinilen Eser ve Araştırmaya Konu Eser Sayıları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 12’de bu eserlere ilişkin künyesel bilgilerle birlikte, ilgili temayla ilişkili her bir eserdeki bulgu sayısı ve bulgunun, ayıklandığı eserdeki toplam bulgu içerisindeki yüzdelik payı gösterilmektedir. Bu ana tema altındaki izleklerin eserlerde oldukça sınırlı olması nedeninin, Almanya merkezli Türk göçmen yazınının ilk kuşağının 1960’lar ile 1980’lerin başlarına kadarki dönemde kaleme alınmış eserlerden müteşekkil olması ve vatandaşlarımız özelinde kayıt dışı istihdam durumunun bu zaman aralığında yoğun bir biçimde görülmemesiyle alakalı olduğu düşünülmüştür.

Tablo 12: Kayıt Dışı İstihdamdaki Türk Göçmen İşçilerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulguların Eserlerdeki Dağılımı

Eserin Adı	Eserin Türü	Bulgu Sayısı	Bulguların Dağılımı (%)
Çöp	Öykü/Hikâye	1	99,18
Sincaplar	Öykü/Hikâye	1	99,40
Yıkım	Öykü/Hikâye	1	99,64

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yıkım (Bektaş, 1983: 120) ve Sincaplar'da kayıt dışı istihdamdaki vatandaşlarımızın iş güvencesi olmadan ve düşük ücretlerle çalıştırıldığı, izole bir halde yaşamak zorunda kaldığı yazmaktadır: “Konuşmak, dolaşmak, hastalanmak, eğlenmek yasak. Herkes alır on beş, sana verirler beş. İstersen, işine gelirse (Pazarkaya, 1977: 27-28).”

Çöp adlı öykü/hikâyede, kayıt dışı istihdamdaki bir vatandaşımızın fiilen çalışıyor olmasına karşın işe giriş bildiriminin çalışma vizesi olan bir başkası üzerine yapıldığı ve kayıt dışı işçi adına ücretini bu kişinin tahsil ettiğinden bahsedilmektedir: “Allahsızın biri tuttu elimizden. Kaçak iş bulurum, dedi. Allah razı olsun, dedik. Beş lira verir saatine. Firmadan ama on beş almış. O verdiği beşe de bir sürü masraf çıkarır. Yok yatak parası, yok elektrik su parası. Gavura çalıştık kaç ay (Pazarkaya, 1977: 18).”

SONUÇ

II. Dünya Savaşı'nda hatırı sayılır bir oranda çalışma çağındaki nüfusunu ve endüstri tesisini yitiren Batı Avrupa ülkeleri ekonomik toparlanma sürecine girdiklerinde, üretim artışı-işgücü açığı bağlamında göçmen işçi ithal etme programları geliştirmiştir. Bu amaçla Batı Avrupa ülkeleri, kıtadaş olduğu güney ve doğu ülkelerinin yanında, Kuzey Afrika'nın işsizlik oranı yüksek muhtelif ülkelerinden de işgücü ithal etmeye başlamıştır. Bu minvalde İtalya, İspanya, Yunanistan, Libya vb. sanayi ve istihdam olanaklarının kısıtlı olduğu ülkelere görüldüğü gibi T.C.'den de Batı Avrupa'ya işgücü akışı yaşanmıştır.

1961'de T.C. ile AFC arasında işgücü göç anlaşması imzalanması neticesinde, ülkemizden AFC'ye kitlesel ve düzenli bir göç hareketi başlamıştır. Bu harekete katılanlar, göç kararı alma sürecinde temel motivasyon olarak ekonomik koşullarını iyileştirme unsurunu gözetmiş ve bu nedenden dolayı T.C.-AFC göç hareketi, "işgücü göçü" olarak etiketlenmiştir. Bu göç hareketi kurumsal ilişkiler çerçevesinde gerçekleşmiş ve karar alma sürecinde hem devlet hem de birey düzeyinde birtakım belirleyici etmen rol almıştır. Bu husus dikkate alındığında söz konusu göç hareketi "göç sistemleri teorisi" kullanılarak açıklanabilir bir örüntü kazanmıştır.

T.C.-AFC işgücü göç hareketinin ilk etabında, birey-menşe ülke-hedef ülke bileşkesinde her ne kadar söz konusu akışın "geçici" olması amaçlansa da, zaman içerisinde bu motivasyon kırılmıştır. Yine AFC'nin 1964'te tanıdığı "aile birleşimi" fırsatı, göç hareketine yeni bir örüntü sağlamış ve kalıcı olma eğilimi ivmelenmiştir. Bu sayede vatandaşlarımız konut sahibi olma, dil öğrenme gibi içerisinde buldukları sosyal yapıya adapte olmaya yönelik eylemlerde bulunmanın yanında, öz kimliklerini korumak maksadıyla kendi kültürel değerlerini de AFC'ye taşımıştır. Nitekim edebiyat-kültür bağlamındaki su götürmez ilişki, hem söz konusu örgüde ele alınarak, hem de otobiyografik bir itkidenden yola çıkarak Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatının biçimlenmesine mahal vermiştir.

Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatına bugünden bakıldığında üç kuşaklı bir gelenek ve her bir kuşak için -kronolojik konum ile de bağlantılı olarak- biçimsel ve tematik bir karakteristik söz konusudur. Nitekim Federal Alman işgücü piyasasındaki vatandaşlarımızın çalışma yaşamına ve algılanış biçimlerine ilişkin temalar ilk

jenerasyonda daha yoğun olarak ele alınmıştır. Bu durum, ilk kuşak temsilcisi yazar grubu içerisinde göçmen işçi olarak AFC’de bulunan kalemlerin çoğunluk olmasından kaynaklanmıştır.

1960’lardan 1980’lerin ilk yıllarına değin edebiyata daha sık yapıt kazandıran ilk kuşak, söz konusu ayırıcı niteliğinden ötürü araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Bu araştırma evreni bir “göçmen yazar tipolojisi” kullanılarak ele alınmış; nitekim söz konusu tipoloji ile uyumlu 11 kalem tespit edilmiş ve bibliyografyaları incelenerek 159 yapıtı kapsayan bir örneklem hazırlanmıştır. Bu örneklem “gelişmiş tarama” metotlarından “tekil tarama” yaklaşımı uygulanarak ve zamansal, mekânsal, temasal birtakım ayırıcılar göz önünde bulundurularak taranmış, neticede monolog, diyalog, betimlemelerden müteşekkil 52 bulgulu bir veri seti oluşturulmuştur. Bu veri seti 6 ana, 2 alt temada kodlanmış ve nicel görüntüsüne, realite ile tutarlılığına ilişkin saptamalarda bulunulmuştur.

Bu ana temaların birincisi ve tüm temalar içerisinde en hacimli olanı, “iş ortamının fiziksel özellikleri ve işletme yönetiminin tutumundan kaynaklı sorunlar” olarak ortaya çıkmıştır. T.C.-AFC işgücü göç hareketi ilk etapta “geçicilik” esası üzerine tasarlanmış, neticede istihdam etmede mesleki kalifikasyondan çok fizyolojik niteliğe dayalı ve kısa vadede çok verim alma odaklı bir işe alım süreci söz konusu olmuştur. Bu durum vatandaşlarımızda, eksik istihdamda çalışmaktan kaynaklı tatminsizlik hissinin yanında, üretim sistem ve araçlarına adapte olamamaya yol açmıştır.

Bu ana tema ile ilişkili problemlerden bir diğeri de, vatandaşlarımız için “fırsat eşitliği” olgusundan yoksun bir çalışma yaşamıdır. Yine “geçicilik” esası ile ilişkili olarak, yalnızca yerli işçi için terfi ve kıdem fırsatının tanındığı ve bu minvalde üretim organizasyonunun da homojen yapıda olduğu bir işgücü piyasası vatandaşlarımız için erişilebilir kılınmış, nitekim vatandaşlarımız üretim organizasyonunda yukarı doğru bir hareketlenme yaşayamamıştır. Bu problemin bir diğeri müsebbibi de “ınländerprimat” politikası uyarınca işletme ve yerli işçi çıkar ve tercihlerinin öncelikli kabul edilmesidir. Bu politikadan kaynaklı sorunlar yerli işçinin çalışmayı kabul etmediği vardiya düzeninde ve pis, gürültülü, tehlikeli ve aynı işin daha az sayıda işçiye gördürüldüğü iş ortamlarında vatandaşlarımızın istihdam edilmesi biçiminde de ortaya çıkmıştır.

AFC’de göçmen işçi grubunun yabancı dil becerisini geliştirebilmesi için hükümet düzeyinde bir teşekkülün olmaması, sivil inisiyatiflerin ise hedef grupta karşılık bulmaması, vatandaşlarımız için sosyal hayatın her alanında olduğu gibi çalışma yaşamında da birtakım problemlere yol açmıştır. Eserlerde bu durum iş uyuşmazlığı mevzubahis olduğunda çözüm mekanizmalarına başvuramamak, sosyal haklardan faydalanamamak ve işletme yönetimi tarafından otorite pekiştirici bir unsur olarak algılanıp istismar edilmesi biçiminde vuku bulmaktadır. Bu vurgular, araştırmada “yabancı dil becerilerinin eksikliği nedeniyle çalışma yaşamında karşılaşılan sorunlar” ana temasında kodlanmıştır. Bu ana temadaki problemler ile literatürdeki bulgular mukayese edildiğinde bir örtüşürlük söz konusu olmakla birlikte; sendikal faaliyetlerde rol alamamak, daha kötü koşullarda istihdam edilmek, bir iş sözleşmesi bağtlama gereği doğduğunda ilgili metni kontrol edememek gibi eserlerde üzerinde durulmayan ama literatürde değinilen bağlantılı ilave problemler de görülmüştür.

1965 Yabancılar Yasası’nda göçmen işçi grubunun dinsel ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için elverişli zamansal ve mekânsal imkânların göz ardı edilmesi, çalışma yaşamında da birtakım problemlere yol açmıştır. Federal İçişleri Bakanlığı’nın milletlerarası kültürel bağdaşımın bulunmadığı coğrafyalardan işçi ithal edilmesine karşı tavrı ve Alman halkının İslam dini ile ilk defa bu ölçüde tanışıyor olması da, ilgili sorunların çözümüne dönük bir politika izlenmesini söz konusu dönemde olanaklı kılmamıştır. Bu problemler eserlerde, helal-haram gıda ve damak tadı ayırımının gözetilmediği işyeri yemekhane/kantinleri ve çalışma süresi içerisinde dini vecibelerin yerine getirilmesi için elverişli bir düzenin olmaması üzerinden vurgulanmıştır. Bu vurgular araştırmada “din-kültür farklılıkları nedeniyle çalışma yaşamında karşılaşılan sorunlar” ana temasında kodlanmış ve literatürdeki bulgular ile örtüşür olduğu görülmüştür.

AFC’deki konut açığı ve az sayıdaki mevcut konutun kiralanmasında da malikler tarafından yerli halka ayrıcalık tanınması, göçmen işçi grubunu otel, pansiyon ve işçi yurdu gibi kolektif barınaklara zorlamıştır. Fiyat bakımından daha makul olması ve tasarruf etme olanağını arttırmasından ötürü işçi yurdu seçeneği vatandaşlarımız tarafından en talep ediliri olmuştur. Genellikle atıl durumdaki depo, çatı katı gibi ortamların bizzat işletme tarafından restore edilerek hazırlandığı bu işçi yurtlarında barınabilmek için söz konusu işletmenin çalışanı olma koşulu aranmıştır. Bu

zorunluluğun işletme yönetimi tarafından suiistimal edildiğinden ve işverene sadakat hususunda bir koz olarak kullanılmasına mahal verdiğinden eserlerde bahsedildiği için araştırmada “barınma koşulları nedeni ile çalışma yaşamında karşılaşılan sorunlar” ana teması oluşturulmuştur. Eserlerde vatandaşlarımızın barınma sorunundan sıklıkla bahsedilmesine karşın, bu sorunun çalışma yaşamındaki etkisinin sadece iki eserde ele alındığı görülmüştür. Benzer şekilde literatürde de vatandaşlarımızın barınma koşulları problemleri bir alan olarak üzerinde durulan bir mesele iken, bu problemin çalışma yaşamındaki etkileri göz ardı edilmiştir.

Görelî daha az atıfta bulunulmuş bir diğere problem, “kayıt dışı istihdamdaki Türk göçmen işçilerin çalışma yaşamında karşılaştığı sorunlar” ana temasında kodlanmıştır. Bu durum araştırmaya konu eserlerde göç hareketinin ilk etabına ışık tutulması ve o dönem için kayıt dışı istihdam meselesinin henüz yaygınlık kazanmamış bir olgu olmasıyla ilişkilidir. Yine kayıt dışı istihdamdaki vatandaşlarımızın izole bir yaşantı sürmek zorunda olmaları görünürlüklerini ve dolayısıyla da çalışma yaşamlarına ilişkin dışarıya bilgi akışını kısıtlamıştır. Bu ana temadaki problemler ile literatürdeki bulgular mukayese edildiğinde bir örtüşürlük söz konusu olmakla birlikte; literatürde günlük çalışma saatinin çok üzerinde çalıştırıldıkları ve hafta tatili, resmi tatil gibi dinlenme haklarından faydalanamadıklarına ilişkin ilave bulgular da tespit edilmiştir.

Bu araştırma kapsamında elde edilmiş bulgular, edebi temalar kullanılarak çalışma yaşamına ilişkin anlamlı çıkarımlar yapılabileceğini ortaya koymaktadır. Nitekim AFC’deki birinci kuşak vatandaşlarımızın çalışma yaşamına ilişkin edebi temaların tespit edilmesine odaklanan bu araştırma, söz konusu edebi geleneğin iki ve üçüncü jenerasyonunu da ele alarak çeşitlendirilebilir. Yine Fransa, Hollanda gibi Türk göçmen edebiyatının diğere merkezlerine de benzer bir analiz işlemi uygulanabilir. Böylece Türk göçmen edebiyatında vatandaşlarımızın çalışma yaşamında karşılaştığı sorunlara ilişkin temalar için kuşaklar arası ve/veya merkezler arası mukayeseli bir bakış açısına sağlanabilir.

Belirtilmesi gerekir ki, araştırmaya konu eserlerdeki çalışma yaşamına ilişkin temalar, çalışma yaşamının sadece problemleri alanlarından ibaret değil; aksine ücret, sosyal güvenlik, dinlenme süreleri gibi çalışmanın formel yapısına özgü unsurlara ilişkin anlatılar da eserlerde söz konusudur. Bu durum AFC’deki birinci kuşak

vatandaşlarımızın çalışma yaşamına ilişkin edebi temaları çeşitlendirerek daha kapsamlı bir analiz yapma imkânı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abadan Unat, N. (1964), "Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları," T.C. Başbakanlık D.P.T. Yayınları, Ankara.
- Abadan Unat, N. (1972), "Türkiye'nin Dış Göç Akımı ve Sosyal Hareketlilik," Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı: 27 (4), s. 15-52
- Abadan-Unat, N. (2002), "Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa," İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Abadan-Unat, N. (2007), "Türk Dış Göçünün Aşamaları: 1950'li Yıllardan 2000'li Yıllara," Kökler ve Yollar-Türkiye'de Göç Süreçleri, der. Ayhan Kaya, Bahar Şahin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Adıgüzel, A. (2008), "Göçmen Edebiyatı Bağlamında Güney Dal ve Zafer Şenocak Küçük "g" Adında Biri ve Tehlikeli Akrabalık Romanlarının İçerik Bakımından Karşılaştırılması," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Adıgüzel, Y. (2016), "Göç Sosyolojisi," Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul.
- Akan Y. ve Arslan, İ. (2008), "Göç Ekonomisi, Türkiye Üzerine Bir Uygulama," Ekin Yayınevi Ankara.
- Akkayan, T. (2002), "Türkiye'de İç Göç ve Sorunlar," Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, Sayı: 15, s. 29-61. https://doi.org/10.1501/antro_0000000203 .
- Alçin-Şahintürk, D., Akyol-Bulut, Ö. (2017), "The Socio-Economical Results of Labor Migration from Turkey to Germany, Asos Journal, Vol: 51, pp. 394-403.
- Alpar, B. M. (2000), "Göçmen İşçilere İlişkin 97 Sayılı ve 143 Sayılı ILO Sözleşmeleri ile İlgili Çalışma Mevzuatı," Kamu-İş, Cilt: 6, Sayı: 1.
- Ansay, T. (1974), "Alman Yabancılar Kanunu ve Türk İşçileri," Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 31, Sayı: 1. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000938 .
- Asutay, H. (2014), "Göçmen Edebiyatı Yazarlar Sözlüğü: Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk-Alman Edebiyatı," Paradigma Akademi Yayınları, Edirne.
- Aykaç, M. ve Yertüm, U. (2016), "Avrupa Birliği Göç Politikalarının Gelişimi, Misafir İşçi Kabulünden Sığınmacı Akınına," Sosyal Siyaset Konferansları, Sayı: 70, s. 1-29.
- Başkurt, İ. (2009), "Almanya'da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemleri," Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 12, s. 81-94.
- Baykurt, F. (2018a), "Yüksek Fırımlar," Literatür Yayınları, İstanbul.

- Baykurt, F. (2018b), "Koca Ren," Literatür Yayınları, İstanbul.
- Baykurt, F. (2019), "Duisburg Treni," Literatür Yayınları, İstanbul.
- Baykurt, F. (2020), "Gece Vardiyası," Literatür Yayınları, İstanbul.
- Bektaş, H. (1983), "Kapıkule Nerede?" Derinlik Yayınları, Ankara.
- Bingöl, U. (2017), "Türkiye'de 2005-2015 Dönemi Sosyal Politika Temel Konularını Esas Alan Akademik Yayınların ve Hükümet Programlarının Nitel Analizi," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Birleşmiş Milletler, (1951), Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme.
- Birleşmiş Milletler, (1954), Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme.
- Birleşmiş Milletler, (1990), Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme.
- Bivand, M. E. ve Oeppen, C. (2018), "Forced to Leave? The Discursive and Analytical Significance of Describing Migration as Forced and Voluntary," *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol: 44, pp. 981-998. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1384149> .
- Broeders, D. (2009). "Breaking Down Anonymity: Digital Surveillance on Irregular Migrants in Germany and the Netherlands," Amsterdam University Press, Rotterdam. <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/35327> .
- Bundesanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung (1965), "Bundesanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung Ausländischer Arbeitnehmer, Erfahrungsbericht 1964," Nürnberg.
- Bundesanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung (1974), "Ausländischer Arbeitnehmer, Erfahrungsbericht 1972-73," Nürnberg.
- Canatan, K. (1990), "Göçmenlerin Kimlik Arayışı," Endülüs Yayınları, İstanbul.
- Canbey, V. (2018), "Göç ve Uyum Politikaları" GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics, Vol: 1 (1), pp. 1-18.
- Castles, S. (1984), "Here for Good: Western Europe's New Ethnic Minorities," Pluto Press, Londra.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2003), "The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World (Third edition)," Palgrave-Macmillan: Basingstoke, London.
- Ceylan, G. (2019), "1960'tan Günümüze Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı ve Türk Göçmen Yazarlar (Roman)," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çağlayan, S. (2006), “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi,” Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 17, s. 67-91.
- Çelik, L. (2012), “Ellinci Yılında Göçtürklerin Türkiye ve Almanya Açısından Önemi,” Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, s. 147-164.
- Dal, G. (1976), “İş Sürgünleri,” Milliyet Yayınları.
- Dal, G. (1979), “E-5,” Milliyet Yayınları.
- Demirağ, H. ve Kakışım, C. (2018), “Almanya’daki Türklerin Göç ve Entegrasyon Süreci: Birinci ve Üçüncü Kuşak Karşılaştırması,” Journal of Social Policy Conferences, Sayı: 75, s. 123-152.
- Demirkaya, S. (2020), “Yurt Dışında Bulunan Türk Vatandaşlarının Sosyal Güvenlik Hakları,” Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları – 51, Ankara.
- Dertli, O. (2018), “Almanya’da Yaşayan Türk Göçmenlerin Çalışma Hayatına Dair Bazı Tespitler ve Çalışma Hayatının Türk Göçmenler Üzerindeki Etkileri,” Diyanet İlmî Dergi, Cilt: 54, Sayı: 1, s. 171-192.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1963), “Kalkınma Planı: Birinci Beş Yıl (1963-1967)”.
- Doğan, A. A. (1994), “Almanya’ya Türk Göçü ve Türkçe Yayın Yapan Radyo-Televizyonlar,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Echeverria, G. (2020). “Towards a Systemic Theory of Irregular Migration: Explaining Ecuadorian Irregular Migration in Amsterdam and Madrid,” International Cooperation Centre, Trento, Italy. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-40903-6> .
- Ekmen, H. (1996), “Yurtdışında Çalışan Türk İşçilerin Sorunları,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, E. (2008), “Migrant Women And Economic Justice:A Class Analysis Of Anatolian-German Women in Homemaking And Cleaning Services,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Graduate School of the University of Massachusetts, Amherst.
- Ergül, E. (2012), “Uluslararası Hukuk ve Türk Mevzuatında Yabancı Kavramı ve Türleri,” Türk İdare Dergisi, Sayı: 476, s. 214-228.
- Ergüven, N. S. ve Özturanlı, B. (2013), “Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye,” Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 62, s. 1007-1061.
- Erkayhan, Ş. (2011), “1960 Sonrası Almanya’da Türk Sanatçıları: Göç ve Kültürel Kimlik,” Luluverlag, Deutschland.

- Erker, T. (1967), "Dış Ülkelere İşgücü Akımı ve İş ve İşçi Bulma Kurumu," Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 18, s. 85-103.
- European Commision (2011), "Migrants in Europe: Edition a Statistical Portrait of the First and Second Generation," Publications Office of the European Union, Luxembourg. doi:10.2785/5318 .
- Everett, S. L. (1966), "A Theory of Migration", Demography, Vol: 3 (1), pp: 57-57. <https://www.jstor.org/stable/2060063> .
- Eyigün, S. "Göçmen Edebiyatı ve Türk Göçmen Yazarlar," <https://paperzz.com/doc/5105125/i%CC%87ndir--pdf--270kb----prof.-dr.-sabri-eyig%C3%BCn-germanist---...> , Erişim Tarihi: 10.04.2022.
- Faist, T. (2003), "Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar," Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Gençler, A. (2018), "Emek Göçü ve Ekonomisi," Der Yayınları, İstanbul.
- Gez, H. (2014), "1961-1973 Yılları Arasında Türkiye'den Almanya'ya Emek Göçünün Sosyo-Ekonomik Açından Değerlendirilmesi," Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gitmez, A. S. (2019), "Türkiye'nin Dışgöç Öyküsü," Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Göç İdaresi Başkanlığı, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-hakkinda> , Erişim Tarihi: 30.12.2020.
- Gökmen, O. (1972), "Federal Almanya ve Türk İşçileri," Ankara.
- Göksu, T. (2000), "İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler," Ankara, Özen Yayıncılık.
- Gözaydın, N. (1982), "Federal Almanya'da Değişen Türk Beslenme Gelenekleri, Federal Almanya'daki Türklerin Folkloru Üzerine Araştırmalar: II.," Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Grawert, E. (2012), "Making a Living in Rural Sudan: Production of Women, Labour Migration of Men and Policies for Peasants," Macmillian Press, New York.
- Güreşçi, E. (2012), "Türkiye'nin Köyden Kente Göç Sorunu," Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı: 6, s. 42-55.
- Haksever, A. (2014), "Federal Almanya'da Göç ve Entegrasyon Politikaları," Yurtdışı İşçi Hizmetleri Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Hekimler, A. (2015), "Sosyal Politika Boyutuyla Türkiye-Almanya Sosyal Güvenlik Sözleşmesinin Sosyal Haklar Üzerine Etkisi," Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, Sayı: 47, s. 137-154.

- International Labour Office (2015), "ILO Global Estimates on Migrant Workers: Results and Methodology," ILO, Geneva.
- International Organization for Migration (2013), "Göç Terimleri Sözlüğü," (Editörler: Perruchoud, R. Ve Cross, J. R.).
- International Organization for Migration (2020), "2020 Dünya Göç Raporu, 2. Bölüm: Göç ve Göçmenler: Küresel Bakış".
- Işık, H. (2014), "Federal Almanya'da Uygulanan Sosyal Yardım Sistemi, Türkiye Karşılaştırması ve Türkiye'deki Uygulamalara Yönelik Öneriler," (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi), Ankara.
- İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (1999), "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri, 75 Yılda Köylerden Şehirlere," Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- İçduygu, A. ve Ünalın, T. (1998), "Türkiye'de İç Göç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri," Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö. F., (2014), "Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere," Koç Üniversitesi Göç Araştırmalar Merkezi, İstanbul.
- Kalkan, K. "Konuk İşçi Edebiyatından Kültürlerarası Edebiyata Evrilen Adlandırma Sürecine Tarihsel Bir Bakış," file:///C:/Users/admin/Downloads/Konuk_Isci_Edebiyatından_Kulturlerarasi%20(4)%20(3).pdf , Erişim Tarihi: 14.01.2022.
- Karahasan, Y. (1996), "Yurtdışında Çalışan İşçiler," Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, s. 532-543, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- Karasar, N., (1991), "Sosyal Bilimler İçin İstatistik," Pegem Yayınları, Ankara.
- Kaya, A. (2000), 'Sicher in Kreuzberg' Berlin'deki Küçük İstanbul, Diasporada Kimliğin Oluşumu," Büke Yayınları, İstanbul.
- Kaya, A. ve Kentel F. (2005), "Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?" Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kılıçaslan, E. (2006), "Almanya'daki Türkleri Türk-Alman İlişkileri Açısından Önemi ve Türk Nüfusunun Etkinliğinin Artırılmasına Yönelik Alınabilecek Tedbirler," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırmızı, B. (2016), "Göçmen Türklerin Almanya'da Yaşadığı Sorunların Dünü ve Bugünü," Journal of Turkish Language and Literature, Sayı: 2 (3), s. 145-156.

- King, R. (2012), "Theories and Typologies of Migration: An Overview and a Primer," Malmö Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare, Malmö.
- Korkmaz, E. E. (2016), "Ruhr Bölgesi'nde (Almanya) Metalürji Sektöründe Çalışan Türkiyeli Göçmen İşçilerin İşyeri Konseyi ve Sendikalara Katılımı ve Temsiliyeti," Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuruyazıcı, N. Ve Karakuş, M (2001), "Gurbeti Vatan Edenler: Almanca Yazan Almanyalı Türkler," T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Makal, A. (2008), "Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak Edebiyat," Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı: 18, s. 18-43.
- Martin, P. L. (1991), "Bitmeyen Öykü: Batı Avrupa'ya Türk İşçi Göçü," Uluslararası Çalışma Örgütü, Ankara.
- Massey, S. D., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor E. (1993), "Theories of International Migration: A Review and Appraisal. Population and Development Review," Vol: 19 (3), pp. 431-466.
- Migration Data Portal, <https://migrationdataportal.org/themes/labour-migration> , Erişim Tarihi: 30.12.2020.
- Mutluer, M. (2003), "Uluslararası Göçler ve Türkiye," Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Odman, T. (1995), "Mülteci Hukuku," AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara.
- Ören, A. (1985), "Gündoğduların Yükselişi," Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Özmert-Koçer, Ş. (2014), "Almanya Federal Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Sistemi ve Sistem İçerisinde Sosyal Sigorta Uygulamaları," T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Pazarkaya, Y. (1977), "Oturma İzni," Derinlik Yayınları, Ankara.
- Peker, B. ve Sancar, M. (2001), "Mülteciler ve İltica Hakkı: Yaşamın Kıyısındakilere Hoş Geldin Diyebilmek," AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara.
- Perşembe, E. (2005), "Almanya'da Türk Kimliği: Din ve Entegrasyon," Araştırma Yayınları, Ankara.
- Saka, N. (2018), "Almanya'daki Türk Göçmen Yazınına Kavramsal Bir Yaklaşım," Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 22 (Özel Sayı), s. 1875-18887.
- Sakın, B. (2018), "Almanya Türklerinin Dil Tutumları Üzerine Toplumbilimsel Bir Araştırma," Curr Res Soc Sci, Sayı: 4 (1), s. 1-17.

- Samuel, J. ve Susan, G. (2002), "Globalization, Migration and Development Special Issue on Migration and Globalization", Canadian Studies in Population, Vol: 29 (1), pp. 31-52.
- Sapiro, G. (2019), "Edebiyat Sosyolojisi", Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Sarı, M. (2013), "1960'lı Yıllarda Göçmen Türk İşçileriyle Başlayan Türk Göçmen Yazınının 1990'lardaki Dönüşümüne Bakış," Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Savaşçı, F. (1972), "İş Dönüşü," Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Savaşçı, F. (1986), "Almanlar Bizi Sevmedi," Kerem Yayınları, Ankara.
- Stalker, P. (1994), "The Work of Stangers: A Survey of International Labour Migration," International Labour Office, Geneva.
- Şahin, L. (2009), "Uluslararası İşgücü Akımlarının Ekonomik Etkileri: Türk İşgücü Göçü," Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen, F., Goldberg, A. ve Öz, G. (1996), "Almanya'da Ayrımcılık: Federal Alman İş Piyasasında Türklere Yönelik Ayrımcılık," Önel Yayınevi, Köln
- Teber, S. (1980), İşçi Göçü ve Davranış Bozuklukları, Konuk Yayınları, İstanbul.
- Tekin, U. (2008): "Almanya'da Göçmenlere Yaklaşımlar," Die Gaste Dergisi, Sayı: 3, s. 9
- Toksöz, G. (2006), "Uluslararası Emek Göçü," İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Türk İktisatçılar Birliği (1975), "Yurtdışındaki İşçiler ve Sorunları," Türk İktisatçılar Birliği Yayınları, Ankara.
- Ultan, M. Ö. (2017), "Avrupa Birliği'nde İstenen Göçmen Profili Analizi: Ekonomik Göçmen mi, Politik Göçmen mi?" Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 22 (Göç Özel Sayısı), s. 1443-1456.
- Ünver, C. (2003), "Almanya'ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkanlar ve Fırsatlar," Journal of Social Policy Conferencess, Sayı: 45, s. 177-246.
- Wallraff, G. (1986) "En Alttakiler," Milliyet Yayınları, Köln.
- Yalçın C (2004), "Göç Sosyolojisi," Anı Yayıncılık, Ankara.
- Yıldırımoglu, H. (2005), "Uluslararası Emek Göçü: Almanya'ya Türk Emek Göçü," Kamu İş-İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Sayı: 1, s. 129-153.

- Yıldız, B. (1966), “Türkler Almanya’da,” İstanbul.
- Yıldız, B. (1972), “Sahipsizler,” Cem Yayınevi, İstanbul.
- Yıldız, B. (1981), “Alman Ekmeği,” Cem Yayınevi, İstanbul.
- Yılmaz, C. (2002), “Batı Avrupa’daki Türk İşçileri: Sorunlar ve Karşılıklı Beklentiler,” Kentleşme, Göç ve Yoksulluk, (Editör: Dikmen, A. A.), s. 105-122, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Yücedağ, G. (2019), “Edebiyatın Üç Kuşağı Üzerinden Göç ve Göçmenliğin Dönüşümüne Bakmak: Almanya’daki Türk Diasporası Örneği,” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zengin, D. (2011), “Başından 19. Yüzyıla Kadar Alman Edebiyatı,” Pelikan Yayınları-Edebiyat Dizisi, Ankara.
- Zengin, E. (2010), “Türk- Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar,” Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: Bahar (12), s. 329-349.
- Ziya, O. (2012), “Mülteci-Göçmen Belirsizliğinde İklim Mültecileri,” TBB Dergisi, Sayı: 99, s. 230-240.
- Zlotnik, H. (2001), “Past Trends in International Migration and Their Implication for Future Prospect in M. A. A. International Migration into 21. Century,” Edward Elgar Press.

EK

Ek 1: Araştırma Evrenine Konu Eserlere İlişkin Künyesel Bilgiler

Ad	Tür	Yazar
Gündoğduların Yükselişi	Roman	Aras ÖREN
Türkler Almanya'da	Öykü/Hikâye	Bekir YILDIZ
Alman Ekmeği	Öykü/Hikâye	Bekir YILDIZ
Motorize Köleler	Öykü/Hikâye	Bekir YILDIZ
Yüksek Fırınlr	Roman	Fakir BAYKURT
Koca Ren	Roman	Fakir BAYKURT
Bayram İzni	Öykü/Hikâye	Fakir BAYKURT
Ardımızda Meşeler Yeşersin	Öykü/Hikâye	Fakir BAYKURT
Gece Vardiyası	Öykü/Hikâye	Fakir BAYKURT
Almanlar Bizi Sevmedi	Roman	Fethi SAVAŞCI
Birinci Kata İnemem	Öykü/Hikâye	Fethi SAVAŞCI
İş Sürgünleri	Roman	Güney DAL
E-5	Roman	Güney DAL
Bedel	Öykü/Hikâye	Habib BEKTAŞ
Milli Maç	Öykü/Hikâye	Habib BEKTAŞ
Almanya Dönüşü	Öykü/Hikâye	Habib BEKTAŞ
Yıkım	Öykü/Hikâye	Habib BEKTAŞ
Yolda	Öykü/Hikâye	Yüksel PAZARKAYA
Sincaplar	Öykü/Hikâye	Yüksel PAZARKAYA
Çöp	Öykü/Hikâye	Yüksel PAZARKAYA

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Alper ŞAHİN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bölümü	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Makale ve Bildiriler	
<p>1. “Türk Cumhuriyetlerinin Küresel İşgücü Piyasası Performansına Etkisi,” Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar IV, Sakarya Yayıncılık, s. 125-141.</p> <p>2. “Avrupa ve Merkez Asya,” Uluslararası İşgücü Piyasaları Analizi, Sakarya Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, s. 81-97.</p> <p>3. “Erişilebilirlik Göstergeleri,” Sakarya’nın Sosyo-Ekonomik Analizi IV, Sakarya Yayıncılık, s. 208-219.</p>	